

D.O.O.“AGENCIJA ZA UPRAVLJANJE ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA GLAVNOG GRADA”

PODGORICA

**Plan upravljanja za
Park prirode “Komovi”
na teritoriji Glavnog grada
2022-2026.**

Decembar 2021.

Impressum:

Plan upravljanja za Park prirode "Komovi" na teritoriji Glavnog grada 2022-2026

Stručni tim za izradu plana:

dr Marija Vugdelić – planer

dr Snežana Dragičević – biodiverzitet, zaštita prirode

dr Milić Čurović – šumski resursi i šumarstvo

Jelena Milić – grafički prikazi, GIS mapiranje

dr Radoje Cerović – promocija i komunikaciona strategija

Anastasija Boljević – procjena finansijskih sredstava za sprovođenje Plana

Komisija za odobravanje Plana upravljanja:

Dragutin Đeković, Agencija za upravljanje zaštićenim područjima Glavnog grada, predsjednik komisije

Ana Pajević Tošić, Agencija za upravljanje zaštićenim područjima Glavnog grada, koordinator

Slađana Vujačić, zamjenica Gradonačelnika, Glavni grad Podgorica, član

Branka Knežević, Sekretarijat za planiranje prostora i održivi razvoj, Glavni grad, član

Tamara Brajović, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma Crne Gore, Direktorat za zaštitu prirode, član

Anka Kujović, Ministarstvo za ekonomski razvoj Crne Gore,

Jelica Gazdić, Uprava za šume, član

Nataša Kovačević, NVO Green home, član

Azra Vuković, NVO Green home, član

Ksenija Medenica, NVO Centar za zaštitu ptica, član

Željko Popović, NVO Fond za razvoj Kuča, član

Vasko Aković, Uprava policije Crne Gore, član

Sadržaj:

Riječ direktora	5
Siže Plana upravljanja za Park prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada	6
1. Uvod	7
1.1. Istorijat proglašenja Parka prirode Komovi.....	7
1.2. Definicija parka prirode	8
1.3. Pravni okvir za izradu plana upravljanja.....	9
1.4. Veza sa drugim planovima	9
1.5. Institucionalni okvir	12
1.6. Metodologija izrade plana upravljanja.....	12
1.7. Adaptabilnost upravljanja	13
2. Situaciona analiza	14
2.1. Obuhvat Parka prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada.....	14
2.2. Prikaz prirodnih resursa	15
2.2.1. Geografske odlike.....	15
2.2.2. Biodiverzitet	15
2.2.3. Međunarodni značaj	19
2.2.4. Veza sa ostalim zaštićenim područjima	20
2.3. Prikaz korisnika zaštićenog područja.....	21
2.3.1. Demografija.....	21
2.3.2. Korišćena prostora	22
2.3.3. Infrastruktura	24
2.3.4. Glavne ekonomske djelatnosti.....	26
2.3.5. Kulturna baština	27
2.4. Usluge ekosistema	27
2.5. Planirane aktivnosti na održivom korišćenju prirodnih resursa, razvoju i uređenju prostora... 31	
2.5.1. Šumarstvo.....	31
2.5.2. Poljoprivreda	31
2.5.3. Turizam.....	31
2.5.4. Lov	32
2.5.5. Energetika.....	32
2.6. Klimatske promjene i Komovi.....	33
3. Ocjena stanja zaštićenog područja.....	34

3.1. Stanje prirode i resursa	34
3.2. Analiza aktera	38
3.3. Analiza institucionalnog okvira.....	39
3.4. Analiza i ocjena uslova za ostvarivanje ciljeva zaštite	41
4. Plan.....	43
4.1. Vizija parka	43
4.2. Razvojne smjernice, smjernice i prioriteti za zaštitu i očuvanje zaštićenog područja uz uvažavanje potreba lokalnog stanovništva	43
4.3. Aktivnosti na promociji i valorizaciji zaštićenog područja.....	44
4.3.1 Ciljevi komunikacije	44
4.3.2 Ciljne grupe ili ciljne javnosti.....	44
4.3.3 Komunikacijske potrebe ciljnih grupa	45
4.3.4 Ključni koncepti (poruke):	46
4.3.5 Aktivnosti.....	46
4.4. Smjernice za naučno-istraživački rad	48
4.5. Operativni plan.....	50
4.6. Dinamika implementacije	68
4.7. Monitoring i evaluacija.....	69
5. Način saradnje sa lokalnim stanovništvom, vlasnicima i korisnicima nepokretnosti	70
6. Način sprovođenja zaštite, korišćenja i upravljanja zaštićenim područjem	72
Aneks 1 -Pregled biodiverziteta na predmetnom području.....	75
Aneks 2 - Pregled šumarstva na području Parka prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada.....	104
Aneks3 – Management efectiveness tracking tool – METT alat za praćenje efektivnosti upravljanja.....	116
Aneks 4 – Potrebne kadrovske kompetencije upravljača Parkom prirode	129
Korišćena literatura i izvori podataka:	136

Riječ direktora

Agencija za upravljanje zaštićenim područjima Glavnog grada Podgorice otvorila je svoja vrata u martu 2021. i od tada vrijedno radi na uspostavljanju jedinstvenog sistema za simultano upravljanje više područja koja su u režimu zaštite po Zakonu o zaštiti prirode, a nalaze se na teritoriji Glavnog grada.

Agencija će formacijski imati nadležnost nad teritorijama parkova prirode „Komovi“ i „Rijeka Zeta“, koje se nalaze unutar granica Glavnog grada Podgorica, pećinom Magara i Spomenikom prirode Gorica. Sva područja u režimu zaštite su jedinstvena i sastoje se od potpuno različitih vrsta i tipova ekosistema što predstavlja poseban izazov za uspješno upravljanje.

Veliki stepen različitosti područja uslovljava visok nivo složenosti dizajniranja i izvršavanja procesa upravljanja što čini Agenciju za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice jedinstvenom organizacijom ove vrste u Crnoj Gori, a i u regionu.

U cilju stvaranja efikasnog sistema upravljanja Agencija će izraditi posebne planove upravljanja za svako područje u okviru svoje nadležnosti i ovaj dokument, pred vama, je prvi od četiri koje Agencija planira da izradi.

Kako bi Plan upravljanja, kao osnovni upravljački dokument na jednom zaštićenom području bio što kvalitetniji, mi smo u Agenciji razvili posebnu metodologiju izrade planova upravljanja.

Metodologija AUZP definiše proces stvaranja planova upravljanja kao stručan, otvoren, transparentan i inkluzivan proces koji ima za cilj donošenje dokumenta koji će na period od 5 godina dati smjernice za optimalno upravljanje područjem u režimu zaštite. Metodologijom se prvi put na našim prostorima u planove upravljanja uvodi METT (Management Effectiveness Tracking Tool) kao svjetski priznat standard praćenja efikasnosti upravljanja zaštićenim područjima.

Od 1952. godine, od kada se osnivaju nacionalni parkovi kao moderni oblici zaštite prirode u Crnoj Gori, ovo je prvi put da se plan upravljanja, kao najbitniji strateški dokument za upravljanje područjem pod režimom zaštite kreira i donosi na ovaj način.

Neizmjernu zahvalnost za ovako kvalitetan dokument dugujemo prof. dr Mariji Vugdelić i njenom timu.

**Izvršni direktor
Dragutin Đeković**

Siže Plana upravljanja za Park prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada

Ovaj dokument predstavlja prvi petogodišnji plan upravljanja koji se kao zakonska obaveza upravljača donosi za Park prirode "Komovi" na teritoriji Glavnog grada. Kao takav, on daje detaljan pregled situacije po pitanju prirodnih vrijednosti, ali i socio-ekonomskog konteksta, iz čega proizilaze konkretni ciljevi zaštite i upravljanja sa odgovarajućim mjerama.

Plan se sastoji od šest poglavlja. Prvo poglavlje predstavlja uvod i u istom su dati pravni i institucionalni okvir u kome je Park proglašen i u kom će se odvijati upravljanje u narednom periodu.

U drugom poglavlju se detaljno analizira prirodni i društveni kontekst, sa posebnim osvrtom na oblike korišćenja prirodnih resursa.

U trećem poglavlju data je analiza stanja prirode i resursa, aktera i uslova za ostvarivanje ciljeva zaštite.

Na osnovu prethodno sprovedenih analiza, u četvrtom poglavlju definisani su strateški i operativni ciljevi, odgovarajuće mjere kao i niz smjernica za njihovu implementaciju. Za svaku od njih definisana je i dinamika i subjekti realizacije, način ocjene sprovođenja, potrebna sredstva i njihovi izvori, kao i indikatori praćenja uspješnosti realizacije plana.

Peto poglavlje definiše načine saradnje sa lokalnim stanovništvom, vlasnicima i korisnicima nepokretnosti kao i drugim različitim akterima i korisnicima prostora Parka.

U šestom poglavlju definisane su dodatne smjernice za upravljanje ovim prostorom.

U četiri aneksa koji su takođe dio Plana date su detaljne informacije o biodiverzitetu, šumskim resursima, kao i neki upravljački alati koji treba da pomognu Agenciji za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice da bolje sprovodi svoje djelatnosti.

1. Uvod

1.1. Istorijat proglašenja Parka prirode Komovi

Prostornim planom Crne Gore do 2020., region Komova je bio predložen kao potencijalno zaštićeno područje u kategoriji regionalni park (po definiciji iz tada važećeg Zakona o zaštiti prirode¹). Procedura proglašenja je inicirana od strane opština Podgorica, Kolašin i Andrijevića i Studija zaštite je finalizirana u novembru 2013. godine. Studija zaštite je kao glavne prirodne vrijednosti na osnovu kojih se opravdava stavljanje područja pod režim zaštite prepoznala sljedeće:

- Raznovrsnost pejzažnih oblika;
- Hidrografski objekti – jezera Bukumirsko i Rikavačko, mnogi izvori i rijeke, uključujući i one koji predstavljaju izvorišnu čelenku Tare;
- Visok stepen biodiverziteta biljaka, životinja i gljiva, uz prisustvo nacionalno i međunarodno značajnih vrsta;
- Prisustvo staništa i vrsta iz Berneske konvencije, po čemu prostor ima status Emerald područja;
- Zadovoljavanje kriterijuma A i C za status IPA područja;
- Prisustvo tipova habitata značajnih za EU (Alpijske i borealne vrištine; Alpijske i subalpijske krečnjačke travne zajednice; Vrstama bogati pašnjaci tvrdače (*Nardus stricta*); Hidrofilni rubovi visokih zeleni uz rijeke i šume; Planinske visoke mezofilne livade; Krečnjački planinski i alpijski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*); Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom; Acidofilne bukove šume (*Luzulo-fagetum*); Visoke oromediteranske šume munike i molike).

Preduslovi za proglašenje dijela planinskog masiva Komova zaštićenim prirodnim dobrom, stekli su se kroz realizaciju projekata „Jačanje održivosti sistema zaštićenih područja u Crnoj Gori“ i „Jačanje finansijske održivosti sistema zaštićenih područja u Crnoj Gori“, koji su bili finansirani od strane Globalnog fonda za zaštitu životne sredine (Global Environment Facility - GEF) i implementirani od strane UNDP kancelarije u Crnoj Gori.

Po sticanju osnovnih uslova za zaštitu Parka, opštine su potom pripremile aktove o proglašenju i nakon dobijene saglasnosti i mišljenja resornih ministarstava na sjednicama usvojile Odluke o proglašenju Parka prirode Komovi na svojim teritorijama i to:

Odluka o proglašenju Regionalnog parka „Komovi“ za teritoriju Glavnog grada Podgorica (“Službeni list CG - opštinski propisi”, broj 6/15);

Odluka o proglašenju Regionalnog parka „Komovi“ za teritoriju Opštine Andrijevića (“Službeni list CG - opštinski propisi”, broj 30/15);

Odluka o proglašenju Regionalnog parka „Komovi“ za teritoriju Opštine Kolašin (“Službeni list CG - opštinski propisi”, broj 51/19).

U trenutku izrade ovog Plana upravljanja, situacija sa upravljanjem teritorijom Parka prirode Komovi je sljedeća:

Opština Andrijevića je za upravljača imenovala "Park prirode Andrijevića", koje ima status društva sa sa ograničenom odgovornošću u vlasništvu Opštine Andrijevića. Osnovni kadar je zapošljen, a

---

¹ Prema tada važećem Zakonu o zaštiti prirode (“Sl. list CG”, broj 6/14), član 40 je definisao kategoriju kao *Regionalni park i park prirode*

osnovna sredstva su obezbijeduju iz opštinskog budžeta. Upravljač ostvaruje prihode kroz naplatu ulaznica na rampi na Trešnjeviku i rad avanturističkog parka Mojan. Upravljač nema definisan ni usvojen plan upravljanja.

Opština Kolašin je za upravljača imenovala Sekretarijat za zaštitu životne sredine do donošenja akta o osnivanju posebnog privrednog društva. Kadar i sredstva za upravljanje trenutno nijesu opredijeljeni. Nacrt plana upravljanja za period 2021-2026 urađen je 2020. godine kroz participativni proces. Nacrt plana je dobio saglasnost od resorsnog ministarstva, ali nije usvojen od strane Skupštine Opštine.

Glavni grad je za upravljača odredio Agenciju za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice, koja ima status društva sa ograničenom odgovornošću u vlasništvu Glavnog grada. Osnovni kadar i sredstva za rad su obezbijedjeni, a ovaj dokument predstavlja prvi Petogodišnji plan upravljanja koji se odnosi na Park prirode Komovi na teritoriji Podgorice, i važiće za period 2021-2026.godine.

1.2. Definicija parka prirode

Prema Zakonu o zaštiti prirode („Službeni list CG”, br. 54/16 i 18/19), park prirode se definiše kao: *„prostrano prirodno ili dijelom kultivisano područje kopna i/ili mora, koje karakteriše visok nivo biološke raznovrsnosti i/ili geoloških vrijednosti sa značajnim predionim, kulturno-istorijskim vrijednostima i ekološkim obilježjima od nacionalnog i međunarodnog značaja. U parku prirode zabranjeno je vršiti radnje, aktivnosti i djelatnosti kojima se ugrožavaju obilježja, vrijednosti i uloga parka.“*

Prema ovakvoj definiciji, park prirode odgovara IUCN kategoriji V zaštićenih područja – zaštićeni pejzaž, koji ima sljedeću definiciju: *„zaštićeno područje gdje je interakcija čovjeka i prirode vremenom kreirala prepoznatljiv karakter predjela značajnih ekoloških, bioloških, kulturnih i pejzažnih vrijednosti, i gdje je očuvanje integriteta te interakcije neophodno za zaštitu i održavanje predjela i njegovih vrijednosti“* (IUCN).

Dakle, karakteristika područja zaštićenih kao parkovi prirode je interakcija čovjeka i prirode kroz tradicionalne oblike korišćenja, jer je upravo ona kreirala neke od vrijednosti zbog kojih područje zavređuje zaštitu. Iz toga proizilazi da je među glavnim ciljevima upravljanja parkovima prirode zaštita i održavanje pejzaža i ekoloških procesa koji su nastali djelovanjem čovjeka kroz tradicionalne oblike korišćenja i upravljanja prostorom i resursima. Kao takvi, parkovi prirode mogu predstavljati okosnicu lokalnog ruralnog razvoja kroz podršku održivim praksama korišćenja prirodnih resursa i donositi benefite lokalnom stanovništvu. Po tome se parkovi prirode razlikuju od strogih rezervata ili nacionalnih parkova, gdje je cilj zaštita prirodnih (ekoloških i evolutivnih) procesa i bioloških vrijednosti, a koji se prvenstveno postiže kroz zabranu ljudskih aktivnosti.

Što se tiče Komova, njihove specifičnosti se ogledaju, ne samo u prirodnim elementima nastalim usljed geografskih i ekoloških procesa, već i u viševjekovnoj interakciji lokalnog stanovništva prvenstveno kroz vertikalnu transhumaciju, tj. sezonsko korišćenje katuna u planinskom dijelu ovog masiva, pri čemu to podrazumijeva održivo korišćenje pašnjaka, šuma i vodenih resursa. Stoga i aktivnosti na zaštiti prirodnih vrijednosti ovog prostora trebaju da podrazumijevaju i očuvanje tradicionalnih praksi i kulturnog nasljeđa.

1.3. Pravni okvir za izradu plana upravljanja

Plan upravljanja predstavlja osnovni upravljački alat zaštićenog područja, jer se njime jasno postavljaju ciljevi, aktivnosti i indikatori praćenja uspješnosti upravljanja tim područjem. Plan upravljanja omogućava:

- kontinuitet rada bez obzira na institucionalne, kadrovske, političke i druge promjene;
- praćenje efikasnosti i ocjenu uspješnosti postizanja ciljeva zaštite i razvoja, te analizu barijera za postizanje tih ciljeva;
- racionalno korišćenje kadrovskih, tehničkih i finansijskih resursa, jer definiše prioritete u skladu sa postojećim, odnosno realnim kapacitetima i ograničenjima;
- planiranje finansiranja i rad na postizanju finansijske održivosti upravljača;
- transparentnost rada upravljača pred institucijama i širom zainteresovanom javnošću i obezbjeđivanje njihove podrške;
- pozivanje na odgovornost.

Upravljanje zaštićenim područjem bez definisanog plana je na *ad-hoc* osnovi, neefikasno i može odvratiti uložene napore i sredstva od postizanja željenih ciljeva zaštite.

Donošenje plana upravljanja je zakonska obaveza za upravljača, koja je definisana članom 58 Zakona o zaštiti prirode („Službeni list CG”, br. 54/16 i 18/19), dok je njegov sadržaj definisan članom 59 istog Zakona. Osim nacionalnog zakonodavstva, donošenje plana upravljanja je u skadu i sa preporukama IUCN-a, kao i sa zahtjevima upravljanja rezervatima „Čovjek i biosfera”, kome pripada i dio ovog Parka.

1.4. Veza sa drugim planovima

Nacionalni nivo

Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021.

Ovim dokumentom se definiše vizija socio-ekonomskog razvoja Crne Gore, a kao glavni strateški cilj je povećanje kvaliteta života u dugom roku. Kao prioritetni sektori razvoja odabrani su turizam, energetika, poljoprivreda i ruralni razvoj, prerađivačka industrija. Mjere i aktivnosti ovog Plana upravljanja su definisane da podstaknu razvoj i unapređenje u datim sektorima i time pospješe kvalitet života stanovnika na teritoriji Parka, te kao takve direktno doprinose postizanju razvojnih ciljeva definisanih ovim dokumentom.

Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030.

Donošenje plana upravljanja direktno doprinosi ciljevima i mjerama Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. godine, koja predviđa razvijanje srednjoročnih planova upravljanja zaštićenim područjima. Konkretno podmjera 3.2.2.1 se odnosi na uspostavljanje efikasne upravljačke strukture za upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, što između ostalog podrazumijeva i izradu studija zaštite i planova upravljanja. Mjere predviđene ovim planom takođe idu u smjeru postizanja ciljeva zaštite prirode definisane ovom Strategijom.

Prostorni plan Crne Gore (PPCG)

Prostorni plan je dokument kojim se definišu opšti i posebni principi i ciljevi prostornog razvoja i posebni ciljevi područja i sektora u oblasti razvoja prostora zasnovani na održivom razvoju. Aktuelni prostorni plan donijet za period do 2020. predviđao je uspostavljanje zaštićenog područja na Komovima, što je u međuvremenu i realizovano. Novi Prostorni plan je u procesu izrade, a donijeće se na period do 2040. godine.

Strategija sa planom šuma i šumarstva 2014-2023. – Nacionalna šumarska strategija

Strategijom se utvrđuju ciljevi i smjernice za razvoj šuma i šumarstva, u skladu sa nacionalnom šumarskom politikom, mjere za unapređenje šuma, kao i orijentaciona finansijska sredstva za sprovođenje strategije i način njihovog obezbjeđivanja. U trenutku donošenja Šumarske strategije, region Komova još uvijek nije imao status zaštićenog područja, ali Strategija predviđa saradnju i koordinaciju djelovanja sa zaštićenim područjima, posebno parkovima prirode. Strategija takođe prepoznaje Natura 2000 staništa i potrebu njihove zaštite i održivog upravljanja. Ovaj Plan upravljanja predviđa mjere koje su u skladu i doprinose mjerama definisanim šumarskom politikom, a odnose se na ekosistemski pristup gazdovanju šumama, bolju kontrolu bespravnih radnji u šumama, pospješivanje gazdovanja privatnim šumama kroz unapređenje saradnje sa vlasnicima šuma, uspostavljanje sistema zaštite od požara, unapređenje informacionog sistema za upravljanje područjem.

Akcionni Plan za suzbijanje bespravnih aktivnosti u šumarstvu

Vlada Crne Gore je prepoznala problem neevidentiranih sječa donošenjem Prvog Nacionalnog akcionog plana (NAP) za borbu protiv bespravnih aktivnosti u šumarstvu 2009. godine. Posljednji Akcionni Plan za suzbijanje bespravnih aktivnosti u šumarstvu je urađen za period 2019-2021., a Izvještaj o realizaciji NAP-a u februaru 2020. U NAP-u su definisana tri strateška i četiri operativna cilja, kao i 20 konkretnih aktivnosti. Kako je šumarstvo odnosno zaštita šumskih resursa prepoznato kao važna komponenta upravljanja u okviru Parka, mjere i aktivnosti predviđene ovim planom upravljanja doprinose postizanju ciljeva i ovog Akcionog plana. Trenutno je u izradi Akcionni plan za suzbijanje bespravnih aktivnosti u šumarstvu za period 2022 – 2023. i očekuje se učešće predstavnika Agencije u radnoj grupi koja ga radi, a u cilju koordinacije aktivnosti i mjera.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja

Ova strategija ne tretira posebno predmetno područje, ali na nivou Crne Gore definiše smjernice za razvoj poljoprivrede i pratećih djelatnosti. Ona predviđa gazdovanje poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, uz očuvanje životne sredine, obezbjeđivanje stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena, unapređivanje životnog standarda seoskog stanovništva i ukupnog ruralnog razvoja, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti; jačanje konkurentnosti proizvođača hrane.

Poljoprivredna proizvodnja koja se odvija na teritoriji PP Komovi je prepoznata kao jedna od vrijednosti ovog prostora i mogućnosti za razvoj lokalnih zajednica, te Plan upravljanja predviđa mjere za unapređenje stanja u tom sektoru, koje su u saglasju sa strateškim ciljevima Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja.

Regionalni nivo

Prostorni plan posebne namjene za Bjelasicu i Komove

Prostorni plan posebne namjene za Bjelasicu i Komove je planski dokument koji definiše smjernice za razvoj regiona kroz turističke djelatnosti povezane sa poljoprivredom, šumarstvom, različitim uslugama, saobraćajem i komunikacijama. Obuhvat ovog plana se u malom procentu preklapa sa teritorijom PP Komovi na teritoriji Podgorice (5.4% obuhvaćene teritorije), i to na području oko Carina i Opasanice, koje su planirane za detaljnu razradu, ali je predviđeno i da ostatak prostora - prvenstveno oblasti katuna budu uključene u koncept razvoja definisan ovim planom. U Planu upravljanja definisane su smjernice koje se odnose na oblast katuna i podršku razvoju adekvatnih oblika turizma.

Lokalni nivo

Prostorno urbanistički plan Podgorica

PUP Podgorice predmetno područje tretira kao turističku razvojnu zonu, aktivnu tokom cijele godine i sa raznovrsnom turističko-rekreativnom ponudom, gdje se zahvaljujući izgradnji autoputa oblast oko Veruše posmatra kao centar budućeg razvoja turizma i drugih proizvodnih i uslužnih djelatnosti.

U odnosu na ostale djelatnosti, PUP Podgorica predviđa i aktivnosti na zaštiti prostora kao što su: održivo gazdovanje šumama u skladu sa odgovarajućim planovima, pošumljavanje (i to prvenstveno šuma u privatnom vlasništvu), stroga kontrola eksploatacije šumskog fonda, očuvanje vodenih ekosistema, livada i pašnjaka i kulturnog pejzaža za koji su karakteristični katuni i tradicionalni oblici korišćena prostora.

Ovaj Plan upravljanja definiše mjere koje su direktno u skladu sa navedenim.

Strateški plan razvoja Glavnog grada 2020-2025

Ovaj dokument navodi Park prirode kao jedno od zaštićenih područja na teritoriji Glavnog grada, ali ne definiše posebne mjere za ovo područje. Svakako, neke od mjera koje taj dokument predviđa se odnose na izradu planske dokumentacije za šume i šumsko zemljište, pripremu strategije za zaštitu divljači, razvoj turističke ponude na Veruši i podsticanje pčelarstva. Ovaj Plan upravljanja sa svojim mjerama doprinosi tome.

Akcionni plan biodiverziteta Glavnog grada Podgorice

U Akcionom planu biodiverziteta Glavnog grada je prikazan pregled biodiverziteta na teritoriji Glavnog grada, data ocjena njegovog stanja i niz mjera za zaštitu i valorizaciju. Plan upravljanja PP Komovi direktno operacionalizuje neke od predloženih mjera na teritoriji koju obuhvata Park.

Planovi gazdovanja šumama

Održivo i višenamjensko gazdovanje šumama ostvaruje se donošenjem i sprovođenjem planskih dokumenata u skladu sa zakonom, i to: plan razvoja šuma za šumsko područje (u daljem tekstu: plan razvoja šuma), program gazdovanja šumama za gazdinsku jedinicu (u daljem tekstu: program gazdovanja šumama) i plan gazdovanja privatnim šumama.

Plan razvoja šuma donosi se na nivou opštine i čini prikaz stanja šuma u šumskom području sa namjenom šuma i šumskog zemljišta za to područje. U cilju racionalnog planiranja, održivog razvoja i gazdovanja šumama i šumskim zemljištima ustanovljavaju se šumska područja. Šumsko područje

obuhvata sve šume, šumska zemljišta i goleti u granicama najmanje jedne jedinice lokalne samouprave. Planom razvoja šuma obuhvaćene su šume u državnoj i privatnoj svojini.

Program gazdovanja šumama izrađuje se za gazdinsku jedinicu i njime se obuhvataju šume u državnoj svojini. Za šume u privatnoj svojini nadležni organ uprave izrađuje plan gazdovanja privatnim šumama. Najmanja površina šume za koju se radi plan gazdovanja privatnim šumama iznosi 5 ha. Na teritoriji Parka donešeni su programi gazdovanja za dvije gazdinske jedinice Opasanica - Travaska rijeka i Vučiji potok.

Ovaj Plan upravljanja predviđa mjere koje se odnose na unapređenje upravljanja šumskim resursima.

1.5. Institucionalni okvir

Kao što je navedeno, za upravljača Parkom na teritoriji Podgorice određena je Agencija za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice (u daljem tekstu Agencija). Njihova glavna nadležnost će biti sprovođenje propisa i mjera strateških dokumenata iz domena zaštite prirode na predmetnoj teritoriji, što će se postići kroz sprovođenje plana upravljanja. Agencija o svom radu izvještava nadležni organ, u ovom slučaju Sekretarijat za planiranje prostora i održivi razvoj Glavnog grada.

Osim Agencije, na teritoriji Parka svojim radom prisutne su i druge institucije, sa kojima Agencija treba ostvariti sinergiju, što je detaljnije opisano u odjeljku 3.3.

1.6. Metodologija izrade plana upravljanja

Za izradu plana korišćeni su prvenstveno postojeći podaci dobijeni kroz prethodno sprovedena istraživanja i programe monitoringa, i podaci iz nacionalnih statistika, stručne literature, strateških i planskih dokumenata i tehničkih izvještaja. Podaci o biodiverzitetu crpljeni su iz Studije zaštite, kao i iz projekta uspostavljanja Natura 2000 područja u Crnoj Gori, koji su od svih izvora podataka najskorijeg datuma. Novi podaci o prisustvu i distribuciji biodiverziteta i drugih prirodnih vrijednosti i resursa nijesu prikupljeni kao dio procesa izrade plana, ali su određeni podaci verifikovani na terenu.

Izrada plana je bio konsultativan proces, kroz koji se do novih informacija i znanja o antropogenim pritiscima i stanju resursa došlo kroz učešće relevantnih aktera. Primarno prikupljanje podataka je rađeno kroz direktne razgovore i fokus grupe sa predstavnicima glavnih aktera, koje je sprovedeno u obliku polu struktuiranih intervju sa pitanjima otvorenog tipa, čime se omogućilo detaljno identifikovanje stanja na terenu, prepoznavanje problema i definisanje adekvatnih ciljeva, mjera i aktivnosti.

Nacrt Plana upravljanja je takođe bio i predmet javne rasprave. Dobijeni komentari su iskorišćeni za unapređenje teksta dokumenta i formulaciju njegove finalne verzije.

Izradu plana sprovedlo je posebno formirano tijelo koje se sastojalo od glavnog planera, stručnog saradnika za biodiverzitet, stručnog saradnika za šumarstvo, GIS stručnjaka, stručnog saradnika za finansije i stručnog saradnika za odnose sa javnošću. Članovi tima su bili odabrani na osnovu relevantnosti prethodnog iskustva rada na zaštićenim područjima, zaštiti prirode i upravljanju prirodnim resursima.

Proces izrade plana pratila je komisija koja se sastojala od predstavnika lokalnih vlasti, relevantnih državnih institucija, nevladinog sektora i lokalnih zajednica.

Za proces izrade i formulisanje samog Plana upravljanja korištene su smjernice IUCN-a za upravljanje zaštićenim područjima, zatim UNESCO smjernice za upravljanje rezervatima Čovjek i biosfera, smjernice iz dokumenta *Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata (Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore)* i Uredbe o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata ("Sl. list CG", br. 54/18). Na kraju, korišteni su i primjeri dobre prakse i prethodna iskustva u pripremi planova upravljanja iz zaštićenih područja u Crnoj Gori i inostranstvu.

1.7. Adaptabilnost upravljanja

Ovaj plan upravljanja donosi se na period od 5 godina, ali će se sprovoditi kroz godišnje programe upravljanja (shodno članu 58 Zakona o zaštiti prirode), koji će takođe služiti za praćenje efikasnosti sprovođenja plana upravljanja i omogućiti njegovu ocjenu. Upravljač je u obavezi da godišnje programe upravljanja dostavlja na odobrenje nadležnom organu lokalne uprave, u ovom slučaju Sekretarijatu za planiranje prostora i održivi razvoj, kao i da im podnosi izvještaje o njihovoj realizaciji.

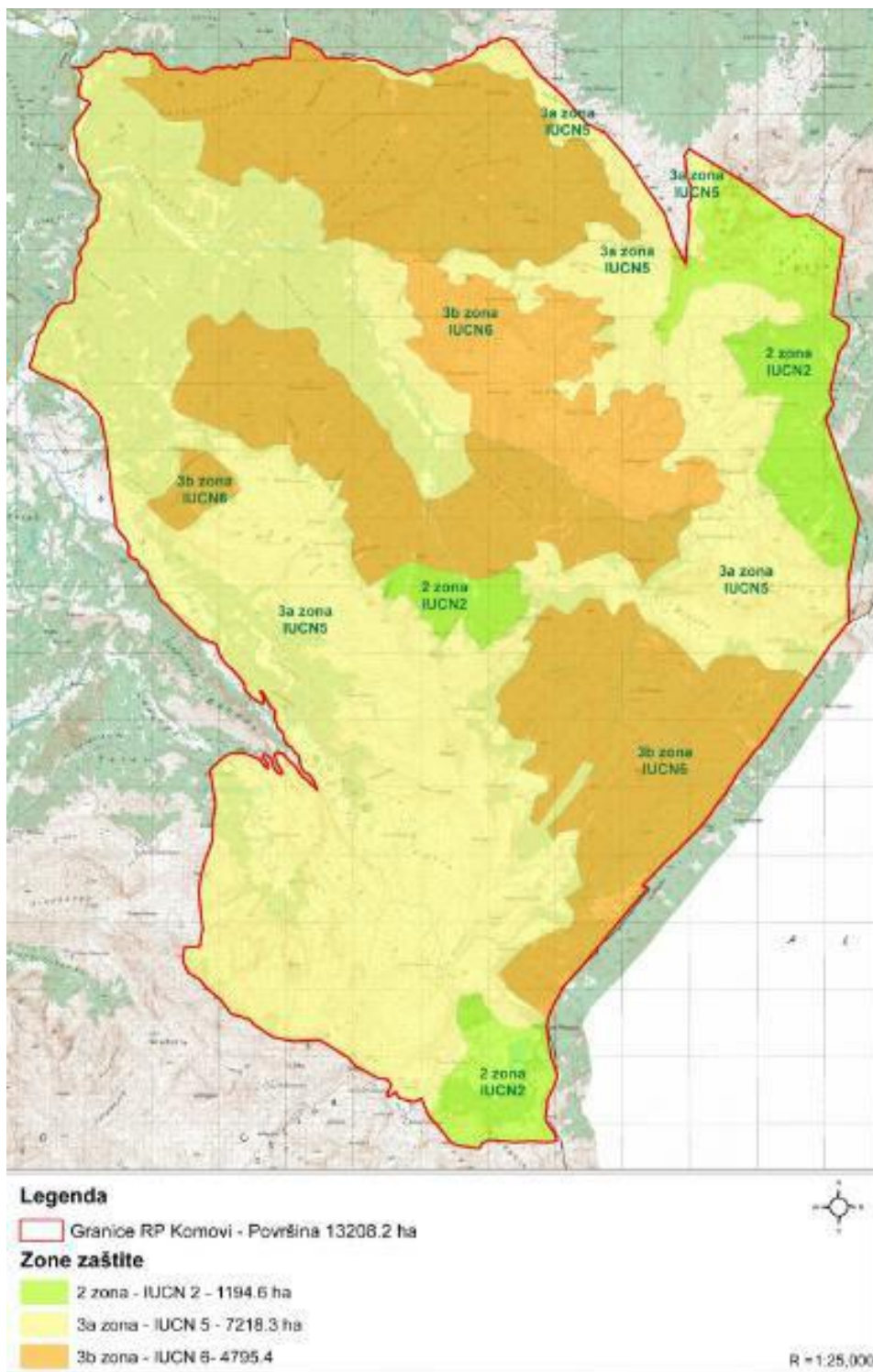
Kroz godišnje programe će se kontinuirano pratiti sprovođenje petogodišnjeg plana, a to će omogućiti i adaptabilnost, odnosno unošenje izmjena u skladu sa bazom znanja koja će se implementacijom proširivati, kao i u skladu sa dešavanjima i situacijom u stvarnom svijetu (nepredviđeni događaji i barijere). Praćenje uspješnosti i potencijalne izmjene će se vršiti u skladu sa definisanim indikatorima i sistemom monitoringa, što je detaljnije opisano u odjeljku 4.

Za praćenje efikasnosti rada samog upravljača uvodi se i tzv. METT alat (Management effectiveness tracking tool). METT ocjena upravljača u trenutku izrade plana data je u Aneksu 3, a upravljač će na kraju svake godine, prilikom izvještavanja, ponovo vršiti samoevaluaciju i procijeniti da li je unaprijedio svoj upravljački pristup.

2. Situaciona analiza

2.1. Obuhvat Parka prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada

Površina Parka prirode na teritoriji Glavnog grada iznosi 13208,18 ha. Granice su definisane Odlukom o proglašenju, a prikazane su na mapi 1.

Mapa 1 – Granice Parka i zone zaštite

Teritorija Parka podijeljena je u zone zaštite. Na predmetnoj teritoriji nema prve zone. Zona II pokriva 9.1 % teritorije i obuhvata južne obronke samih Komova, vrh Magliča i zonu oko Rikavačkog jezera. To je zona aktivne zaštite, u kojoj je cilj prirodni razvoj ekosistema i posjećivanje, te su dozvoljene aktivnosti naučno istraživački rad i monitoring, revitalizacija degradiranih staništa, tradicionalno stočarstvo i oblici turizma kojima se ne ugrožava priroda. U ovoj zoni nijesu dozvoljene komercijalne djelatnosti niti izgradnja objekata.

Zona III Parka podijeljena je u dvije podzone – IIIa (54.6% teritorije) je zona planinskih pašnjaka i riječnih dolina, gdje je cilj zaštita i održavanje prirodnog i kulturnog predjela, te je s tim u vezi u ovoj zoni dozvoljeno tradicionalno stočarstvo i održavanje katuna, održavanje travnatih staništa kroz ispašu i kosidbu, održivo sakupljanje šumskih plodova i ljekovitog bilja, turizam malog ekološkog otiska. U ovoj zoni dozvoljena je gradnja objekata i turističke infrastrukture, ali uz poštovanje ambijenta.

Podzona IIIb (36.3% teritorije) se odnosi na šume, gdje je cilj održavanje šumskih staništa i vrsta koje ih nastanjuju. U ovoj zoni sprovodi se održivo gazdovanje šumama u skladu sa odgovarajućim planovima u šumarstvu.

2.2. Prikaz prirodnih resursa

Detaljan pregled prirodnih karakteristika Parka dat je u *Studiji zaštite za Regionalni park Komovi – Stručna podloga*. U ovom odjeljku sumirane su one odlike Parka koje su najrelevantnije za sagledavanje konteksta i definisanje ciljeva i mjera plana.

2.2.1. Geografske odlike

Komovi predstavljaju dinamičan planinski masiv, koga odlikuje raznovrsnost reljefa, klime, zemljišta, vode i vegetacije. Njegov sadašnji izgled formirao se zahvaljujući tektonskim i glacijalnim procesima. Najviši vrh je Kučki Kom visine 2490m. Region je bogat izvorima i stalnim tokovima, uključujući i izvorišne krake Tare (Opasanica) i Lima (Mojanska rijeka). Ovdje se nalaze dva stalna vodena tijela – jezera Bukumirsko i Rikavačko, kao i veliki broj povremenih lokvi i bara. Prema broju izvora preko 2000m nadmorske visine, Komovi su na prvom mjestu u regionu. Takođe, na Komovima se nalaze najduži sipari na Balkanu.

Komovi su poznati po svom specifičnom pejzažu, koji je nastao dijelom prirodnim procesima (tektonski pokreti i glacijacija) a dijelom interakcijom čovjeka i prirode (kroz tradicionalne oblike korišćena kao što je katunsko stočarstvo).

2.2.2. Biodiverzitet

2.2.2.1. Važne vrste

Na teritoriji Komova evidentiran je veliki broj vrsta različitih taksona, uključujući rijetke, ugrožene, endemične ili zakonom zaštićene vrste. Tu spadaju i one koje su predmet zaštite po međunarodnom pravu (sa spiska EU Direktiva o vrstama i staništima, Bernske konvencije) ili imaju status na IUCN crvenoj listi. Njihova identifikacija rađena je tokom 2017/2018.godine, kroz projekat uspostavljanja

NATURA 2000 mreže u Crnoj Gori, i kroz izradu Nacrta Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017). Prethodno, značajni podaci o biodiverzitetu područja Komova dati su u Studiji zaštite za Regionalni park „Komovi“ (stručna podloga), iz 2013. godine.

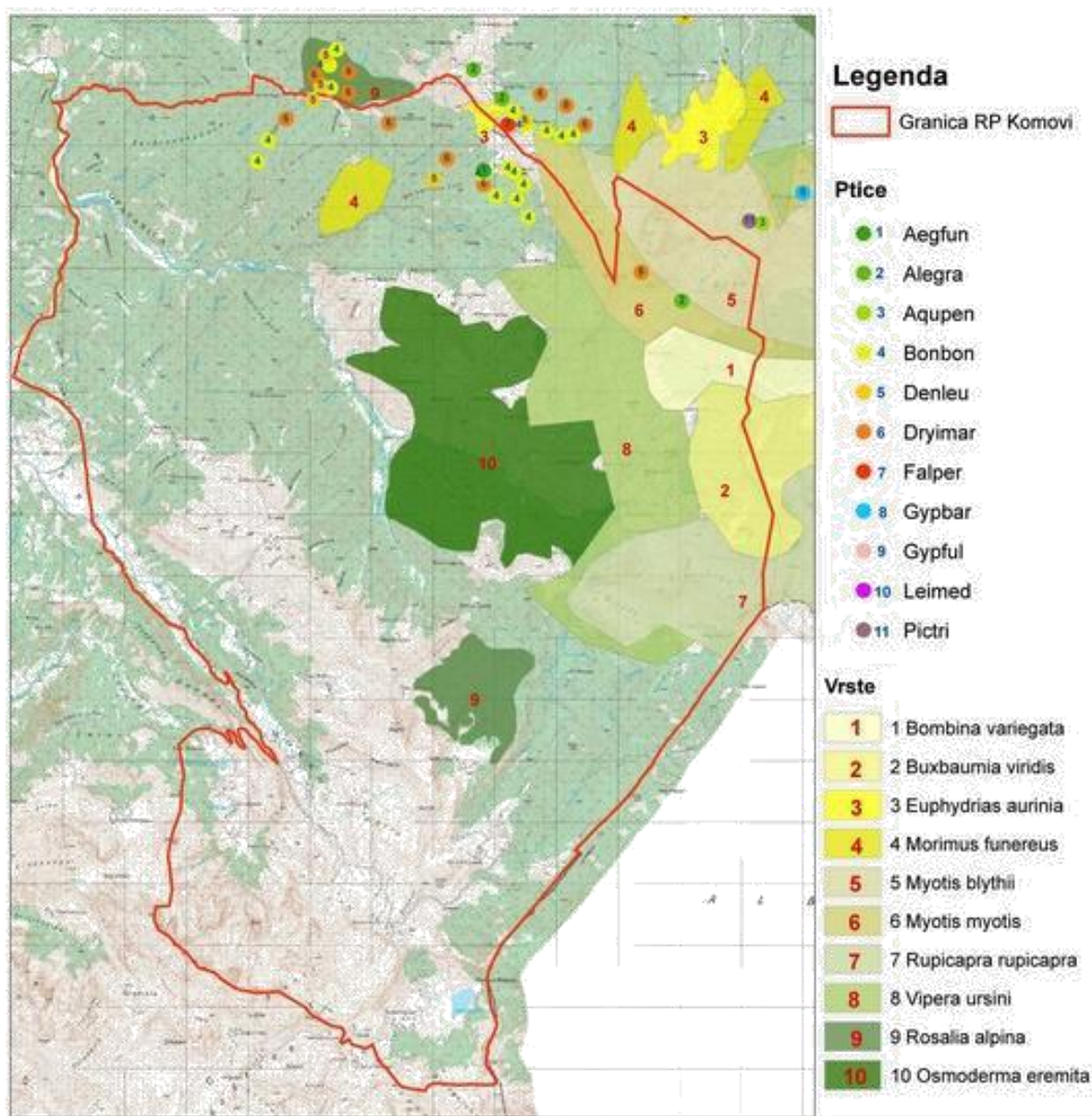
U tabeli 1 dat je sumarni prikaz prisustva važnih taksona u okviru 9 grupa organizama (mahovine, gljive, više biljke, beskičmenjaci, ribe, vodozemci, gmizavci, ptice i sisari), a detaljne informacije nalaze se u aneksu 1.

Izrada posebne baze podataka koja će uključivati bibliografiju radova o biodiverzitetu (i drugim aspektima predmetnog područja), mape, podatke o distribucijama i stanju populacija biće predmet rada Agencije kroz implementaciju operativnog cilja 1.1.3 (odjeljak 4). Baza će se raditi u saradnji sa relevantnim stručnjacima za grupe organizama, a postojeće stručno znanje će se pretočiti u monitoring protokole i ciljeve zaštite.

Tabela 1 – Prikaz broja do sada detektovanih taksona i njihovog statusa zaštite na teritoriji PP Komovi unutar Glavnog grada. Status zaštite se odnosi na to da li je vrsta zaštićena nacionalnim zakonodavstvom (prema Rješenju o stavljanju pod zaštitu pojedinih biljnih i životinjskih vrsta (“Sl. list RCG”, br. 76/06) i/ili međunarodnim pravom (Habitat direktiva, Bernska konvencija) (Izvor: Studiji zaštite za Regionalni park Komovi – Stručna podloga)

Grupa organizama	Broj taksona	Broj taksona zaštićenih nacionalnim zakonodavstvom	Broj taksona sa statusom zaštite po međunarodnom pravu
Mahovine	60	3	1
Gljive	100	2	1
Više biljke	132	39	13
Beskičmenjaci	51	12	6
Ribe	8	/	2
Vodozemci	11	11	11
Gmizavci	6	6	6
Ptice	38	27	9
Sisari	32	9	20

Mapa 2 – Do sada poznati lokaliteti Natura 2000 vrsta na teritoriji PP Komovi (Izvor: Agencija za zaštitu prirode i životne sredine)

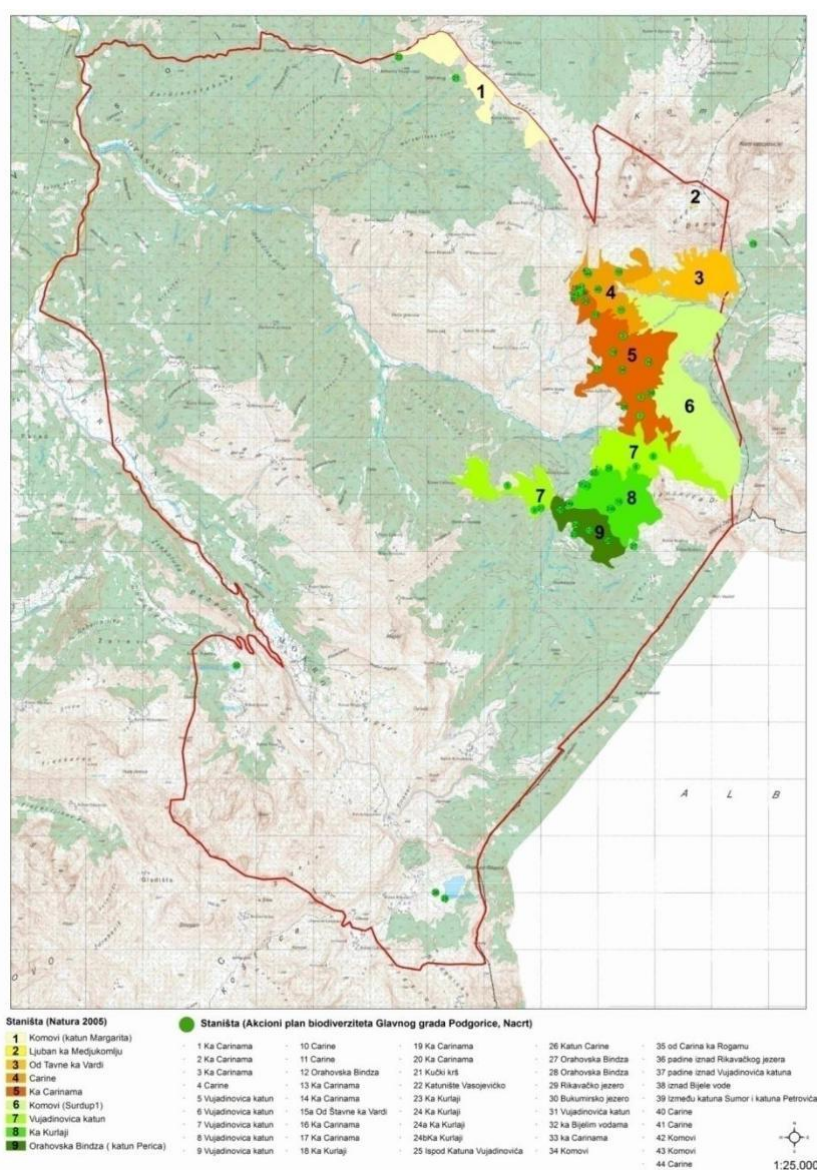
2.2.2.2. Važna staništa

Na području Komova, kartiranje značajnih tipova habitata obavljeno je tokom 2017/2018. godine, kroz projekat uspostavljanja NATURA 2000 mreže u Crnoj Gori i kroz izradu Nacrta Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017). Tom prilikom, na dijelu područja Komova koje pripada Regionalnom parku "Komovi", na 44 lokaliteta, identifikovano je 9 NATURA 2000 tipova habitata:

- * 3150 Natural eutrophic lakes with Magnopotamion and Hydrocharition type vegetation/ 3150 Prirodne eutrofne vode sa Magnopotamion ili Hydrocharition
- * 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine
- * 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice
- * 6520 Mountain hay meadows/6520 Planinske livade košanice

- * 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels (*Thlaspietea rotundifolii*)/
- * 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)
- * 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom
- * 8140 Eastern Mediterranean screes /8140 Istočni mediteranski sipari
- * 91K0 Illyrian *Fagus sylvatica* forests (*Aremonio-Fagion*)/91K0 Ilirske bukove šume (*Fagus sylvatica*)
- * 95A0 High Oromediterranean pine forests/95A0 Visoke oromediteranske šume munike i molike

Detaljnije informacije o distribuciji i stanju navedenih staništa date su u aneksu 1.

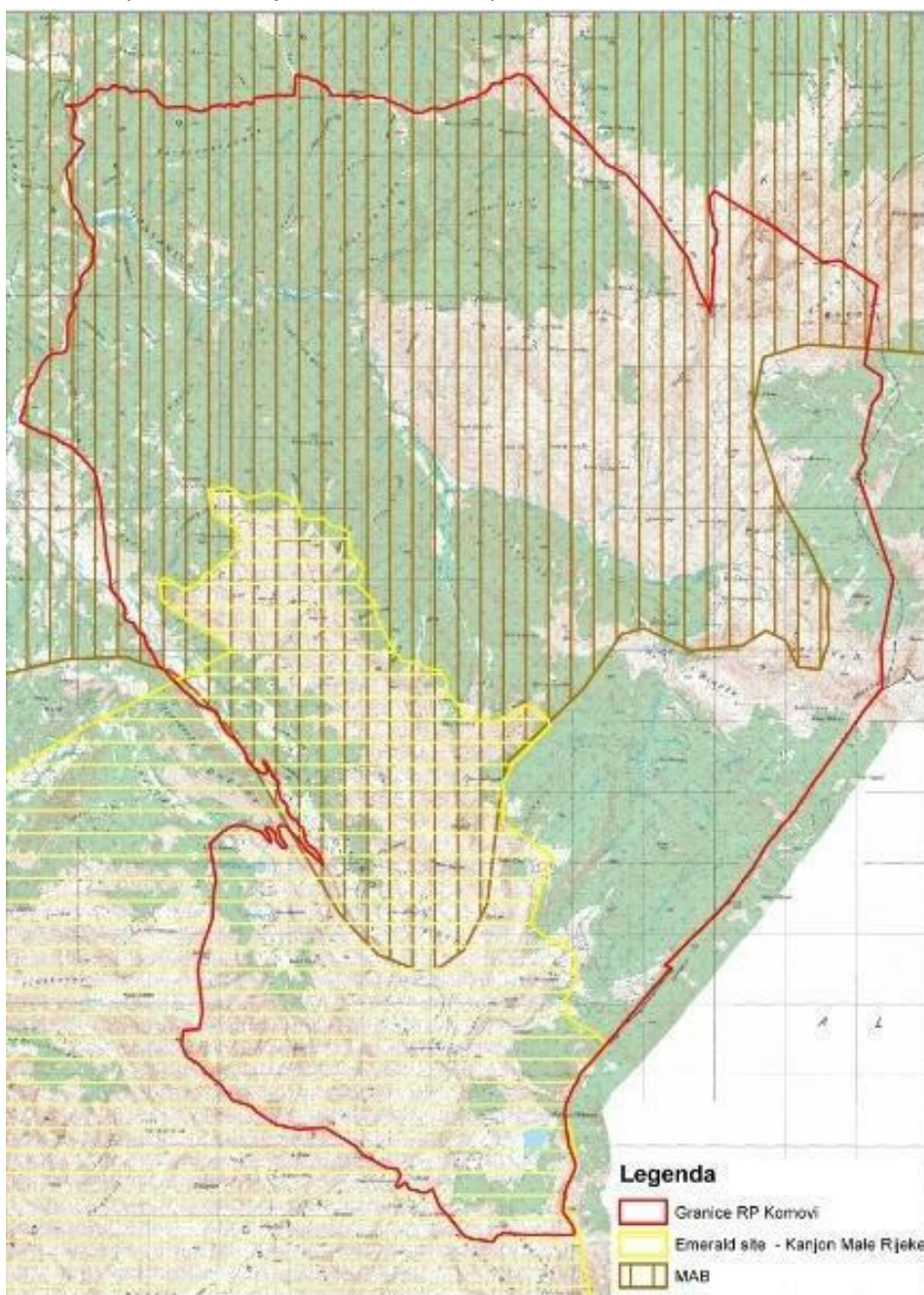
Mapa 3 – Distribucija Natura 2000 staništa (Izvor: Agencija za zaštitu prirode i životne sredine)

2.2.3. Međunarodni značaj

U projektu uspostavljanja EMERALD mreže (2006-2008) u Crnoj Gori definisana su 32 lokaliteta (značajna radi očuvanja sveukupne biološke i predione raznovrsnosti. Planinski masiv Komova i kanjon Male rijeke su na osnovu raspoloživih podataka o bogatstvu biodiverziteta i predionih odlika kandidovani na listu EMERALD područja (mapa 3).

Kako je područje Parka teritorija na kojoj izvire rijeka Tara, to njegov dio pripada UNESCO Rezervatu prirode "Čovjek i biosfera" (mapa 3).

Mapa 3 – Površine sa Emerald i Čovjek i biosfera (Man and Biosphere – MAB) statusom na teritoriji PP Komovi (izvor podataka: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/emerald-network-data>, http://ihp-wins.unesco.org/layers/geonode:mab_biosphere_reserves/metadata_detail)

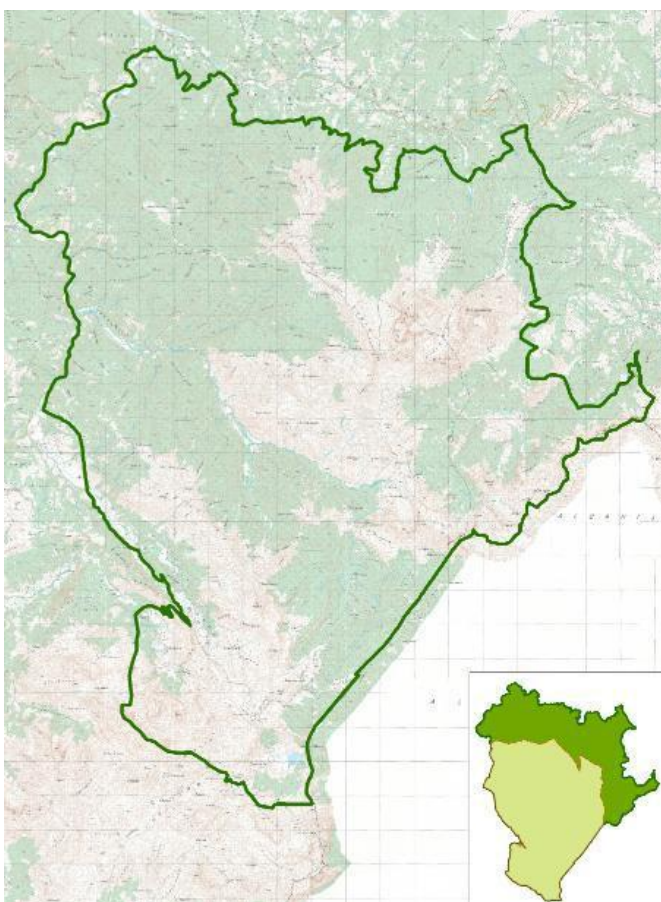
Područje Komova zadovoljava kriterijume C i D za uspostavljanje područja od važnosti za gljive (Important Fungus Areas - IFA). Tu prvenstveno spadaju oblasti gdje dominiraju munika, bukva, smrča, jela i jova. To su lokaliteti Ljuban, Štavna, Margarita, Rogam, Carine (Studija zaštite za Regionalni park Komovi – Stručna podloga).

Prostor Komova je prepoznat kao oblast od važnosti za biljke (Important Plant Area – IPA područje), zahvaljujući prisustvu 14 vrsta i 5 tipova staništa prema kriterijimuma ove dezinacije (Važna biljna staništa u Crnoj Gori – IPA program).

Komovi predstavljaju potencijalno područje od značaja za ptice (Important Bird Area – IBA, Saveljić *et al* 2007).

2.2.4. Veza sa ostalim zaštićenim područjima

Planinski masiv Komova stavljen je pod zaštitu odlukama tri opštine i proglašenjem tri parka prirode. Dio ukupne teritorije pod zaštitom koji se nalazi na teritoriji Podgorice, i koji je predmet ovog Plana, pokriva 60% zaštićenog masiva Komova, dok se ostatak nalazi na teritorijama opština Andrijevica i Kolašin (mapa 4). Tri parka prirode dijele prirodne, društvene i socio-ekonomske odlike, te se njihovim upravljačima nameće uspostavljanje saradnje i koordinacije u cilju zaštite zajedničkih vrijednosti.

Mapa 4 – Obuhvat Parka prirode na teritoriji Glavnog grada u odnosu na obuhvat na teritorijama opština Andrijevica i Kolašin

Park prirode Komovi je prirodno povezan sa nacionalnim parkovima Biogradska gora i Prokletije, a kojima upravlja Javno preduzeće za nacionalne parkove Crne Gore. Takođe ima direktnu vezu sa Spomenikom prirode Cijevna, koji je u nadležnosti Opštine Tuzi. Kako Komovi sa ovim područjima čini bio-geografsku cjelinu na kojoj se odvijaju ekološki i evolutivni procesi, to mjere zaštite biodiverziteta, kao i ostale, trebaju biti usaglašavane između upravljača.

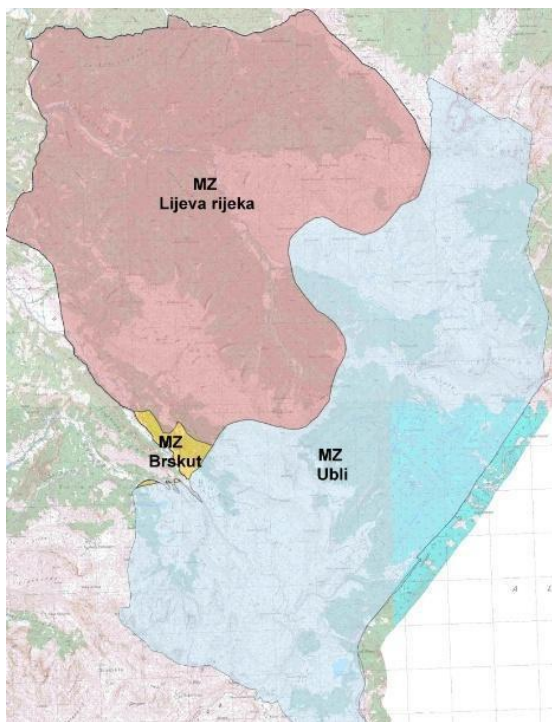
Što se budućih planova tiče, planovima Glavnog grada predviđeno je proglašenje i kanjona Male rijeke zaštićenim područjem, čime bi se postigla usaglašenost zaštite ovih povezanih ekosistema.

2.3. Prikaz korisnika zaštićenog područja

2.3.1. Demografija

Unutar Parka nema trajno nastanjenih naselja, osim Opananice i Veruše, u kojima je prema popisu iz 2011. bilo 72 stanovnika, pri čemu demografski parametri bilježe snažan depopulacioni trend. Ostalo predstavljaju katuni i rekreativne zone oko Bukumirskog i Rikavačkog jezera na kojima se nalaze vikendice te su naseljene samo povremeno. Teritoriju parka administrativno pokrivaju tri mjesne zajednice – Ubli, Brskut i Lijeva Rijeka (mapa 5).

Parku najbliže naseljena mjesta su Lijeva Rijeka i Brskut, uz jugo-zapadnu granicu Parka, a onda i kučka sela Gornje i Donje Stravče, Orahovo, Kržanja, Cvilin i Ubli. Njihovo stanovništvo direktno gravitira Parku, u njemu posjeduje imanja i koristi resurse unutar njega.

Mapa 5- Mapa mjesnih zajednica na teritoriji Parka

Što se tiče katuna, na teritoriji Parka nalaze se sljedeći katuni: Katun Preslo, Katunište Vasojevičko, Katun Carine, Katun Petrovića, Katun Sumor, Katun Ljekov brijeg, Katun Luke, Katun Bijela voda, Savovića katun, Vujadinovića katun, Katun Redžića, Katun Krivodoljski, Katun Ljakovića, Katun Rikavac, Katun Torač, Katun Jezero, Katun Maglić, Katun Bušat, Katun Prouški, Katun Camovića, Mičkovića katun, Katun Radonjića, Katun Madžgalj, Katun Seoštički, Katun Klopotski, Katun Lazovića, Katun Pelevski, Katun Ljekov brijeg, Katun Vilački.

Katuni bilježe trend napuštanja, te su trenutno aktivni samo neki od navedenih, koji su skoncentrisani na potezu između Mokre, Rikavca, Širokara Krivodoljskog (oko 15 domaćinstava iz Kuča), i na teritoriji Turjaka (oko 5 domaćinstava iz Bratonožića i Vasojevića).

Detaljan prikaz svih katuna na predmetnoj teritoriji postoji u monografiji Katuni kučke planine (Laković, 2017.) koja je rađena u okviru projekta Katun pri Univerzitetu Crne Gore. Informacije sadržane u ovoj publikaciji će se koristiti za razradu detaljnih aktivnosti u okviru odgovarajućih operativnih ciljeva (2.1.1, 2.1.2, 2.4.1, odjeljak 4) u saradnji sa relevantnim stručnjacima i naučno-istraživačkim institucijama.

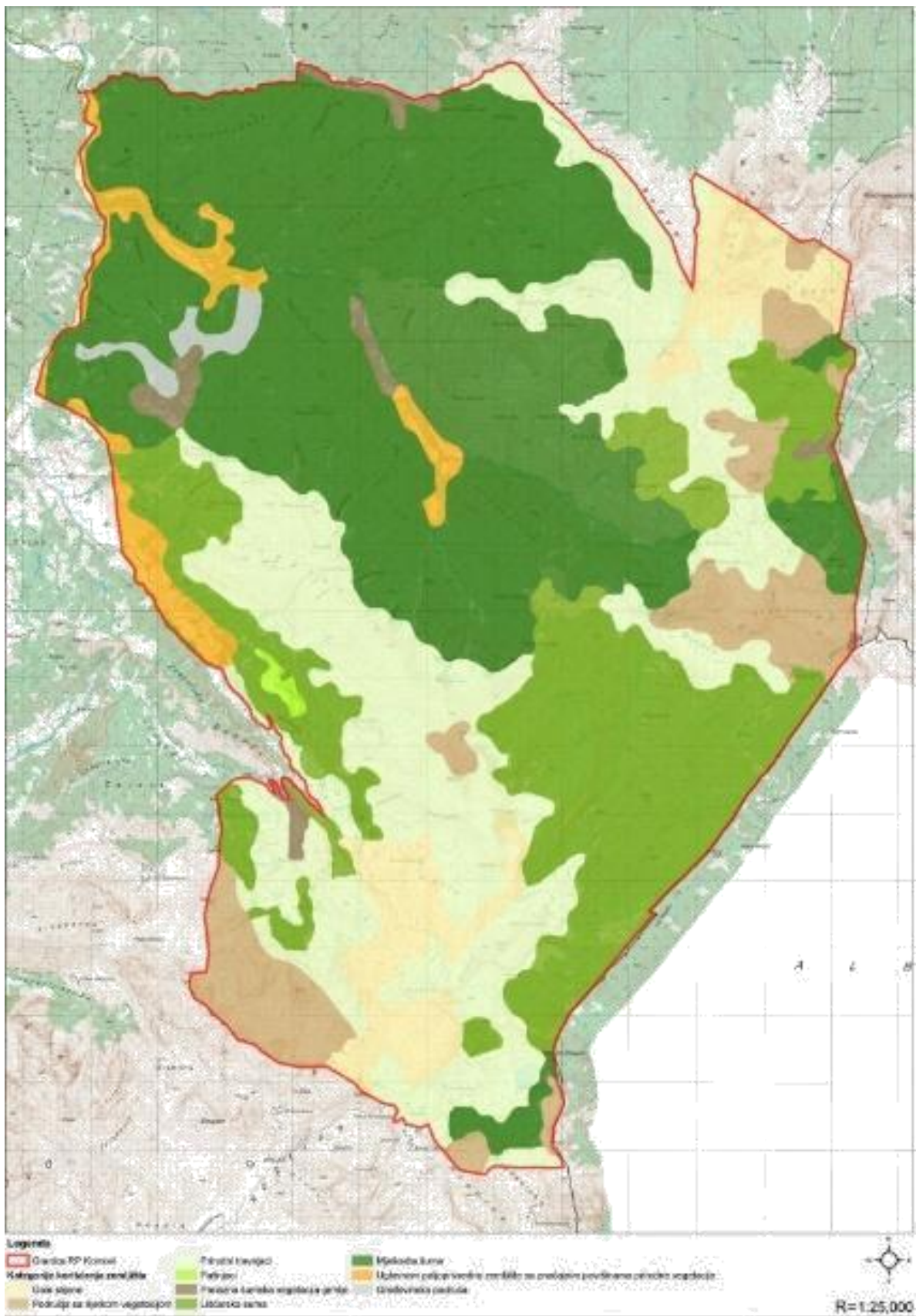
2.3.2. Korišćenja prostora

Na mapi 6 prikazane su namjene zemljišta, a njihove površine date su u tabeli 2. Kao što se može vidjeti, najveći dio površine Parka pokrivaju šume (58,21%, od čega 19,5% lišćarske, a 38,71% mješovite šume) a zatim prirodni travnjaci (23,19%). Preostalih 18,06% površine pokrivaju područja sa rijetkom i prelaznom šumskom vegetacijom, gole stijene, pašnjaci, poljoprivredno zemljište i građevinska područja, koja zauzimaju manje od 1% teritorije, što ukazuje na prirodan karakter ovog prostora.

Tabela 2 – Namjene površina u ha i kao % ukupne teritorije Parka (prema Corine Land Cover)

Kategorija	Površina u ha	% teritorije
Gole stijene	831,03	6,29
Građevinska područja	104,91	0,79
Lišćarska šuma	2576,19	19,50
Mješovita šuma	5112,98	38,71
Pašnjaci	28,57	0,22
Područja sa rijetkom vegetacijom	927,82	7,02
Prelazna šumska vegetacija-grmlje	181,48	1,37
Prirodni travnjaci	3062,34	23,19
Uglavnom poljoprivredno zemljište sa značajnim površinama prirodne vegetacije	382,87	2,90
Ukupno	13208,18	

Mapa 6– Mapa namjena površina. Izvor podataka Corine Land Cover (CLC)

2.3.3. Infrastruktura

Ukupna infrastruktura na području Parka (mapa 7) se može ocijeniti kao slaba. Putna infrastruktura se uglavnom sastoji od lokalnih makadamskih puteva koji se ne održavaju ili se to radi u skromnom obimu. Glavni ulazni putevi u Park su preko Bukumira, Veruše, Opasanice i Carina, pri čemu su oni samo djelimično asfaltirani. Osim njih postoje i lokalni makadamski pristupni putevi do katuna ili unutar šumskih gazdinskih jedinica. Putevi su podložni osipanju i degradaciji zbog snijega, padavina, ali i prolaska teških mašina i kamiona koncesionara koji eksploatišu drvenu građu u gazdinskim jedinicama Opasanica i Vučji potok. Za ove puteve nema redovnog održavanja kojim bi se sanirale oštećene dionice, te tako smanjili rizici od erozije i saobraćajnih nezgoda. Čišćenje sniježnih nameta se ne obavlja pravovremeno ili na čitavoj teritoriji, pa su stočari i vlasnici privatnih šuma primorani ili da čekaju da se snijeg prirodno povuče ili da samoinicijativno čiste i održavaju puteve da bi mogli ostvariti pristup područjima koja koriste. Ovo predstavlja poseban problem za katunske stočare koji izdižu na području gornje Kučke planine.

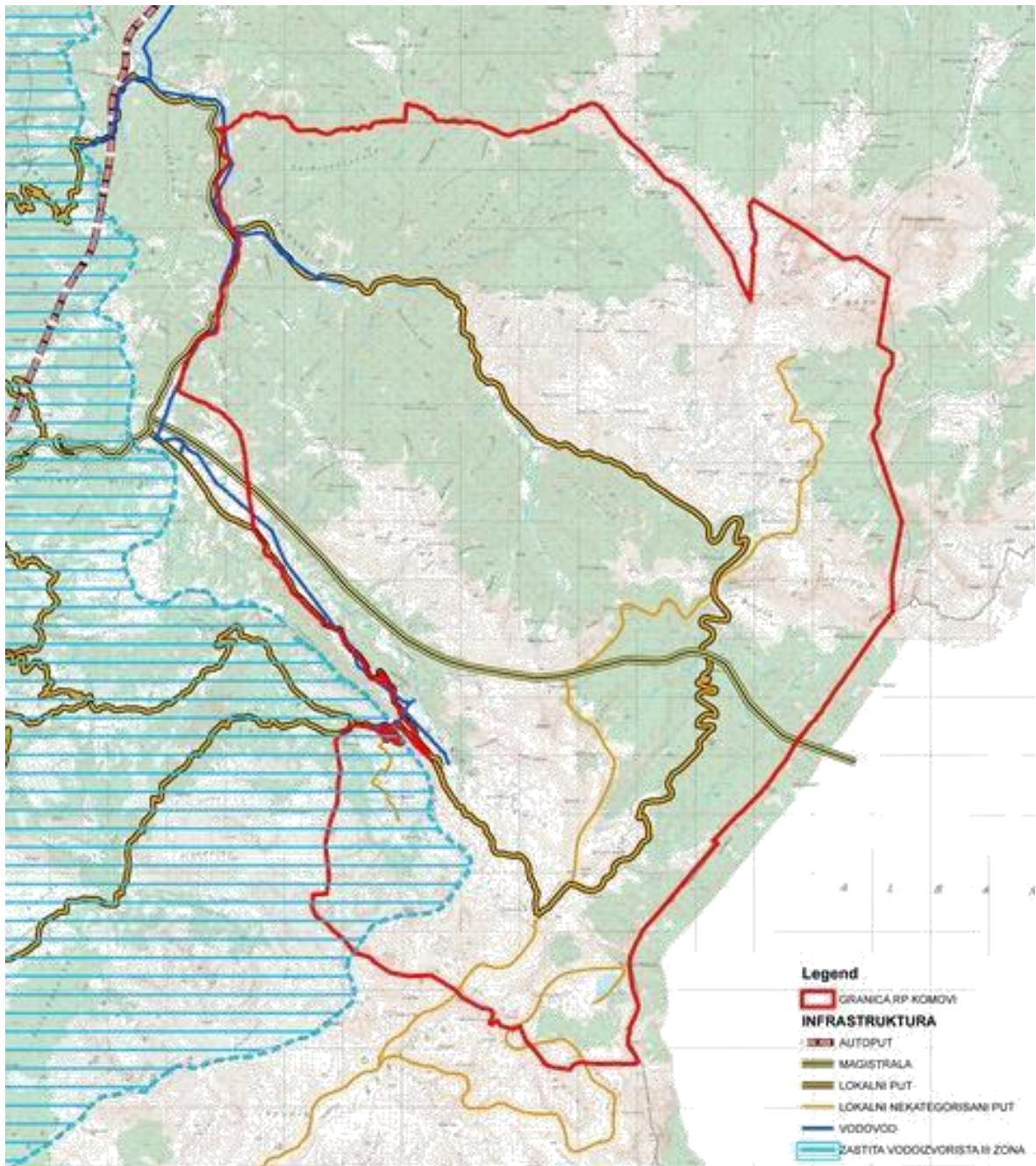
Elektro mreža pokriva samo djelove Parka. Opasanica i Veruša u kojima ima stalno naseljenog stanovništva se snabdijevaju sa javne elektro-mreže preko trafostanice u Ptiču, ali napajanje nije stabilno te su nestanci struje česta pojava. Elektro mreža ne pokriva teritoriju katuna, gdje se za potrebe generisanja električne energije sporadično koriste agregati. Podrška uspostavljanju napajanja solarnom energijom adekvatnim tehnologijama bi predstavljala podsticaj za ove djelove Parka.

Što se tiče vodosnabdijevanja, ono se vrši preko lokalnih izvora, dok se otpadne vode sakupljaju u septičkim jamama.

Na ovom području prisutna su sva tri cronogorska mobilna operatera, ali za razliku od ranijeg perioda, jačina signala na pojedinim lokacijama je slaba ili nepostojeća. To se posebno odnosi na istočni dio Parka, od Bukumira do Carina, gdje često nije moguće ostvariti vezu mobilnim telefonom.

Ovakvo stanje infrastrukture nepovoljno utiče na trenutne i buduće djelatnosti unutar Parka, jer može da omete napore na zaštiti zbog otežanog djelovanja i komunikacije na terenu, posebno prilikom sprečavanja nelegalnih radnji i u vanrednim situacijama. Takođe, ovakvo stanje infrastrukture ne ide u prilog unapređenju posjećivanja i razvoju turizma na ovom prostoru. Stoga se Agenciji nameće rad na pospješivanju infrastrukture unutar Parka u domenu svojih nadležnosti i u saradnji sa relevantnim službama i institucijama.

Mapa 7 – Raspored infrastrukture na teritoriji Parka (izvor: Prostorno urbanistički plan Podgorice)

2.3.4. Glavne ekonomske djelatnosti

Na teritoriji koja pripada Parku i njemu gravitira, glavne privredne djelatnosti predstavljaju šumarstvo i poljoprivreda.

2.3.4.1. Šumarstvo

Više od polovine prostora Parka je obraslo šumama, koje su uglavnom u državnom vlasništvu i tretiraju se kao ekonomske šume. Lokalno stanovništvo koristi drvo prvenstveno za potrebe ogrijeva, a u malom obimu i za građu. Četiri lokalne firme su najčešći korisnici koncesija Uprave za šume koje su u državnom vlasništvu i oni uglavnom koriste sirovinu za primarnu obradu ili za proizvodnju briketa za grijanje, a ovi proizvodi se pretežno izvoze u zemlje u regionu. Privatni vlasnici šuma svoje posjede koriste po doznakama koje odobrava Uprava za šume, pretežno za ogrijevno drvo koje koriste sami ili prodaju na lokalnom tržištu (Podgorica, Kolašin). Drvoprerađivački sektor na ovom prostoru je slabo razvijen, te osim primarne prerade koju obavljaju koncesionari, nema proizvoda sa dodanom vrijednošću koji bi se našli na domaćem ili izvoznom tržištu.

2.3.4.2. Poljoprivreda

Poljoprivreda ovog prostora se prvenstveno ogleda u stočarstvu, gdje su dominantni govedarstvo i ovčarstvo. Uzgoj je ekstenzivnog tipa i stoka ljeti boravi u katunima na sezonskoj ispaši. Katuni na ovom prostoru su koncentrisani u istočnom dijelu Parka - od Rikavca, preko Širokara, Planinice, Bindže i Carina, gdje izdižu porodice iz kučkih sela (Kržanja, Stravče, Orahovo...), i sjevernom, oko Turjaka, Strmenice i Rogama, gdje izdižu iz Bratonožića i Vasojevića. Glavni poljoprivredni proizvodi su mliječni (sir, skorup, mješavina) i svježe meso (jagnjetina, junetina/govedina) (Laković, 2017.). Oni se prvenstveno plasiraju u Podgorici, u maloprodajnim objektima i na zelenim pijacama. Ratarska proizvodnja je slabije izražena, ekstenzivnog je karaktera i odvija se u zapadnom dijelu Parka, u zoni Opasanice. Gaje se povrtarske kulture i kontinentalno voće, a proizvodi se uglavnom konzumiraju u domaćinstvu. Poljoprivrednu proizvodnju karakterišu mala gazdinstva sa malim brojem grla (3-5 krava, nekoliko desetina ovaca), primjena tradicionalne tehnologije prerade, niska konkurentnost proizvoda i nepostojanje organizovanog otkupa. Pospješivanje kapaciteta poljoprivrednika (prvenstveno stočara) i uvođenje adekvatnih mjera podrške njihovoj proizvodnji bi bili podsticajni da se ovaj oblik korišćenja prostora održi, a sa njim i benefiti za očuvanje biodiverziteta na travnatim staništima Komova. Održavanje tradicionalne stočarske poljoprivrede je osim sa ekološkog, značajno i sa kulturnog aspekta (očuvanje tradicije i kulturne baštine), zatim kao podrška razvoju turizma, kao i u za obezbjeđivanje sigurnog izvora hrane u svjetlu ekonomske i klimatske krize.

2.3.4.3. Turizam i rekreacija

Region Komova i Kučkih planina je takođe i rekreativna i turistička zona. Posebno je interesantna planinarima, za koje je ovo odavno popularna destinacija, a skorije i biciklistima i motoristima koji koriste lokalne makadamske puteve. Na ovom području postoje markirane planinarske staze uvedene u nacionalnu mrežu planinarskih staza i bazu nacionalne mreže Planinarskog saveza Crne Gore, pod brojevima 601, 301, 316, a za biciklizam 636. Prva planinarska transverzala - CT1- upravo počinje na ovoj teritoriji od Veruše, preko Bukumirskog i Rikavačkog jezera, Magliča, Kurlaja, Komova dalje preko Bjelasice, Sinjajevine do Durmitora.

Zadnjih godina se oko Bukumirskog i Rikavačkog jezera i od Veruše do Mokre grade vikendice koje se prvenstveno koriste za odmor porodice, ali i za izdavanje. Organizovani turizam i rekreacija na ovom području su u začetku, i uglavnom se ogledaju u organizovanim džip turama duž rute Veruša-Širokar-

Mokra-Bukumiri. Turizam predstavlja jedan od ekonomskih potencijala ovog prostora, posebno zato što interesovanje za vidovima turizma vezanim za prirodu i ruralne predjele raste kako na domaćem, tako i na širem (međunarodnom) tržištu.

2.3.4.4. Lov i ribolov

Lov i ribolov na ovom prostoru predstavljaju rekreativne djelatnosti. Lov je dozvoljen unutar lovišta i u skladu sa propisima koji uređuju lovstvo. Sportsko-rekreativni ribolov obavlja se na jezerima i rijekama (posebno Opasanici). Ove aktivnosti upražnjava lokalno stanovništvo, a iako predstavljaju turistički potencijal, isti ne ostvaruju, a nekontrolisanim obavljanjem (krivolov, poribljavanje alohtonim vrstama) stvara pritiske na biodiverzitet.

Na ovom području takođe postoji nekoliko komercijalnih ribnjaka koji zahvaljujući dobroj prirodnoj osnovi proizvode ribu dobrog kvaliteta. Interesovanje za ovom djelatnošću postoji i u katunima gdje prirodni uslovi to omogućavaju (npr. na Širokaru Krivodoljskom).

2.3.5. Kulturna baština

Glavni oblik kulturnog nasljeđa ovog prostora predstavlja nematerijalna baština koja se odnosi na običaje i način života vezan za katune. Tu spadaju djelatnosti koje su vezane za izdig, čuvanje i održavanje stoke, planinske sabore od kojih se i dalje održava ilindanski na katunu Carine, tradicionalna hrana i načini pripreme hrane, kao i legende vezane za Bukumire. Dio tog nasljeđa odnosi se upravo na upravljanje prirodnim resursima, tj. pašnjacima, šumama i izvorima, koji su se vjekovima koristili na održiv način i u skladu sa nepisanim plemenskim pravilima (Laković, 2017.). Tradicionalno znanje korišćenja i upravljanja tim resursima posjeduju katunski stočari koji i dalje izdižu, ali je evidentno da se njihovo znanje i prakse polako gube sa napuštanjem katuna i starenjem stočarske populacije koja to znanje na prenosi dalje. Tradicionalno znanje je važan segment zaštite prirode u ovom kontekstu, te ga treba sačuvati od zaborava i integrisati u rad samog upravljača, tj. Agencije, što se može postići aktivnim uključivanjem lokalnog stanovništva u rad Parka (kroz Savjet, radne grupe i slično – više u odjeljku 5).

Materijalna kulturna baština Parka prirode Komovi se sastoji od narodnog graditeljstva u katunima, sakralnim objektima, spomen obilježjima i grobljima, koji se mogu naći na čitavoj teritoriji Parka.

2.4. Usluge ekosistema

Prethodno opisane ekonomske djelatnosti direktno zavise od usluga ekosistema. One predstavljaju materijalna i nematerijalna dobra koja čovjek ima od biodiverziteta. Prilikom mapiranja usluga ekosistema uzima se u obzir bio-fizička osnova, odnosno prisustvo elemenata biodiverziteta koji mogu da obezbijede odgovarajuću uslugu (vrste, zajednice, genetski diverzitet, ekosistemi...), ali i to da li postoje korisnici tih usluga (tj. ljudi, zajednice, privredni sektori ili djelatnosti itd. koji od toga imaju direktnu ili indirektnu korist).

Usluge ekosistema predstavljaju sponu između biodiverziteta i ljudi, jer jasno pokazuju kako priroda utiče na ljudsko blagostanje i lokalni ekonomski razvoj. Stoga se uključivanjem usluga ekosistema u programe zaštite može različitim akterima dati motivacija i podsticaj da čuvaju sami biodiverzitet koji obezbjeđuje uslugu koja im je od interesa. Osim toga, prepoznavanje usluga ekosistema, njihovog stanja i trendova potražnje daje potporu donošenju informisanih upravljačkih odluka.

Na teritoriji PP Komovi prepoznate su sljedeće usluge ekosistema:

Usluge snabdijevanja:

Hrana

Hrana kao usluga ekosistema može biti iz agro-sistema ili direktno iz prirodnih staništa (divljine). Na području PP Komovi se nalaze velike površine prirodnih pašnjaka koji predstavljaju osnov za stočarstvo na ovom području, te su glavni prehrambeni proizvodi koje ono daje mliječni proizvodi (kučki sir i mješavina-proizvod sličan skorupu) i svježe meso (teletina/junetina i jagnjetina). Stočarstvom se na ovom prostoru bavi sve manje ljudi, o čemu svjedoči veliki broj napuštenih katuna. Glavni uzroci ovog trenda su u nepovoljnim uslovima za odvijanje ove djelatnosti, koji se ogledaju u sljedećem: slaba infrastruktura na katunima (put, struja, voda), nepovoljna poljoprivredna politika za male proizvođače u katunskim uslovima (nepostojanje podsticaja, kreditnih linija, subvencija koji su prilagođeni katunskim uslovima i ekstenzivnoj proizvodnji), nepostojanje organizovanog otkupa proizvoda, nezainteresovanost novih generacija za bavljenje ovom djelatnošću. S druge strane, potražnja za ovom vrstom hrane ima trend rasta, zbog svijesti potrošača i poremećaja lanaca snabdijevanja hranom uslovljenim globalnim krizama.

Ovo je takođe i područje koje se koristi za proizvodnju meda, jer veliki broj pčelara iz Kuča, Vasojevića i Bratonožića, ali i drugih dijelova Crne Gore (Bjelopavlića, Malesije) ljeti dovodi pčele na ispašu na ovu teritoriju, koja je za to pogodna zahvaljujući diverzitetu medonosnih biljaka i očuvanosti životne sredine.

Što se tiče hrane iz divljine, sa ovog područja ubiraju se borovnice koje predstavljaju značajan ekonomski resurs za lokalno stanovništvo. Borovnice se uglavnom sakupljaju sa područja na kojima su i planinski pašnjaci. Sakuplja ih lokalno stanovništvo, ali i berači koji organizovano dolaze iz Kolašina i Mojkovca. Ubiranje borovnica se u velikoj mjeri obavlja neodrživo, korištenjem grebena koji su zabranjeno sredstvo, nakon čega dolazi do sušenja borovnjaka. Ovakav vid eksploatacije izaziva i konflikte sa katunskim stočarima.

Osim borovnica, sa ovog područja se sakupljaju i pečurke, od kojih su najkomercijalnije vrste vrganja, lisičarka i smrčak. Ubiranje ovih proizvoda je smanjeno u odnosu na raniji period, ali kod lokalnog stanovništva postoji vjerovanje da paljenje livada i šuma podstiče njihov rast, što u velikoj mjeri doprinosi pojavi požara, koji su jedna od glavnih prijetnji na ovom prostoru.

Hrana koja se dobija od prirodnih staništa, kao što je ona sa područja Komova, dobija sve više na važnosti jer doprinosi sigurnosti hrane, posebno u kontekstu klimatskih promjena, očuvanju prirodnih staništa i zadovoljava potrebe potrošača koji praktikuju održivu potrošnju. Zbog toga Park treba da aktivno doprinosi zaštiti ove usluge ekosistema.

Hrana za životinje

Osnov za proizvodnju hrane na ovom području predstavljaju prirodni travnjaci koji zauzimaju skoro četvrtinu teritorije i koriste se kao pašnjaci za sezonsku ishranu stoke. Kako je gore navedeno, izraženi trend napuštanja katuna i katunskog stočarstva dovodi do zarastanja pašnjaka, čime se gubi i njima specifičan biodiverzitet, i time i sama usluga ekosistema.

Drvo za ogrijev

Drvo za ogrijev uglavnom ubira lokalno stanovništvo, koje koriste za lične potrebe ili prodaju na lokalnom tržištu. Jedno domaćinstvo u katunu sezonski ima prosječnu potrebu od oko 10m³ drveta koje obezbjeđuje toplotnu energiju. Međutim, zbog pristupa gazdovanja šumama u državnom vlasništvu koji se odvija kroz koncesione ugovore, lokalno stanovništvo nema mogućnost pristupa ovom resursu, te se na prostoru Parka mogu vidjeti primjeri nelegalne eksploatacije. Regulisanje ovog pitanja bi predstavljalo značajan podsticaj za održavanje katuna. Poseban problem predstavlja stanje u privatnim šumama, jer se usljed nestručnog korišćenja od strane vlasnika, kvalitet šume u privatnom vlasništvu ne poboljšava (Strategija poljoprivrede i ruralnih područja).

Drvo za građu

Drvo kao sirovinu za građevinski sektor prvenstveno koriste firme, korisnici koncesija na privredne šume u dvije gazinske jedinice. Na ovom području četiri firme su najčešće nosioci koncesija (Pelangić Trade, Bekom, Bojkomerc i Keke). Drvo podliježe primarnoj obradi, i uglavnom se prodaje kao oblovina ili se procesira u brikete za ogrijev. Veći dio tih proizvoda se izvozi u zemlje regiona.

Na osnovu Godišnjeg programa gazdovanja šumama za 2021. godinu na području PP Komovi u državnim šumama planirana sječa u Gazdinskoj jedinici „Opasanica-Travska gora“ iznosi 11489 m³ drveta, od čega 948 m³ drveta četinarara i 10541 m³ liščara. U Gazdinskoj jedinici „Vučji potok“ planirana je sječa 5521 m³ drveta liščara. Na osnovu Izvještaja o radu Uprave za šume u toku 2020. godine, od planiranih 15.021m³ bruto drvne mase posječeno je 8.271 m³ ili 55%. Za GJ Vučji potok koncesionar DOO „Bojkomerc“ je za doznačenih 5.398 m³ izvršio uplatu od 42,988.80 €. Od doznačene drvne mase izvršena je sječa u iznosu od 32% ili 1.709 m³. Ugovorena bruto drvna masa za 2020. godinu – ugovori o prodaji drveta u dubećem stanju na području GJ „Opasanica-Travska gora“ iznosila je 9.623 m³ za šta je ugovorena naknada bila 107,310 €. Izvršena je sječa u iznosu od 6.562 m³ ili 68% od ugovorene. Naplaćeno je 79,433.91 eura. Prema ovim podacima, cijena m³ drveta u dubećem stanju je od 7 do 12 eura.

Stanje ove usluge ekosistema nije povoljno, jer nedovoljni ljudski i tehnički kapaciteti Uprave za šume i nedovoljan nadzor koncesionara dovodi do neplanske sječe i posljedično do degradacije šumskih i vodenih staništa, čime se gubi njihov ekološki integritet, ali i ekonomski potencijal. Očuvanje ove usluge ekosistema podrazumijeva dosljedno sprovođenje planova gazdovanja šumama, koji trebaju biti pripremljeni uz poštovanje smjernica zaštite biodiverziteta.

Usluge regulacije:

Zaštita od erozije

Prisustvo vegetacije sprečava eroziju zemljišta, što je naročito bitno za prostore na kojima ima izrazitih nagiba terena, kakav je i prostor Parka. U ovom kontekstu, glavni korisnici ove usluge su sektor šumarstva zbog samih šumskih resursa ali i šumskih puteva, i sektor saobraćaja – jer vegetacija sprečava odrone i štete na putnoj infrastrukturi. Na mjestima gdje se neplanski odvijaju sječa i probijanje šumskih puteva evidentni su primjeri erozije zemljišta. Održivo gazdovanje šumama je takođe potrebno i za očuvanje i ove usluge ekosistema.

Očuvanje vodnih resursa

Lokalni korisnici prostora koriste prirodne izvore koji se nalaze na teritoriji Parka. Njihova izdašnost je povezana sa prisustvom vegetacije koja omogućava sporiji protok vode i njeno zadržavanje u

zemljištu te punjenju izdana iz kojih voda izvire. Očuvanje vegetacionog pokrivača je stoga bitno i u kontekstu vodosnabdijevanja, posebno ako se uzmu u obzir očekivani efekti klimatskih promjena na ovom prostoru (odjeljak 2.6). Na područjima gdje je došlo do neplanske sječe, očigledno je sušenje izvora.

Vezivanje ugljenika

Prirodna staništa, a posebno šumska, predstavljaju jedan od glavnih alata za mitigaciju klimatskih promjena zbog sposobnosti vezivanja ugljenika. Stoga ona daju globalni doprinos ovom procesu što predstavlja i dodatni argument za zaštitu.

Kulturne usluge

Atraktivan prostor za boravak

Pejzaž Parka ima estetiku koja ga čini atraktivnim za boravak ljudi, i doprinosi mentalnom zdravlju. Područja Veruše, Mokre, Bukumira i Rikavca zadnjih godina privlače sve više domicilnog stanovništva koji na njima gradi objekte za odmor (vikendice). Ova usluga ekosistema vodi ka neplanskoj gradnji, kojom se narušava i sama estetika prostora, ali i biodiverzitet i ekološki procesi, kao i ostale usluge ekosistema, te sa njima dolazi u konflikt.

Mogućnost za turizam i rekreaciju

Atraktivan pejzaž i kulturno nasljeđe čine Komove popularnom rekreativnom destinacijom, posebno za planinarenje i biciklizam. Organizovani turizam je u povoju. U ovom trenutku, ove vrste posjeta još uvijek ne generišu prihod lokalnim zajednicama (lokalni biznisi su u povoju) niti Parku (nema naplate ulaznica ili usluga za posjetioce). Potražnja za ovom uslugom raste, posebno u post-covid periodu. Ponuda za posjetioce Parka treba da se uspostavlja planski, koordinisano i uz poštovanje prirodnih i kulturnih vrijednosti koji su joj osnova.

Mogućnosti za nauku i edukaciju

Prisustvo rijetkih i jedinstvenih elemenata prirodne baštine, dinamika ekosistema koji su nastali interakcijom čovjeka i prirode i tome slično daje mogućnost za naučna istraživanja i edukaciju. U ovom trenutku korisnici ove usluge su prvenstveno naučno istraživačke institucije i pojedinci iz Crne Gore koji na ovom prostoru istražuju biodiverzitet i geološko nasljeđe. Ali potencijal postoji, te bi se usluga mogla bolje valorizovati kroz organizacije naučno-istraživačkih kampova, kao i edukativnih programa za različite ciljne grupe.

Kulturno nasljeđe

Kulturno nasljeđe kao usluga ekosistema na ovom prostoru ogleda se u tradicionalnim oblicima korišćena prostora – prvenstveno vertikalnoj transhumaciji i tradicionalnim znanjima koja su sa tim povezana. Ovaj vid korišćenja prostora je takođe i pokretač lokalnog razvoja i omogućava prihode lokalnim zajednicama. Takođe, sami pejzaž Komova, kao i Bukumiri predstavljaju dio identiteta lokalnog stanovništva.

Stanište za divlje vrste

Veliki broj vrsta i staništa na ovom prostoru jača njegovu otpornost na različite vrste antropogenih pritisaka, uključujući i klimatske promjene, i obezbjeđuje ostale usluge ekosistema koje imaju svoje

korisnike i socio-ekonomske benefite. Stoga je očuvanje ukupnih ekoloških i evolutivnih procesa na ovom prostoru imperativ za otpornost prostora i mogućnosti lokalnog razvoja.

2.5. Planirane aktivnosti na održivom korišćenju prirodnih resursa, razvoju i uređenju prostora

2.5.1. Šumarstvo

Državne šume na predmetnom području podijeljene su na dvije gazdinske jedinice. U gazdinskoj jedinici „Opasanica-Travska Gora” površina privrednih šuma iznosi 2 956,94 ha ili 74 % dok je ostatak od 1031,02 ha ili 26 % od površine pod zaštitnim šumama. Što se tiče gazdinske jedinice Vučiji potok, površina privrednih šuma iznosi 1210,11 ha ili 85% od površine pod šumom. Drvna zapremina privrednih šuma je 420285 m³, prosječno 347 m³/ha. Površina zaštitnih šuma 214,67 ha, što iznosi 15% od površine pod šumom. Drvna zapremina zaštitnih šuma je 60988 m³, prosječno 284 m³/ha. Detaljni pregled šumarstva i stanja šumskih resursa na teritoriji Parka dat je u aneksu 2.

Šume u državnoj svojini mogu se dati na korišćenje na osnovu ugovora o koncesiji ili prodajom u dubjećem stanju. Sječa šume u privatnoj svojini može se vršiti samo na osnovu rješenja nadležnog organa uprave kojim se dozvoljava sječa. Šumom u privatnoj svojini upravljaju i gazduju njihovi vlasnici u skladu sa zakonom.

Za ove dvije gazdinske jedinice pripremljeni su programi gazdovanja šumama, prema kojima će se na njihovim teritorijama sprovoditi oblici upravljanja adekvatni stanju u samim gazdinskim jedinicama odnosno njihovim odjeljenjima. Ovi planovi su rađeni prije nego je uspostavljena upravljačka struktura Parka i donešen plan upravljanja, te oni ne uzimaju u obzir specifične ciljeve i aktivnosti koji se odnose na zaštitu prirode koji su u nadležnosti Agencije. Koncept održivog gazdovanja šumama koji podrazumijeva održavanje zdravstvenog stanja šuma, uzgojne radove, održavanje šumskog reda i slično komaptibilan je sa ciljevima ciljevima zaštite prirode. Međutim, planovi i programi šumarstva kojim se taj koncept operacionalizuje moraju da u većoj mjeri integrišu ciljeve zaštite biodiverziteta. U tome će biti neophodno usklađivanje aktivnosti i planova između Uprave za šume i Agencije kao tijesna saradnja u implementaciji ove dvije institucije.

2.5.2. Poljoprivreda

Po pitanju poljoprivrede na području Komova nema konkretnih planova. Kao što je navedeno u odjeljku 1.4, strategija poljoprivrede ide u smjeru podrške ruralnom razvoju, a predviđa i konkretne mjere kao što su organska proizvodnja, održavanje pašnjaka, prerada na domaćinstvu itd., što je adekvatno i relevantno za stočarstvo kakvo se upražnjava na ovom prostoru i koje je glavni oblik poljoprivredne djelatnosti Komova. Adekvatno sprovođenje poljoprivredne politike na ovom prostoru će ići u prilog zaštiti travnatih ekosistema i njihovih vrsta na teritoriji Parka.

2.5.3. Turizam

Što se tiče planova vezanih za turizam, mjere koje se odnose konkretno na ovo područje predviđaju razvoj ruralnog turizma, sa akcentom na katunima i diversifikaciju turističke ponude čime bi se

obezbijedilo cjelogodišnje trajanje turističke sezone. Poseban akcenat je stavljen na razvoj oblasti oko Veruše, kao budućeg proizvodno-uslužnog centra, u kome treba razvijati i turističke kapacitete. Područje oko Opasanice i Carina su takođe prepoznati kao potencijalne turističke zone (Prostorni plan posebne namjene za Bjelasicu i Komove).

U narednom periodu se može očekivati povećanje broja posjetilaca ovom Parku. Interesovanje za rekreativne aktivnosti i ruralni turizam raste, sve je veći broj agencija koje dovode turiste odnosno individualnih posjeta ovom regionu, a interesovanje lokalnog stanovništva za pružanjem usluga, kao dopunska djelatnost domaćinstava, takođe raste. Povećanje broja posjetilaca, pak, može da ima negativan uticaj, koji se ogleda u povećanom obimu uznemiravanja prirodnih staništa (buka, vibracije prilikom prolaska, posebno motornih vozila, erozija), generisanju otpada i otpadnih voda, i neplanske gradnje objekata namijenjenih smještaju i uslugama turista. Stoga razvoj ovog segmenta treba da bude pod nadzorom Agencije i u koordinaciji sa relevantnim institucijama sektora turizma na lokalnom i nacionalnom nivou.

2.5.4. Lov

Lov na ovom prostoru nema ekonomski značaj, ali se upražnjava kao rekreativna djelatnost. PP Komovi na teritoriji Glavnog grada se dijelom preklapa sa dva lovna područja: Lovište posebne namjene Komovi i Lovište Podgorica I.

Pri osnivanju lovišta posebne namjene odlučuje se za rijetko naseljene prostore planinskih i visokoplaninskih predjela sa povoljnim staništima za vrste sa malim arealom ili one koje su ugrožene. Ovo lovište posebne namjene Komovi obuhvata masiv Komova u slivu gornjeg toka rijeke Tare, sa izvorištima Veruše i Opasanice koje je čine, i više planinskih potoka koji se u njih ulivaju, ukupne površine 23 922 ha. Svojom obraslošću i ostalim prirodnim osobenostima predstavlja vrlo pogodno stanište divokoza, medvjeda i velikog tetrijeba, a prisutni su i vuk, srna, lještarka, jarebica kamenjarka. U području ovog posebnog lovišta već predviđena zaštita 5.298 ha, a na prostoru Crne Planine 3.536 ha, po programu Emerald i Natura 2000.

U dijelu Lovišta Podgorica I koje se preklapa sa PP Komovi postoje povoljni stanišni uslovi za: divokoze, medvjede, vukove, srne, divlje svinje, zečeve, jarebice kamenjarke, poljske jarebice, divlje patke, divlje golubove i druge vrste divljači (sisara i ptica) kojima odgovaraju postojeći stanišni uslovi. Osnovne vrste divljači su: srne, divokoze, medvjedi, zečevi, divlje patke, jarebice kamenjarke.

Za ova lovišta postoje posebni planovi gazdovanja, koji predviđaju mjere zaštite i uzgoja i intervencije za održavanje zdravstvene i starosne strukture ciljnih populacija, stabilnost i uspješan razvoj jedinki koje nastanjuju ta područja.

2.5.5. Energetika

Energetskom politikom koja daje prednost snabdijevanju električnom energijom iz hidro izvora, planiran je energetska objekat na rijeci Opasanici, koji bi imao snagu od 10MW i prosječnu godišnju proizvodnju od 43Gwh. Objekat bi podrazumijevao podizanje brane čime bi se kreirala akumulacija od 45 hm³ (Prostorno urbanistički plan Podgorica).

Procjene uticaja ovog objekta trenutno nema. Stavovi lokalnog stanovništva prema ovakvim objektima su negativni, a politika izgradnje malih hidroelektrana se na nacionalnom nivou trenutno preispituje.

2.6. Klimatske promjene i Komovi

Prema Trećem nacionalnom izvještaju o klimatskim promjenama (2020), čitava teritorija Crne Gore je posebno ranjiva na efekte klimatskih promjena. U narednim decenijama očekuje se porast temperature, smanjenje padavina naročito tokom ljeta i snijega tokom zime, dok će biti učestalija pojava klimatskih ekstrema i hazarda kao što su suše, poplave, šumski požari i toplotni talasi. Kao najosjetljiviji sektori prepoznati su sektor voda, šumarstvo i poljoprivreda, koji su upravo glavni sektori na teritoriji Parka.

Specifične projekcije za teritoriju Komova nijesu dostupne, ali drastičan pad padavina, posebno snijega će uticati na izdašnost vodenih resursa odnosno vodoizvorišta koja se koriste za vodosnabdijevanje. Šumski požari koji su već sada jedna od glavnih prijetnji će postati učestaliji, dok se mogu očekivati i sve veći problemi sa parazitskim organizmima (gljive i insekti). Intenzivnije suše će uticati na produktivnost travnatih ekosistema, te time indirektno i na sektor stočarstva, pri čemu će životinje dodatno biti pod stresom usljed povišenih temperatura i nedostatka vode, što će rezultirati smanjenim prinosima proizvoda stočarstva.

Jedna od očekivanih posljedica i pomjeranje određenih vegetacionih zona (tipova šuma), kako po geografskoj širini, tako i po nadmorskoj visini. U nekim oblastima može se očekivati povećano sušenje drveća kao posljedica stresa i napada štetočina i biljnih bolesti, smanjenje prirasta, otežano prirodno obnavljanje i povećanje šteta prouzrokovanih šumskim požarima i atmosferskim nepogodama.

U svijetlu postavljenih pretpostavki, može se očekivati da bi buduće promjene klime mogle uticati na širenje termofilnih šuma cera, kitnjaka i crnog jasena uz smanjenje areala bukve i jele. Naročito treba obratiti pažnju na vrste ograničenog areala i endemske vrste poput munike (*Pinus heldreichii*).

Treba istaći da je kontinuirani monitoring značajnijih elemenata bitnih za rast i razvoj šumske vegetacije (vitalnost šumskih ekosistema) predstavlja osnov za analize i poređenja. Izostanak ovakvih istraživanja umanjuje mogućnost predviđanja budućih promjena u šumskim ekosistemima usljed klimatskih promjena i planiranja adekvatnih mjera.

Dakle, za očekivati je da klimatske promjene direktno utiču kako na same ekosisteme i prirodne resurse, tako i na ekonomske djelatnosti koje se na prostoru Komova odvijaju. Stoga upravljanje Parkom treba da ide u smjeru mitigacije i adaptacije klimatske promjene i da predvidi posebne mjere koje tome doprinose. Tu spadaju mjere zaštite od požara, zaštite vodoizvorišta i drugih vodnih resursa, zaštita i održivo gazdovanje šumama, održavanje infrastrukture u cilju reagovanja u vanrednim situacijama i podrške zdravlju lokalnih korisnika prostora, uspostavljanje sistema za praćenje i reagovanje.

3. Ocjena stanja zaštićenog područja

3.1. Stanje prirode i resursa

Biodiverzitet i prirodni resursi Parka izloženi su sljedećim direktnim pritiscima:

Neodrživa eksploatacija šuma

Pored planova gazdovanja šumama nad čijom implementacijom nadzor vrši Uprava za šume, u šumama unutar Parka dešava se neodrživa eksploatacija šuma. Ona se ogleda u totalnoj sječi na manjim površinama, zatim sječi stabala koja nisu doznačena, nepoštovanju šumskog reda, neplanskom probijanju šumskih puteva i odsustvu mjera kao što su proređivanje i pošumljavanje.

Kao posljedica, kreiraju se degradirana staništa na kojima se dešava erozija i onemogućava oporavak šuma. Povećana fragmentacija stvara efekat ivice, a dolazi i do uznemiravanja divljih životinja (miniranje puteva, prolazak mašina, rad motornih testera...). Detaljna analiza stanja pojedinih odjeljenja treba biti utvrđena od strane zajedničke komisije Agencije i Uprave za šume, koja bi na osnovu utvrđenog stanja dala konkretne preporuke za sanaciju područja i za buduće planiranje i korišćenje.

Požari

Požari u ovom kraju su pretežno izazvani čovjekom. Namjerno paljenje imanja se praktikuje radi krčenja (trijebljenja), a i zbog vjerovanja da požar podstiče rast komercijalno važnih vrsta gljiva (iako je ovaj vid motivacije zadnjih godina u opadanju). Zbog klimatskih faktora i nepristupačnosti terena, kao i slabe naseljenosti, požari se mogu brzo širiti. Najugroženiji je južni dio Parka, ali su požari ostavili velike štete duž sjeverne granice Parka, u zoni Opasanice. Posebno su požarima devastirane šume munike. Tačni podaci o opožarenim površinama i njihovom stanju nisu dostupni, što će biti predmet rada Agencije kroz operativne ciljeve 1.1.2, 1.1.3, 1.2.2, 1.2.3, 1.3.2, 2.2.1.

S obzirom na česte požare trebalo bi uspostaviti efikasniji sistem zaštite od požara što podrazumijeva uspostavljanje monitoringa šire zone, dobru organizaciju protivpožarne službe, kao i mjere preventivne zaštite, koje bi trebale imati prioritet. Tu spadaju: uspostavljanje sistema osmatranja, identifikacije požara i dojava u ranoj fazi, izrada protivpožarnih prosjeka (održavanje postojeće mreže puteva i staza), poboljšanje dostupnosti vode i formiranje punktova sa materijalom za gašenje, uklanjanje lako zapaljivog materijala (suvog drveta i korova) pored puteva i na rubovima šuma, uspostavljanje šumskog reda, edukacija, propaganda i kaznena politika.

Krivolov

Na teritoriji Parka odvija se krivolov uglavnom na krupnu divljač, koji se ogleda u lovu van lovne sezone, nelovnim danima, nedozvoljenim sredstvima i na zaštićene vrste. Krivolovci najčešće ulaze u prostor Parka kroz Opasanicu. Osim toga, odvija se i krivolov na riblje vrste u rijekama i Rikavačkom jezeru.

Krivolov se odvija tokom čitave godine. Tačnog uvida u obim krivolovnih aktivnosti, kao i stvarno stanje populacija ciljnih vrsta i efekta krivolova po njima nema.

Neplanska gradnja

Sve veća popularnost ovog regiona kao turističko-rekreativne zone dovela je do neplanske gradnje objekata namijenjenih za odmor (vikendice) i smještaj turista. Posebno su pogođene lokacije

Bukumirskog jezera, Mokre i Rikavca. Objekti se grade bez poštovanja ambijenta, čime ugrožavaju estetske vrijednosti. Objekti takođe ugrožavaju vodoizvorišta i vodene objekte, jer se grade u njihovoj neposrednoj blizini, a nerijetko vlasnici onemogućavaju pristup izvorima stoki i drugim korisnicima, te tako dolaze u konflikt sa katunskim stočarima. Izgradnja objekata ove vrste nije u skladu sa tradicionalnim pravima korišćenja prostora (katuna) i tradicionalnom arhitekturom, čime se dodatno degradira kulturna baština ovog prostora. Detaljne mape nelegalnih objekata, kao ni njihovog uticaja na biološke i pejzažne vrijednosti u ovom trenutku ne postoje.

Neodrživo sakupljanje borovnica

Borovnice predstavljaju značajan ekonomski resurs, koji lokalnom stanovništvu omogućuje dodatne izvore prihoda. Za pojedine lokacije (centralni dio Parka) postoji organizovan dolazak berača iz Kolašina i Mojkovca, pri čemu se koriste grebeni koji oštećuju biljku. Prema kazivanju mještana, kao posljedica toga, na pojedinim mjestima primijećeno je sušenje borovnjaka.

Napuštanje pašnjaka

Trend zamiranja katunskog stočarstva rezultira napuštanjem pašnjaka, koji ostaju prepušteni prirodnoj sukcesiji, tj. zarastanju. Time se gubi biodiverzitet travnatih ekosistema, ali i ekoloških istraživanja kojima bi se utvrdio obim toga nema.

Ugrožavanje vodenih objekata

Prostor Parka obiluje različitim hidrografskim objektima, ali su oni pod sve većim antropogenim pritiskom. Jezera Bukumirsko i Rikavačko ugroženi su neplanskom gradnjom, introdukcijom alohtonih vrsta (riba). Neplansko probijanje puteva, posebno kroz šumske komplekse, dovodi do oštećenja izvora, izmještanju tokova i drugih promjena u hidrografiji rijeka i potoka (na taj način je nestalo jezero u Vučijem potoku). Izvori su ugroženi neplanskom gradnjom (posebno u regionu Mokre), neodrživom sječom (eliminisanje šumskog pokrivača dovodi do sušenja izvora) i nemarom koncesionara koji svojim mašinama zatrpavaju izvore.

Osim fizičkih oštećenja, kvalitet vodenih tijela ugrožen je i otpadnim vodama iz septičkih jama koje se kopaju za potrebe vikendica, a bez uzimanja u obzir njihove udaljenosti od prirodnih voda.

Mapa postojećih vodenih objekata sa ocjenom njihovog stanja u ovom trenutku ne postoji.

Prekomjerna eksploatacija drugih vrsta od komercijalnog značaja

U ovom pogledu treba istaći prekomjerno sakupljanje komercijalnih jestivih vrsta puževa, kao što je krupna vrsta jestivog puža *Helix pomatia* (vinogradarski puž), koji je registrovan u šumi iznad Rikavačkog i Bukumirskog jezera i njihovoj okolini.

Takođe, na ovoj teritoriji sakupljaju se i neke komercijalne vrste gljiva, kao i ljekovito bilje. Način sakupljanje nije kontrolisan, te se tim radnjama doprinosi smanjenju populacija ciljanih vrsta.

Budući trendovi

Auto-put koji je trenutno u izgradnji ima direktne i indirektno uticaje na teritoriju Parka. U ovom trenutku, direktni uticaji se ogledaju u zagađenju vode, vazduha i zemljišta, degradaciji prirodnih staništa, povećanim nivoom buke i vibracija i narušavanjem estetskih vrijednosti na potezu od Opasanice prema Mateševu. Sa puštanjem auto-puta u rad, pored nastavka ovih uticaja, može se očekivati veća učestalost posjeta Parku, bolja pristupačnost, a time i podsticaj za izgradnju novih objekata, posebno oko Veruše koja je planovima predviđena za centar uslužnih i proizvodnih djelatnosti (Prostorni plan posebne namjene za Bjelasicu i Komove).

Na mapi 8 prikazan je okvirni prostorni raspored navedenih pritisaka. Prema mapi, južni dio Parka – Bukumiri i Mokra, kao i sjeverni – uz granicu sa kolašinskim dijelom parka – predstavljaju zone sa najviše pritisaka. Rad službe zaštite u budućem periodu treba organizovati u skladu sa prepoznatim pristiscima i njihovom sezonskom učestalošću.

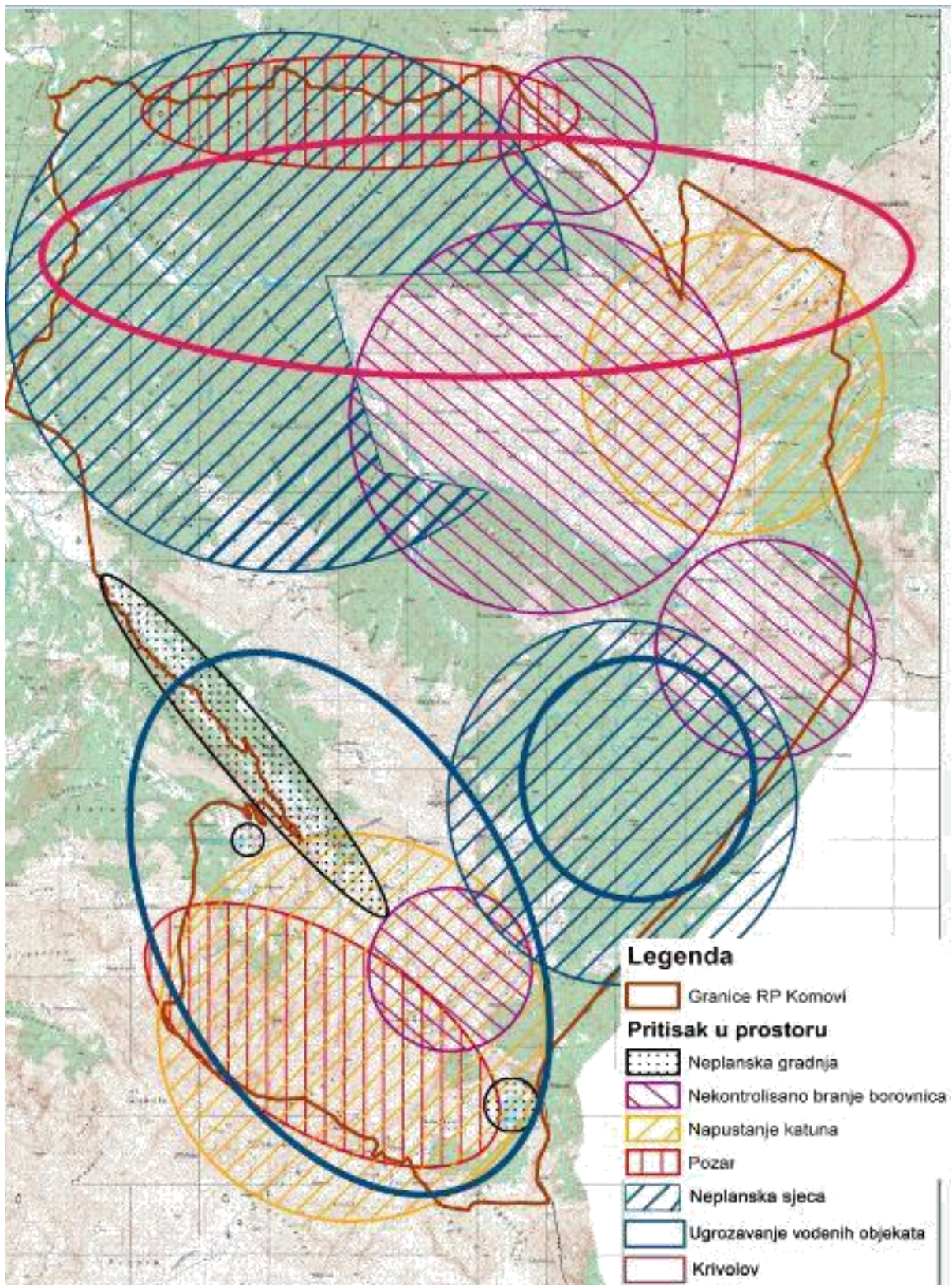
Ocjena stanja

Navedeni pritisci prepoznati su kroz uvid u planove i programe, obilaske terena i razgovore sa relevantnim akterima. Međutim, do sada sprovedena terenska istraživanja nijesu dovoljna da bi se dala objektivna ocjena stanja i kvantifikovali uticaji po biodiverzitet i druge vrijednosti Parka. Najrecentniji podaci nalaze se u programima gazdovanja šumama, po kojima je opšte stanje šuma dobro, kao i u programu mapiranja Natura 2000, po kojima na Komovima detektovana staništa imaju uglavnom odličnu reprezentativnost. Podaci o vrstama su pretežno kvalitativni, ukazuju na visok stepen specijskog biodiverziteta, ali vremenski trendovi u pogledu dinamike populacija za većinu vrsta nema da bi se mogli procijeniti efekti navedenih pritisaka. Što se ostalih resursa tiče – voda, pašnjaka, komercijalnih vrsta (borovnice, pečurke), podaci takođe nijesu dostupni za adekvatnu ocjenu stanja.

Stoga prioritet Parka u prvom periodu treba da bude identifikovanje prioriternih vrsta i staništa za zaštitu, kao i utvrđivanje njihovog nultog stanja. Ovo treba da se utvrdi u saradnji sa relevantnim stručnjacima, na osnovu već postojećih podataka iz prethodnih istraživanja. Na osnovu znanja stručnjaka treba da se utvrde prioriteti, definišu ciljevi zaštite i protokoli za monitoring vrsta i staništa koje će Agencija kontinuirano da sprovodi. U tom pogledu Agencija treba da ostvari saradnju sa Agencijom za zaštitu prirode i životne sredine kao i sa naučno – istraživačkim institucijama (odjeljak 4.4).

Po pitanju resursa, neophodna je saradnja i koordinacija sa Upravom za šume, kao i Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, kroz koju bi se oformila posebna komisija za identifikaciju šumskih lokacija gdje je stanje loše u odnosi na bonitet staništa, i koja bi direktno na terenu izvršila relevantna mjerenja i na osnovu njih revidovala programe gazdovanja šumama na predmetnoj teritoriji.

Mapa 8 – Direktni pritisci unutar Parka (izvor informacija iz razgovora sa lokalnim korisnicima)

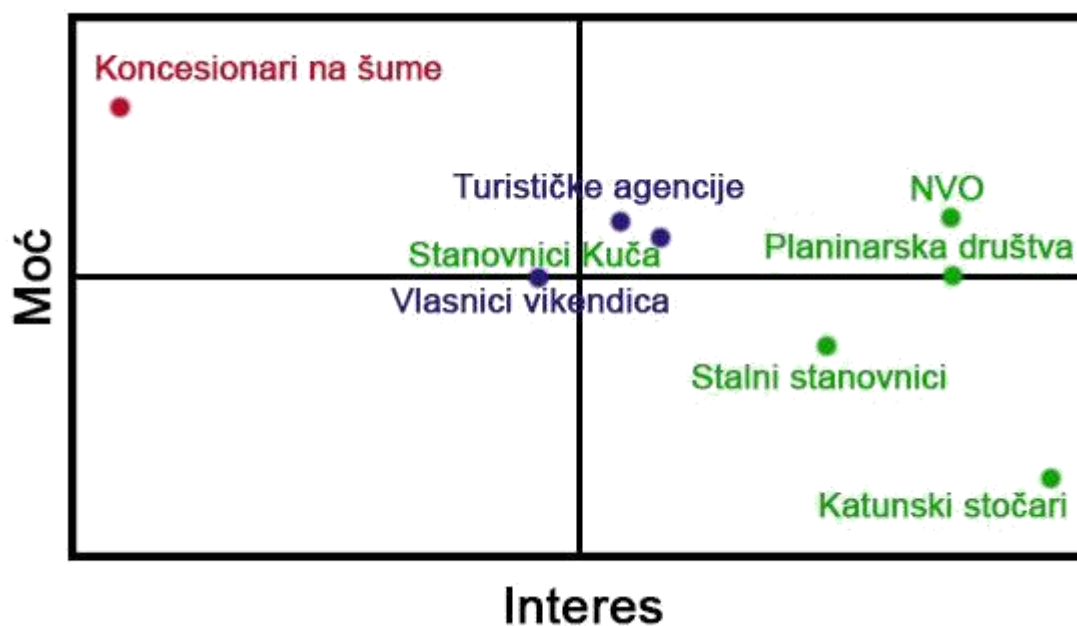
3.2. Analiza aktera

Na području Parka, identifikovani su sljedeći ključni akteri koji koriste ovaj prostor i njegove resurse, prikazani u tabeli 3.

Tabela 3 – Prikaz glavnih aktera prisutnih na području Parka

Akter	Kako koriste prostor i resurse Parka	Pravni status
Stalni stanovnici - mještani Opasanice i Veruše, Lijeve rijeke i Brskuta	Vlasnici su imanja na kojima žive, grade objekte i obrađuju zemlju za sopstvene potrebe. Vlasnici su šuma u gazdinskoj jedinici Opasanica, koje koriste po doznakama Uprave za šume.	Nemaju formalno udruženje. Opasanica i Veruša pripadaju mjesnoj zajednici Lijeva Rijeka, a Brskuta MZ Brskut
Katunski stočari	Sezonski koriste pašnjake na teritoriji Parka. Na području Bukumira, Mokre, Širokara, Rikavca, Bindže i Planinice izdižu iz Kuča. U centralnom i sjevernom dijelu Parka, oko Turjaka, Strmenice, Margarite izdižu iz Bratonožića i Vasojevića.	Postoji Udruženje katunskih stočara registrovano kao NVO
Koncesionari na šume	Koriste šumske resurse u dvije gazdinske jedinice prema ugovoru o koncesiji sa Upravom za šume.	Glavni nosioci koncesija na ovom prostoru su firme Pelangić Trade, Bekom, Keke, Bojkomerc
Stanovnici Kuča	Osim katunskih stočara i vlasnika vikendica i imanja unutar Parka, stanovnici Kuča gravitiraju ovom prostoru koji su tradicionalno koristili, i koji čini dio njihovog identiteta i kulturne baštine.	Formalno udruženje Fond za razvoj Kuča okuplja veliki broj pripadnika ovog plemena i pomaže razvojne projekte
Vlasnici vikendica	U odnosu na tradicionalna prava korišćenja katuna, pojedinci grade vikendice za porodični odmor. Glavne lokacije su oko Bukumira, Rikavca i na Mokri. Vlasnici su po plemenskoj pripadnosti iz Kuča.	Nema formalnog udruženja
Turističke agencije	Organizuju džip ture za strane državljane na potezu Veruša-Širokar-Mokra-Bukumiri	Nekoliko agencija iz Podgorice i Kolašina
Planinarska društva	Planinare čitavim prostorom, održavaju i markiraju planinarske staze. Imaju planove za postavljanje planinarskih domova i bivaka	Planinarska društva Gorica, Komovi, Montenegro Guide Planinarski savez, Montenegro phototrekking
NVO sektor	NVO Rikavačko jezero formirana je od strane lokalnih stanovnika i direktno je vezana za prostor Parka i unapređenje stanja u njemu. Nekoliko drugih crnogorskih NVO se dijelom svojih aktivnosti vežu za prostor Parka, uglavnom kroz projektne aktivnosti	NVO Rikavačko jezero, i druge

Navedeni akteri razlikuju se u tome koliki im je interes u odnosu na predmetno područje i zaštitu prirode, ali i nivo moći u odnosu na ostvarivanje njihovih interesa. Moć može da potiče od ekonomske snage, sposobnosti za lobiranje, društvenog uticaja pojedinaca ili grupa i tako dalje. Analiza aktera u odnosu na ove dvije komponente prikazana je na slici 1.

Slika 1 – Analiza aktera na području Parka u odnosu na njihov interes prema prirodi i zaštiti, i moć koju imaju

Kao što se može vidjeti, postoje akteri koji imaju veliki interes za očuvanje i održivo korišćenje prirode i resursa Parka, a tu spadaju katunski stočari, stalni stanovnici, planinarska društva i NVO, ali oni nemaju veliki stepen moći, uglavnom zbog nedostatka znanja i kapaciteta za ostvarivanje svojih ciljeva. Stoga bi Agencija trebala da radi na njihovom aktivnom uključivanju u svoj radi čime bi se postiglo njihovo osnaživanje.

Na suprotnom kraju nalaze se koncesionari na šume, koji imaju ekonomsku moć, ali i mali interes za zaštitu i održivo korišćenje resursa. Agencija treba da uspostavi saradnju sa njima i pokrene programe edukacije o održivim praksama.

U sredini se nalaze akteri koji su u ovom trenutku neutralni, ali uspostavljanjem partnerstva i saradnje sa njima Agencija može povećati njihov interes, a time i doprinos zaštiti prirode i održivom korišćenju resursa.

Konkretni oblici saradnje Agencije sa ovim akterima dati su u odjeljku 5.

3.3. Analiza institucionalnog okvira

Osim Agencije, mandat za upravljanje prirodnim resursima na ovom prostoru pripada i Upravi za šume, koja gazduje šumskim resursima, ali i lovištem posebne namjene čija se teritorija preklapa sa Parkom. Poslovi Uprave za šume na ovom prostoru odvijaju se u skladu sa planovima gazdovanja šumama, koji su doneseni za dvije gazdinske jedinice koje se nalaze unutar Parka. Za sprovođenje ovih planova nadležna je Područna jedinica Podgorica.

Za upravljanje lovištem Podgorica zadužena je Lovačka organizacija „Podgorica“- Podgorica.

Od ostalih nadležnosti, na teritoriji koju obuhvata Park prirode Komovi, najrelevantnije su sljedeće institucije:

Na državnom nivou:

Ministarstva

Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma - zaštita prirode i životne sredine, planiranje i uređenje prostora, klimatske promjene

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede – navedene djelatnosti

Ministarstvo kapitalnih investicija - infrastruktura, saobraćaj, energija

Ministarstvo kulture, prosvete, nauke i sporta – navedene djelatnosti. Unutar sektora kulture postoji kancelarija za saradnju sa UNESCO-om

Ministarstvo ekonomskog razvoja - turizam, podrška privredi

Ministarstvo finansija i socijalnog staranja – državni budžet, EU fondovi

Ministarstvo unutrašnjih poslova – policija, zaštita i spašavanje

Organi uprave

Uprava za inspekcijske poslove - šumarska i ekološka inspekcija, koje vrše nadzor nad primjenom propisa iz domena zaštite životne sredine i šuma, vodoprivredna inspekcija i inspekcija zaštite prostora i građevinarstva

Uprava policije –Sektor za nadzor državne granice koja, kako ime kaže vrši nadzor nad državnim granicom, pri čemu je na predmetnoj teritoriji nadležna Područna jedinica Podgorica.

Uprava za saobraćaj – zadužena je za planiranje, gradnju i održavanje državnih puteva

Uprava za statistiku – sprovodi statistička istraživanja i obezbjeđuje podatke iz oblasti stanovništva, poljoprivrede, šumarstva, životne sredine

Uprava za vode – upravljanje vodenim resursima i slivovima

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove – bavi se registracijom i odobravanjem objekata za proizvodnju i preradu hrane, hrane za životinje, dobrobiti životinja i biljnim resursima

Agencija za zaštitu prirode i životne sredine–koja vrši stručne i upravne poslove iz oblasti zaštite prirode i životne sredine, uključujući monitoring životne sredine, izdavanje dozvola, i izradu analiza i izvještaja.

Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju – sprovodi mjerenja i monitoring klimatskih parametara, hidroloških karakteristika, vazduha i kvalitet voda

Na opštinskom nivou relevantne su sljedeće službe: Sekretarijat za planiranje prostora i održivi razvoj, Sekretarijat za podršku biznis zajednici, Služba zaštite i spašavanja, Komunalna policija, Komunalna inspekcija, “Putevi” D.O.O, “Čistoća” D.O.O. Služba za podršku poljoprivredi i Turistička organizacija Podgorice.

U cilju efikasnosti na zaštiti prostora Parka, navedene institucije i službe treba da sarađuju u domenu svojih nadležnosti. Predlog zajedničkog djelovanja za najrelevantnije institucije, koje Agenciji trebaju biti partneri na sprovođenju aktivnosti Plana dat je na slici 2.

Slika 2 – Presjek zajedničkih djelatnosti između najrelevantnijih institucija koje su svojim djelatnostima direktno vezane za teritoriju Parka

3.4. Analiza i ocjena uslova za ostvarivanje ciljeva zaštite

Uslovi u sektoru zaštite prirode u Crnoj Gori generalno su takvi da postoje određeni sistemski problemi, sa kojima će se i Agencija susresti u svom radu, a koji mogu da predstavljaju barijere u sprovođenju ciljeva upravljanja Parkom. Državne službe zadužene za zaštitu i upravljanje prirodom i resursima su uglavnom suočene sa ograničenjima u ljudskim (broj izvršioaca, njihova specifična znanja), tehničkim (vozila, oprema) i finansijskim kapacitetima. Međuresorna i međusektorska saradnja i koordinacija su skromne, odvijaju se više na *ad hoc* osnovi kroz projekte, a ne kao sistemski i strateški pristup. To se odnosi i na procese planiranja, što ponekad rezultira i nesuglasicama i konfliktima u korišćenju prostora. Tako, na primjer, trenutni programi gazdovanja šumskim gazdinskim jedinicama unutar Parka ne uzimaju u obzir specifične potrebe zaštićenog područja.

U sistemu sprovođenja zakona iz oblasti zaštite prirode takođe postoji nedostatak ljudskih kapaciteta, relevantnih znanja, ali i odgovarajuće svijesti, posebno u segmentu tužilaštva i sudstva. Pokazatelj takvog stanja je jako mali broj procesuiranih prijavi iz ovog domena, dugotrajni pravni procesi i neadekvatne kazne (Iković 2018) čime se ne predupređuju bespravna djela prema prirodi.

Nizak nivo svijesti o značaju zaštite prirode u svim njenim oblicima kao i o održivom korišćenju i upravljanju prisutan je i u generalnoj populaciji. Teme zaštite životne sredine i održivog razvoja se u

školama obrađuju u skromnoj mjeri i nijesu horizontalno integrisana u nastavne programe. Na nivou visokog obrazovanja postoji mali broj studijskih programa koji edukuju kadrove iz ovih oblasti. Ne postoje programi stručnog obrazovanja ili cjeloživotnog učenja kroz koje bi odrasla populacija mogla da unaprijedi svoja znanja, kao ni planska i strateška edukacija i programi jačanja kapaciteta zaposlenih u relevantnim državnim institucijama.

Osim toga, sistemski problem predstavlja i nedostatak podataka o biodiverzitetu, socio-ekonomskim i drugim aspektima posebno zaštićenih područja da bi se na osnovu njih mogle donositi informisane odluke i adekvatno pratiti stanje na terenu.

Zbog navedenog, Agencija u svom radu treba da aktivno radi na prevazilaženju ovih problema, te se u ovom Planu predviđaju mjere i načini za saradnju, koordinisano djelovanje, unapređenje ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta, kao i edukacija i podizanje svijesti različitih ciljnih grupa.

4. Plan

4.1. Vizija parka

Na osnovu inputa dobijenih kroz razgovore sa različitim akterima, ideja o tome šta Park treba da predstavlja bi se mogla sumirati na sljedeći način:

Park prirode Komovi je područje očuvane prirode gdje je omogućen opstanak važnih vrsta i staništa, na kome se održava katunsko nasljeđe, odvijaju održivo šumarstvo i turizam koji donose benefit lokalnom stanovništvu.

4.2. Razvojne smjernice, smjernice i prioriteti za zaštitu i očuvanje zaštićenog područja uz uvažavanje potreba lokalnog stanovništva

Da bi Park postigao zaštitu biodiverziteta, očuvanje vrijednosti kao i donio benefite lokalnom stanovništvu, treba da ispuni tri uvezane funkcije:

- **zaštita** (konzervacija) koja se odnosi na zaštitu vrsta, ekosistema, pejzaža, genetskog diverziteta, usluga ekosistema, zatim na restoraciju degradiranih ekosistema i aktivnosti usmjerene na mitigaciju i adaptaciju na klimatske promjene

U ovom pogledu, u Parku prirode Komovi potrebno je raditi na utvrđivanju stanja prioriternih vrsta i staništa i izradu akcionih planova za njihovu zaštitu u saradnji sa naučno-istraživačkim organizacijama i Agencijom za zaštitu prirode i životne sredine. Takođe je neophodno pokrenuti mjere i aktivnosti za sprečavanje i potpuno zaustavljanje trenutno poznatih pritisaka kojim se ugrožavaju prirodne vrijednosti, kao i one koje su usmjerene na adaptaciju na očekivane efekte klimatskih promjena.

- **razvoj** – koji se odnosi na održivo korišćenje prostora i resursa, unapređenje kvaliteta i standarda života lokalnog stanovništva, pospješivanje benefita za lokalne zajednice, razvoj infrastrukture, razvoj turizma i upravljanje posjetiocima, upravljanje rizicima i smanjenje efekata nepogoda i katastrofa.

U ovom Parku, razvoj se odnosi na pospješivanje glavnih ekonomskih djelatnosti lokalnih korisnika – poljoprivredu, održivo šumarstvo i turizam, sa fokusom na katunsko stočarstvo.

-**logistička podrška** – koja se odnosi na istraživanje, monitoring, edukaciju i podizanje svijesti, unapređenje upravljačkih kapaciteta, promociju i marketing i postizanje finansijske održivosti.

Po tom pitanju, u ovom planskom periodu Agencija treba da radi na uspostavljanju osnovne kadrovske, administrativne i tehničke infrastrukture za svoj rad, kao i saradnje sa širokim spektrom institucija i korisnika prostora.

Ovo su funkcije koje po preporukama treba da imaju UNESCO rezervati Čovjek i biosfera, a kako Park prirode Komovi pripada takvom jednom području, onda i definisanje aktivnosti treba da bude u skladu sa ispunjavanjem navedenih funkcija.

4.3. Aktivnosti na promociji i valorizaciji zaštićenog područja

4.3.1 Ciljevi komunikacije

Osnovni cilj (G=goal) cjelokupnog procesa komunikacije za Park prirode Komovi je definisan na sljedeći način:

G0: Zaštita prirodnog i kulturnog nasljeđa, naročito katunskog načina života i ostalih aspekata tradicije kroz podizanje svijesti u svim ciljnim grupama, promotivne aktivnosti uz prepoznatljivi sistem brendiranja, sa akcentom na lokalna i inostrana turistička tržišta, kao i kreiranje kontinuiranih izvora edukacije i naučnog i stručnog informisanja.

Komunikacijski ciljevi su na bazi ovako definisanog opšteg cilja organizovani su u 3 kategorije:

G0.1 - Ciljevi valorizacije

G0.2 - Ciljevi edukacije

G0.3 - Ciljevi promocije

4.3.2 Ciljne grupe ili ciljne javnosti

Kroz pregled stanja u vezi sa Parkom prirode Komovi, za potrebe komunikacije i promocije identifikovane su sljedeće ciljne grupe (T=target group), kojima je potrebno obratiti se adekvatnim komunikacijskim elementima:

T1. Domen: Ključni akteri

T1.0 Lokalno stanovništvo na području Parka

T1.0.1 Rezydentno stanovništvo

T1.0.2 Korisnici katuna / nomadski stočari

T1.0.3 Vlasnici nekretnina za sezonsku upotrebu

T1.1 Školska populacija

T1.1.1 Nastavni kadar

T1.1.2 Učenici

T1.2 Nevladine organizacije i udruženja vezana konkretno za Park

T1.3 Nevladine organizacije i udruženja od interesa za Park (iz domena ekoloških, etnoloških, arheoloških, zooloških, botaničkih, kao i domena vezanih za razvoj seoskog i planinskog turizma, održivog razvoja i sl.)

T2. Domen: Naučna i stručna javnost

T2.1 Naučna javnost zainteresovana za naučne informacije

T2.2 Naučna javnost zainteresovana za precizne informacije za potrebe istraživanja

T3. Domen: Turistička javnost

T3.0 Posjetioci i turisti

T3.1 Potencijalna turistička tržišta

T3.1.1 Domaći turisti

T3.1.2 Regionalni turisti

T3.1.3 Turisti emitivnih tržišta van regiona

T3.2. Turističke poslovne organizacije (agencije, tur operatori, hoteli, organizacije seoskog turizma)

T3.3. Javne institucije u domenu turizma (LTO, NTO, ministarstvo zaduženo za resor turizma)

T4 Domen: Mediji

T4.1 Domaći mediji

T4.2 Strani mediji

T4.3 Influenseri iz pertinentnih domena

T5 Domen: Partnerske Institucije

T5.1 Javni sektor

T5.1.1 Ministarstvo i vezane institucije iz domena poljoprivrede i šumarstva

T5.1.2 Ministarstvo i vezane institucije iz domena zaštite prirode i životne sredine

T5.1.3 Ministarstvo i vezane institucije za održavanje javnog reda i mira i djelovanje u vanrednim situacijama

T5.1.4. Ministarstvo i vezane institucije za razvoj i održavanje infrastrukture

T5.1.5. Pravosudni sektor (tužilaštvo i sudstvo)

T5.2. Naučno-istraživačke institucije

T5.3. Međunarodne organizacije vezane za zaštitu prirode i životne sredine

T5.4. Nacionalne i međunarodne finansijske institucije

4.3.3 Komunikacijske potrebe ciljnih grupa

Ove (kao i eventualno kasnije identifikovane) ciljne grupe mogu biti klasifikovane po vrsti potreba za komunikacijom i po opštem komunikacijskom pristupu koji zahtijevaju, a koje uključuju 5 kategorija:

kat A. Turistički nivo informacija

kat B. Popularno-edukativne naučne informacije

kat C. Naučne informacije

kat D. Informacije ka informativnim medijima

kat E. Servisne informacije

Na osnovu navedenog, možemo identifikovani neophodne veze između Ciljeva, Potreba i ciljnih grupa i to:

Cilj GO.1 Valorizacija se odnosi na veliku većinu ciljnih grupa i korespondira sa komunikacijskim potrebama kategorija A, B, C, D, E

Cilj G0.2 Edukacija se odnosi prije svega na ciljne grupe T1 (komunikacijska potrebe kategorije B) i T2 (komunikacijska potrebe kategorije C), a u manjoj mjeri i na T3, T4 i T5 (komunikacijske potrebe kategorija B i D)

Cilj G0.3 Promocija se odnosi prvenstveno na ciljne javnosti T3 i T4 i korespondira sa potrebama kategorije A, B)

Ovo predstavlja okosnicu strateškog pristupa koji je potrebni detaljnije razraditi u Akcionom planu².

---

² Radi lakšeg razumijevanja ilustrovaćemo ovaj segment primjerom:

Na primjer kada se uspostavi korespondencija između G0.3 sa javnostima tj ciljnim grupama T3 i T4 i komunikacijskim potrebama kategorije A i B, to interpretiramo na sljedeći način:

„Cilj Promocije se odnosi primarno na domen Turističkih javnosti i domen Medija i to u skladu sa potrebama kategorije A. Turistički nivo informacija i kat B. Popularno-edukativne naučne informacije”. Na osnovu ove informacije, u daljoj razradi i pisanju planskih dokumenta, predviđaju se aktivnosti kao što su npr a. Integracija informacija i ponude Parka u turističke marketplace platforme opšteg (npr

Na osnovu analiza sprovedenih u procesu izrade ovog Plana, preporučuju se sljedeće ključne poruke:

4.3.4 Ključni koncepti (poruke):

K0. Park prirode Komovi je dragocjenost/blago i sada je “na dohvat” ruke
--

Iz ovog ključnog koncepta proizilaze 3 stuba (u skladu sa strukturom “kuće poruka³”)

K1. Park prirode Komovi je turističko blago - pejzaž, flora, fauna, turističke usluge i ostalo čine ga izuzetno atraktivnom turističkom lokacijom

K2. Park prirode Komovi je naučno i prirodnjačko blago – posebno vrijedan rezervoar biodiverziteta, vrijedan čuvanja i podvrgnut striktnom režimu zaštite

K3. Park prirode Komovi je potpuno dostupan, otvorenih vrata, “na dohvat” ruke svima

Ove ključne poruke je potrebno na adekvatan način komunicirati ciljnim grupama kroz predloženi set aktivnosti (A=activity) (spisak je orijentacioni i zahtijeva preciznu razradu u Planu ili Strategiji komunikacije).

4.3.5 Aktivnosti

Ac0. Strateški plan i Akcioni plan komunikacije

Ova dva dokumenta predstavljaju okosnicu i preduslov za sve komunikacijske aktivnosti. Od posebne važnosti je pristupiti pisanju tih dokumenta na bazi raspoloživih ulaznih informacija među kojima je i ovaj dokument, kao i informacija o raspoloživim budžetima za komunikacijske aktivnosti.

Ac1. Vizuelni identitet sa strukturom klastera i piktograma

Podrazumijeva da se kompletna komunikacija ka svim ciljnim grupama podredi striktnom vizuelnom i dizajnerskom standardu kroz izradu Knjige standarda vizuelnog identiteta. Knjiga bi sadržala specifikacije osnovnog logotipa i njegovih varijanti, kao i razradu linija podkomunikacije. Ovim dokumentom se predlaže da se razne oblasti komunikacije i linije informacija i poruka (npr. Linija komunikacije-informacija vezana za floru, linija vezana za faunu, za turističke informacije i sl.) podvede pod set “piktograma”, simbola koji bi bili vizuelno usklađeni sa logotipom i osnovnim vizuelnim identitetom.

Ac2. Web kanal

Okosnica komunikacije i centralni komunikacijski alat je Web ekosistem zasnovan na web sajtu i naložima na društvenim mrežama. Društvene mreže čija se upotreba predlaže u trenutku pisanja ovog dokumenta su: Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Vimeo. Pošto se radi o posebno važnom alatu preporučuje se da u početnoj fazi bude potpomognut uslugama eksterne specijalizovane agencije za komunikaciju.

Od velike važnosti je da se web i nalozi društvenih mreža integrišu u web ekosistem, koji bi dijelom bio integrisan i sa web kanalima ključnih partnera, kao i Glavnog grada Podgorice.

Booking.com ili Tripadvisor.com) ili specifičnog tipa (npr fairtrips.com) ili b. organizovane posjete PpK za influensere iz domena turizma, prirodnog turizma, avanturističkih putovanja i sl.

³ detaljnije informacije o metodu „kuće poruka“ na <https://messagehouse.org/>

Istovremeno bi ovaj online ekosistem imao i ulogu glavnog reklamno-promotivnog kanala putem sistema "boost"-ovanih sadržaja, content marketinga i sl. putem tehnologija poput Facebook ads, Google Ads, i sl.

Ac. 3 Ambijentalna komunikacija

Od posebne važnosti je definisanje statičke i dinamičke ambijentalne komunikacije, od putokaza do objašnjenja i lokacionih didaskalija širom Parka. Cjelokupna ambijentalna dokumentacija mora biti usklađena sa vizuelnim standardima.

Faznim pristupom neophodno je definisati razvoj elemenata ambijentalne komunikacije od klasičnih i uobičajenih ka novijim i tehnološki naprednijima.

Od prioritetne važnosti (i to u najranijoj fazi) je imati sistem ambijentalnih indikacija, putokaza, mapa i lokacionih oznaka. Takođe je od posebne važnosti razviti niz elemenata putem kojih možemo integrisati komunikaciju na lokaciji sa tehnološkim i dizajnerskim zahtjevima na društvenim mrežama (kao što su npr. fizički Instagram okviri, tzv "frejmovi").

U perspektivi je neophodno imati u vidu uvođenje interaktivnih elemenata komunikacije – od QR kodova na lokacijama, ka sve zahtjevnijim elementima poput AR (Augmented Reality) tehnologija, IoT (Internet of Things) integracije, VR (Virtual Reality) i sl.

Ac4. Publikacije

Publikacije elektronskog i štampanog tipa, u višejezičnim formama mogu biti odštampane i na strateški način distribuirane putem prodaje na lokaciji, downloada na web kanalima ili direktne distribucije ka ključnim ciljnim grupama.

Prioritetno je napraviti u ranoj fazi publikacije

- a. propagandno-reklamne forme (najčešće manji formati, a veliki tiraži), U kasnijim fazama realizovale bi se publikacije:
- b. informativno-edukativne forme (monografije o geološkim, hidrološkim, zoološkim, botaničkim, kulturnim i sličnim aspektima Parka)
- c. specifične publikacije (najčešće online) poput setova podataka za naučnu upotrebu.

Ove publikacije bi dijelom služile i sistemu content marketing pristupa promociji Parka kroz omogućavanje "downloada" na bazi registracije ili putem promocije materijala na plaćenim (sponzorisanim ili boost-ovanim) osnovama.

Ac5. Video

Video materijali imaju makar dva nivoa upotrebe: turističko-propagandnu i naučno-edukativnu.

Preklapanje između ove dvije oblasti bi moglo da se dogodi u vrlo velikom procentu slučajeva.

Platforme za video materijale su prije svega YouTube i/ili Vimeo kao osnovni repository fajlova, a onda putem hiprelinkova web sajt i sistema društvenih mreža. Prioritetno je realizovati jedan ili više propagandnih filmova za turističke ciljne grupe, ali i niz monografskih video sadržaja dokumentarnog tipa koji bi imali kombinovanu ulogu – edukativnu, ali i promotivnu.

Ac6. Specijalne tehnološki napredne forme

Specijalne forme komunikacije podrazumijevaju razvoj komunikacionih sadržaja na bazi novih tehnologija i njihovu dostupnost online ili na fizičkim lokacijama u Parku. Već u prvoj fazi moguće je markiranje lokacija QR kodovima preko kojih bi bili dostupni detalji o toj lokaciji. U kasnijim fazama

bi bilo moguće integrisati aplikacije koje bi koristile Augmented i Virtual Reality tehnologije, IoT tehnologije i sl.

Ac7. Događaji na lokaciji

Organizovanje tematskih događaja pod pokroviteljstvom zainteresovanih institucija i pojedinaca sa ciljem informisanja, edukacije i podizanja svijesti je uobičajena dobra praksa u ovakvim slučajevima. Dani tipičnih prirodnih proizvoda iz Parka ili festivali posvećeni nekoj od vrsta flore ili faune, uz adekvatnu marketinšku obradu i u kombinaciji sa web tehnologijama (tzv. hibridni događaji) se preporučuju za razradu već u ranoj fazi.

Treba uzeti u obzir i druge moguće manifestacije kao što je izdig na katune, Dan Parka prirode, Dan katuna, Sajam domaćih proizvoda iz Parka ili tome slično – gdje bi se prezentovali sadržaji, vrijednosti, aktivnosti, proizvodi iz Parka.

Ac8. Networking inicijative

Od posebne važnosti je definisanje formalnih i neformalnih udruženja i grupa od interesa za Park. Od Udruženja ljubitelja Komova, do esnafskih udruženja i klastera (poput udruženja turističkih kapaciteta Parka, proizvođača suvenira i slično) do osnivanja lokalnih ogranaka ili uključivanja u postojeće relevantne sisteme i mreže (poput npr. WWF-a).

Prethodno definisan načelni sistem preporuka oko komunikacije predstavlja okvir za izradu detaljnog strateškog i akcionog plana komunikacije, koji predstavljaju jednu od prvih neophodnih aktivnosti na samom početku implementacije komunikacije, što je i predviđeno operativnim dijelom ovog Plana.

4.4. Smjernice za naučno-istraživački rad

Da bi se održivo upravljalo nekim područjem, što znači da se aktivnosti odvijaju u pravcu očuvanja i zaštite prirodnih vrijednosti i unapređenju postojećeg stanja u svim segmentima životne sredine, osnov svih osnova su recentna znanja o interesnom području. Veoma je važno da se raspolaže sa preciznim i konkretnim informacijama jer se na osnovu njih prostorno i vremenski nedvosmisleno mogu definisati sve aktivnosti koje će biti usmjerene u pravcu razumnog, održivog i razvojnog puta nekog područja. Podaci o prisustvu najznačajnijih taksona nisu sveobuhvatni, za neke su veoma šturi jer samo ukazuju na prisustvo u granicama Parka, a ne i na stanje i dinamiku njihovih populacija, efekte antropogenih pritisaka, pa nisu dovoljni da bi se predložili akcioni planovi i monitoring protokoli neophodni za njihovu zaštitu. U vezi sa tim, prvo je potrebno oformiti bazu podataka koja će sadržati sva dosadašnja znanja, iz svih segmenata životne sredine (ovo se jednako može odnositi i na druge oblasti, poput istorije i kulture ljudi sa ovih prostora). Ovi podaci trebaju da budu smjernice za dalji, naučno-istraživački rad koji treba da rezultira izradom studije nultog stanja biodiverziteta, kao, definisanjem ciljeva zaštite i dizajnom monitoring protokola. U ovom dijelu je važno da se uspostavi saradnja sa relevantnim državnim institucijama i pojedinačnim stručnjacima koji se bave istraživanjem različitih grupa organizama: cvjetnice (osim botaničara značajno bi bilo angažovanje stručnjaka šumarske struke, radi sticanja znanja o stanju šuma), mahovine, lišajevi, gljive, fauna. Takođe, važno je da se uporedo sa ovim istraživanjima radi identifikacija staništa od značaja za EU, tzv. Natura 2000 staništa. Pri tome je bitno primjenjivati metodologiju koja se već koristi (GIS, FULCRUM) da bi dobijeni podaci bili uporedni sa postojećim.

Osim podataka o biodiverzitetu – prisustvo vrsta, njihova distribucija, populaciona dinamika, distribucija važnih staništa, dinamika zajednica i ekosistema, nedostaju i podaci o stvarnom stanju resursa (pašnjaci, šume, vode) i socio-ekonomskim aspektima prostora. Stoga paralelno sa istraživanjima prirodnih vrijednosti, treba raditi i na socio-ekonomskim istraživanjima, takođe u saradnji sa relevantnim naučno istraživačkim institucijama.

Dobijanje navedenih podataka može se obezbijediti na sljedeće načine:

- Projekti u formalnom partnerstvu sa naučno-istraživačkim institucijama – Agencija kao pravno lice može biti partner u projektima za koje apliciraju i sprovode univerziteti i druge naučno-istraživačke institucije. Na taj način se može pristupiti specifičnim grantovima koji su dostupni samo takvim institucijama, a učešće Agencije projektima daje održivost;
- Stručni radovi mladih istraživača – u saradnji sa univerzitetima, Agencija može da pripremi spisak potencijalnih tema za izrade diplomskih, specijalističkih, magistarskih i doktorskih radova za mlade istraživače koji su na početku karijere;
- Istraživački kampovi i ekspedicije – koji mogu biti tematski, organizovani od strane naučno-istraživačkih institucija ili same Agencije, pa čak i činiti dio turističke ponude (naučni turizam);
- Koncept citizens' science – koji podrazumijeva učešće šire, nestručne javnosti na volonterskoj osnovi. Zainteresovani pojedinci u ovom konceptu moraju proći odgovarajuću obuku da bi mogli učestvovati u programu. Ovaj koncept se u praksi pokazao kao dobar za potrebe identifikacije prisustva vrsta, mapiranja staništa i sprovođenju monitoring protokola prethodno utvrđenih od strane stručnjaka.

Nezavisno od oblika naučno-istraživačkog rada, naučno istraživački rad treba da se obavlja u skladu sa propisima iz domena zaštite prirode, a da svi istraživači imaju adekvatne dozvole. Agencija treba da vrši nadzor nad istraživanjem i korišćenjem biološkog materijala, uspostavi obavezu ostavljanja podataka i referentnih uzoraka sakupljenih za zbirke, kao i da osigura da svaka naučna i stručna publikacija adekvatno referencira izvor materijala i podataka, što do sada nije bio slučaj.

4.5. Operativni plan

U tabeli 4 dat je sumarni pregled dugoročnih i operativnih ciljeva ovog plana upravljanja, koji su detaljno razrađeni u nastavku teksta.

Tabela 4 – Pregled dugoročnih i operativnih ciljeva Plana upravljanja

Funkcija	Dugoročni cilj	Operativni cilj
1. Zaštita	1.1. Očuvati prioritetne vrste i staništa	1.1.1. Do 2026. održati površine prioritetnih staništa
		1.1.2. Do 2026. postići stabilno stanje populacija ciljnih vrsta
		1.1.3. Do 2025. uspostaviti informacionu bazu o biodiverzitetu Parka
	1.2. Smanjiti prepoznate pritiske na biodiverzitet	1.2.1. Do 2024. godine zaustaviti neodrživo branje borovnica
		1.2.2. Do 2025. godine zaustaviti sve oblike neodrživog korišćenja šuma
		1.2.3. Do 2025. eliminisati pojavu antropogenih požara na teritoriji Parka
		1.2.4. Do 2025. godine spriječiti krivolov na ciljne vrste na ciljanim lokalitetima
		1.2.5. Do 2025. zaustaviti neplansku gradnju
		1.2.6. Do 2024. spriječiti neplansko odlaganje otpada
	1.3. Doprinijeti borbi protiv klimatskih promjena	1.3.1. Do 2024. spriječiti degradaciju vodenih objekata u Parku
1.3.2. Do 2026. povećati kapacitet šuma za čuvanje ugljenika za najmanje 20%		
2. Razvoj	2.1. Pospješiti poljoprivrednu proizvodnju u Parku	2.1.1. Do 2025. održati isti broj katuna i stočara na teritoriji Parka u odnosu na nulto stanje (2022)
		2.1.2. Do 2026. unaprijediti tržište za poljoprivredne proizvode iz Parka
	2.2. Podržati održivo šumarstvo	2.2.1. Do 2025. unaprijediti održivo gazdovanje šumama
		2.2.2. Do 2025. uspostaviti šumski red na najmanje 30% teritorije gazdinskih jedinica
	2.3. Podržati razvoj održivog turizma	2.3.1. Do 2024. uspostaviti sistem upravljanja posjetiocima
		2.3.2. Do 2025. uspostaviti najmanje tri turistička proizvoda u Parku
	2.4. Podstaknuti ruralni razvoj	2.4.1. Unaprijediti kapacitete lokalnih zajednica za unapređenje ruralnog razvoja
		2.4.2. Do 2025. unaprijediti putnu i telekomunikacionu infrastrukturu unutar Parka
3. Logistika	3.1. Unaprijediti administrativne kapacitete Parka	3.1.1. Do 2023. Park ima usvojena relevantna akta i administrativne procedure
	3.2. Uspostaviti saradnju sa akterima	3.2.1. Do 2023. Park ima uspostavljene mehanizme saradnje sa lokalnim zajednicama i drugim institucijama
	3.3. Unaprijediti ljudske kapacitete Parka	3.3. Do 2024. Park sprovodi plan internog usavršavanja kadrova
	3.4. Unaprijediti tehničke kapacitete Parka	3.4.1. Do 2024. Park posjeduje tehničku opremu za rad, monitoring, nadzor na terenu
		3.4.2. Do 2024. Park ima opremljen objekat za boravak Službe

		zaštite unutar Parka
	3.5. Unaprijediti finansijsku održivost Parka	3.5.1. Do 2025. Park ima uspostavljena najmanje tri mehanizma finansiranja
		3.5.2. Park godišnje ima najmanje jedan novi projekat finansiran kroz projektne grant šeme
	3.6. Edukovati i podizati svijest aktera	3.6.1. Do 2024. Park sprovodi strateški plan komunikacije
		3.6.2. Do 2024. godine Park ima uspostavljen sistem edukacije lokalnog stanovništva
		3.6.3. Do 2025. Park ima uspostavljen program edukacije za škole na teritoriji Glavnog grada
		3.6.4. Do 2024. Park ima uspostavljen program edukacije ključnih institucionalnih aktera
		3.6.5. Do 2024. Park ima uspostavljen volonterski program

U nastavku slijede detalji navedenih ciljeva, dok će za svaki cilj u skladu sa planiranom dinamikom, aktivnosti biti definisane kroz godišnje programe upravljanja.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.1. Očuvati prioritetne vrste i staništa					
Operativni cilj: 1.1.1. Do 2026. održati površine prioritetnih staništa					
Mjere:	Sprovesti inventarizaciju Natura 2000 staništa, reproduktivnih centara prioritetnih vrsta i migratornih/disperzionih koridora Mapirati ciljna staništa Izvršiti ocjenu stanja prioritetnih staništa Definisati konkretne mjere zaštite prioritetnih staništa Uspostaviti monitoring protokol za ciljna staništa Sprovođenjem mjera spriječiti nestanak i degradaciju ciljnih staništa				
Partneri:	Naučno-istraživačke institucije (Prirodno matematički fakultet Univerziteta Crne Gore, Prirodnjački muzej i druge), Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, NVO sektor (CZIP, Društvo ekologa Crne Gore i druge)				
Sredstva:	Angažovanje 3 eksterna stručnjaka (2 botaničara, 1 za akvatične ekosisteme –30 radnih dana po stručnjaku po godini)- ca 15.000 eur godišnje				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, projekti sa naučno-istraživačkim institucijama i NVO, projekat Natura 2000 koji sprovodi Agencija za zaštitu prirode i životne sredine				
Indikatori procesa	Terenski obilasci (broj dana, izvještaji sa terena) Check lista prioritetnih staništa Dokument ocjene stanja prioritetnih staništa Mapa ciljnih staništa u GIS-u Monitoring protokol za staništa				
Način verifikacije:	Monitoring izvještaj Patrolni izvještaji službe zaštite				
Indikatori uticaja:	Površine ciljnih staništa				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.1. Očuvati prioritetne vrste i staništa					
Operativni cilj: 1.1.2. Do 2026. postići stabilno stanje populacija ciljnih vrsta					
Mjere:	Sprovesti istraživanja stanja populacija prioritetnih vrsta Mapirati distribuciju populacija ciljnih vrsta Identifikovati koridore i reproduktivne centre Definisati konkretne mjere zaštite prioritetnih vrsta (akcioni planovi) Uspostaviti monitoring protokol za ciljne vrste Sprovedenjem definisanih mjera spriječiti smanjenje populacija ciljnih vrsta				
Partneri:	Naučno-istraživačke institucije (Univerzitet Crne Gore, Prirodnjački muzej i druge), Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, NVO sektor (CZIP, Društvo ekologa Crne Gore i druge), lokalno stanovništvo i zainteresovana javnost				
Sredstva:	Angažovanje 7 eksternih stručnjaka (1 za gljive, 2 za beskičmenjake, 1 za ribe, 1 herpetolog, 1 za ptice, 1 za sisare)- ca 30.000 godišnje				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, projekti sa naučno-istraživačkim institucijama i NVO, projekat Natura 2000 koji sprovodi Agencija za zaštitu prirode i životne sredine				
Indikatori procesa	Terenski obilasci (broj dana, izvještaji sa terena) Mapa distribucija vrsta u GIS-u Monitoring protokol za ciljne vrste				
Način verifikacije:	Monitoring izvještaji Patrolni izvještaji službe zaštite				
Indikatori uticaja:	Brojno stanje ciljnih vrsta (cilj: najmanje održati nulto stanje) Distribucija ciljnih vrsta (cilj: najmanje održati nulto stanje)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.1. Očuvati prioritetne vrste					
Operativni cilj: 1.1.3. Do 2025. uspostaviti informacionu bazu o biodiverzitetu Parka					
Mjere:	Pripremiti bibliografiju literature o Komovima Dizajnirati bazu podataka o biodiverzitetu Parka, uključujući i GIS podatke Osmisliti i sprovesti "citizens science" program uključivanja zainteresovane javnosti u monitoring i sakupljanje podataka Koristiti bazu podataka za informisano donošenje odluka				
Partneri:	Naučno-istraživačke institucije (Prirodno matematički fakultet Univerziteta Crne Gore, Prirodnjački muzej), Agencija za zaštitu prirode i životne sredine, NVO sektor (CZIP, Društvo ekologa Crne Gore...), softverske kompanije				
Sredstva:	Nabavka odgovarajuće softverske baze podataka – 5000EUR Troškovi servera i održavanja baze - 1000 eura Troškovi urednika baze, 10 radnih dana godišnje, 150EUR Angažovanje 1 eksternog stručnjaka za osmišljavanje "citizens science" programa i obuka zainteresovane javnosti, 30 radnih dana – 1200 eura Sprovedenje obuka za zainteresovanu javnost , 3 radionice – 3000 eura				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, projekti sa naučno-istraživačkim institucijama i NVO, projekat Natura 2000 koji sprovodi Agencija za zaštitu prirode i životne sredine				
Indikatori procesa	Bibliografija literature Broj referenci Softversko rješenje za bazu podataka GIS baza geografskih podataka				

Način verifikacije:	Broj unosa u bazu Osmišljen "citizens science" program Statistika preuzimanja podataka iz baze Učešće javnosti u programu citizens science (broj učesnika, broj unosa)				
Indikatori uticaja:	Baza podataka uspostavljena i koristi se za procese planiranja i donošenja odluka				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.2. Smanjiti prepoznate pritiske na biodiverzitet					
Operativni cilj: 1.2.1. Do 2024. godine zaustaviti neodrživo branje borovnjaka					
Mjere:	Uspostaviti sistem kontrole borovnjaka (organizacija Službe zaštite i sistem patrola i nadzora) Uspostaviti program informisanja i edukacije berača (jednodnevna radionica za 20 učesnika, jedna godišnje) Mapirati ukupne površine borovnjaka Vršiti ocjenu stanja borovnjaka (površine oštećenih borovnjaka)				
Partneri:	Katunski stočari, Uprava za šume, Komunalna policija, Uprava policije				
Sredstva:	Edukativne radionice za berače borovnjaka (zakup sale, osvježenje) -800 eur godišnje Štampanje informativnog materijala o pravilnom branju borovnjaka (letak A3, full color, 500 komada)- 250 eur godišnje				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede				
Indikatori procesa	Edukativni program za berače osmišljen i sproveden Broj polaznika edukacija Patrolni protokol pripremljen Asistencije drugih službi				
Način verifikacije:	Broj podnijetih prijava Broj procesuiranih prijava Patrolni izvještaji službe zaštite				
Indikatori uticaja:	Smanjenje broja podnesenih prijava za 50% na godišnjem nivou Povećanje broja procesuiranih prijava za 50% na godišnjem nivou 2025. broj prijava 0 Najmanje jedan edukativni događaj za berače godišnje sa najmanje 10 učesnika Ukupne površine borovnjaka neprimijenjene, površine oštećenih borovnjaka se ne povećavaju u odnosu na nulto stanje				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.2. Smanjiti prepoznate pritiske na biodiverzitet					
Operativni cilj: 1.2.2. Do 2025. godine zaustaviti sve oblike neodrživog korišćenja šuma					
Mjere:	Uspostaviti saradnju sa Upravom za šume, šumarskom inspekcijom i policijom (formiranje komisije za procjenu stanja na terenu, u prvoj godini obići teritoriju Parka, izvršiti uvid u stanje na terenu i donijeti plan nadzora, mjera posebne zaštite i revitalizacije degradiranih lokacija, u narednim godinama zajedno obilaziti teren i sprovođiti monitoring sprovođenja donešenih mjera) Uspostaviti sistem nadzora nad korišćenjem šuma (sistem patrola i osmatranja) Uvesti sistem kontrole preko kontrolnih punktova (nadzor nad otpremnicama, žigovima i slično)				
Partneri:	Uprava za šume, Uprava policije, lokalno stanovništvo, Inspekcija za šumarstvo				

Sredstva:	Troškovi sastanaka zajedničke komisije (putni troškovi, reprezentacija, najmanje 2 sastanka godišnje)- ca 500 eur godišnje Troškovi terenskog rada komisije (15 radnih dana u prvoj godini)- ca 1500 eur				
Izvori sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprava za šume, Uprava za inspeksijske poslove				
Indikatori procesa:	Uspostavljena komisija za kontrolu šuma Održani sastanci i terenski rad Donešen plan zajedničkog nadzora i kontrole, mjere zaštite i revitalizacije Mapa šuma u Parku sa ocjenom stanja i mjerama zaštite i revitalizacija				
Način verifikacije:	Zapisnici sa sastanaka i terenskih obilazaka Izveštaj komisije o stanju na terenu Broj sastanaka i zajedničkih patrola na terenu Postavljene kontrolne rampe Plan zajedničkog nadzora i kontrole, mjere zaštite i revitalizacije Kontrola propratne dokumentacije, otpremnica, žigova na kontrolnim punktovima Patrolni izvještaji službe zaštite i inspekcija Broj podnijetih i procesuiranih prijava Uvid u izrečene i sprovedene kazne				
Indikatori uticaja:	Smanjenje broja podnesenih prijava za 50% na godišnjem nivou Povećanje broja procesuiranih prijava za 50% na godišnjem nivou Do 2026. održano najmanje nulto stanje po šumskim odjeljenjima				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	1. Zaštita				
Dugoročni cilj:	1.2. Smanjiti prepoznate pritiske na biodiverzitet				
Operativni cilj:	1.2.3. Do 2025. eliminisati pojavu antropogenih požara na teritoriji Parka				
Mjere:	Uspostaviti sistem rane dojave i alarmiranja (postavljen video nadzor, senzori, telekomunikacione veze) Uspostaviti sistem efikasnog djelovanja u saradnji sa relevantnim službama (potpisati protokol o saradnji, definisati protokole dojave i djelovanja na terenu) Izvršiti nabavku opreme za gašenje požara na terenu Uspostaviti sistem edukacije lokalnog stanovništva o kontroli vatre i djelovanju u slučaju požara (osmisliti i sprovести radionice sa lokalnim stanovništvom) Sprovести obuku lokalnog stanovništva za djelovanje u slučaju požara Održane najmanje 3 radionice (za teritorije Kuća, Lijeve Rijeke i Opasanice)				
	Partneri: Uprava za šume, Sektor za vanredne situacije MUP, Služba za zaštitu i spašavanje Glavnog grada, mjesne zajednice, lokalno stanovništvo, planinarska društva				
Sredstva:	Održavanje koordinacionih sastanaka (troškovi reprezentacije, najmanje 2 godišnje)- ca 300 eur Nabavka protivpožarne opreme – ca 7 000 eur Održavanje radionica za obuku lokalnog stanovništva (3 radionice, za po 15 učesnika, troškovi reprezentacije i materijala za radionice)- 1 200eur Štampa informativnog letka za djelovanje u slučaju požara (A3 letak, full color, 1000 komada)- 500 eur				
Izvori sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Glavni grad, donacije				
Indikatori procesa:	Potpisan protokol o saradnji i zajedničkom djelovanju sa relevantnim službama Nabavljena i postavljena oprema za nadzor i detekciju Uspostavljen protokol rane dojave i alarmiranja Uspostavljen protokol djelovanja u slučaju požara				

Način verifikacije:	Osmišljena i sprovedena obuka lokalnog stanovništva za djelovanje u slučaju požara Broj požara Opožarene površine Patrolni izvještaji službe zaštite Broj podnesenih i procesuiranih prijava Kazne za prekršioce				
Indikatori uticaja:	Smanjenje broja požara do potpune eliminacije (cilj: 0 požara godišnje) Opožarene površine najviše 10% više u odnosu na nulto stanje (2022)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.2. Smanjiti prepoznate pritiske na biodiverzitet					
Operativni cilj: 1.2.4. Do 2025. godine spriječiti krivolov na ciljne vrste na ciljnim lokalitetima					
Mjere:	Uspostaviti saradnju sa lovačkim organizacijama i Upravom za šume (protokol o saradnji, održavanje koordinacionih sastanaka) Izvršiti popis i distribuciju lovnih vrsta na teritoriji Parka u saradnji sa lovačkim organizacijama, naučno istraživačkim institucijama i NVO Uspostaviti sistem nadzora nad ciljnim lokalitetima (sistem patrola i nadzora odgovarajućom tehničkom opremom) Uspostaviti sistem monitoringa ciljnih vrsta				
Partneri:	Lovačko društvo Podgorica, Sekcija lovaca Kuča, Uprava za šume, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, naučno-istraživačke institucije, NVO sektor, lokalno stanovništvo				
Sredstva:	Troškovi organizacije koordinacionih sastanaka (najmanje 2 godišnje)- ca 300 eur godišnje				
Izvori sredstava:	Troškovi terenskog rada za zajedničku komisiju (20 radnih dana u prvoj godini)- ca 2000 eura Budžet Parka, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprava za šume, Lovačko društvo Podgorica, projekti sa naučno istraživačkim institucijama i NVO				
Indikatori procesa:	Potpisan protkol o saradnji Usaglašena metodologija brojanja vrsta i monitoring protokoli Utvrđeno brojno stanje i distribucija ciljnih vrsta, podaci unešeni u bazu o biodiverzitetu (aktivnost 1.1.3)				
Način verifikacije:	Brojno stanje ciljnih vrsta (kroz sistem monitoringa) Patrolni izvještaji službe zaštite Broj podnesenih i procesuiranih prijava Kazne za prekršioce				
Indikatori uticaja:	Smanjenje učestalosti krivolova na ciljnim lokacijama do potpune eliminacije (cilj: 0 slučajeva godišnje) Brojno stanje ciljnih populacija stabilno (cilj: minimum brojnosti kao pri nultom stanju 2024)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.2. Smanjiti prepoznate pritiske na biodiverzitet					
Operativni cilj: 1.2.5. Do 2024. zaustaviti neplansku gradnju					

Mjere:	Mapirati sve objekte unutar Parka Pripremiti smjernice za gradnju katunskih kuća i drugih objekata unutar Parka u saradnji sa relevantnim stručnjacima i institucijama Osmisliti i sprovesti program edukacije lokalnog stanovništva o načinima gradnje Uspostaviti sistem monitoringa i kontrole nad gradnjom objekata unutar Parka U skladu sa PUP Podgorica uraditi Detaljnu studiju predjela				
Partneri:	Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Sekretarijat za planiranje prostora i održivi razvoj, Glavni gradski arhitekta, Istorijski institut, Komunalna inspekcija, mještani, NVO sektor				
Sredstva:	Angažovanje eksternih stručnjaka iz oblasti arhitekture i zaštite kulturnog naslijeđa (4 stručnjaka, 15 radnih dana po stručnjaku)- ca 9000 eur Sprovođenje edukativnih radionica o gradnji za lokalno stanovništvo (3 jednodnevne radionice, troškovi zakupa prostora, reprezentacije)- 1000 eura Štampa vodiča o gradnji (brošura, A5 format, full color, oko 16 strana, 1000 komada)- 500 eur				
Izvori sredstava:	Budžet Parka, Glavni grad, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Ministarstvo prosvete, nauke, kulture i sporta, Istorijski institut, projekti sa naučno-istraživačkim institucijama i NVO sektorom, donacije				
Indikatori procesa:	Mapa objekata u Parku Dokument smjernice za građenje u Parku Edukativne radionice održane (3) Broj ljudi koji su prošli edukativne radionice Broj svih objekata koji se grade u Parku Broj objekata koji se grade prema smjernicama o gradnji				
Način verifikacije:	Patrolni izvještaji službe zaštite Broj podnesenih i procesuiranih prijava Kazne za prekršioce Liste učešća na radionicama				
Indikatori uticaja:	Povećanje broja objekata koji su u skladu sa smjernicama (cilj: 30% u odnosu na nulto stanje) Smanjenje broja neplanski izgrađenih objekata (cilj: potpuno zaustavljeno u zoni II)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	1. Zaštita				
Dugoročni cilj:	1.2. Smanjiti prepoznate pritiske na biodiverzitet				
Operativni cilj:	1.2.6. Do 2024. spriječiti neplansko odlaganje otpada				
Mjere:	Izvršiti popis odlagališta otpada Izvršiti sanaciju prostora (uklanjanje otpada) Postaviti infrastrukturu za propisno odlaganje i selekciju otpada Sprovesti informativno-edukativnu kampanju sa lokalnim stanovništvom				
Partneri:	Komunalna policija, Komunalna inspekcija, Uprava za inspekcijske poslove - Ekološka inspekcija, lokalno stanovništvo, NVO sektor, planinarska društva				
Sredstva:	Nabavka i postavljanje infrastrukture za odlaganje otpada (korpe za otpatke na 5 ključnih lokacija, vozilo za odvoz otpada sa terena – kvad ATV sa prikolicom)- 9000 eur Info materijal (letak, A4, full color, 1000 komada)- 250 eur godišnje				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Glavni grad, "Čistoća" D.O.O.				
Indikatori procesa:	Mapa deponija i odlagališta otpada pripremljena Neplanska odlagališta otpada sanirana Korpe i kontejneri postavljeni (na 5 ključnih lokacija) Informativni materijal za lokalno stanovništvo				

Način verifikacije:	Patrolni izvještaji službe zaštite Broj podnesenih i procesuiranih prijava Kazne za prekršioce Količina uklonjenog otpada (kg)				
Indikatori uticaja:	Smanjenje broja nelegalnih deponija u odnosu na nulto stanje (cilj: 100%)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.3. Doprinijeti borbi protiv klimatskih promjena					
Operativni cilj: 1.3.1. Do 2024. spriječiti degradaciju vodenih objekata u Parku					
Mjere:	Mapirati vodene objekte u Parku (utvrditi nulto stanje) Utvrditi stanje i faktor narušavanja (nulto stanje) Donijeti mjere i preporuke za saniranje vodenih objekata Izvršiti obilježavanje i ograđivanje (gdje je adekvatno) vodenih objekata				
Partneri:	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprava za vode, Lokalno stanovništvo, planinarska društva				
Sredstva:	Nabavka i postavljanje obilježja i ograda oko vodenih objekata- ca3500 eur				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprava za vode, Uprava za šume				
Indikatori procesa:	Mapa vodenih objekata pripremljena Izvještaj o stanju vodenih objekata Vodeni objekti označeni na terenu i obilježeni				
Način verifikacije:	Patrolni izvještaji službe zaštite Broj podnesenih i procesuiranih prijava Kazne za prekršioce				
Indikatori uticaja:	Broj degradiranih objekata u odnosu na nulto stanje se nije povećao Broj saniranih objekata u odnosu na nulto stanje (najmanje 20%)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 1. Zaštita					
Dugoročni cilj: 1.3. Doprinijeti borbi protiv klimatskih promjena					
Operativni cilj: 1.3.2. Do 2026. povećati kapacitet šuma za čuvanje ugljenika za najmanje 20%					
Mjere:	Mapirati opožarene i degradirane šumske lokalitete (nulto stanje) Izvršiti pošumljavanje opožarenih i degradiranih lokaliteta gdje je adekvatno i korišćenjem sjemenskih resursa iz Parka Vršiti kontrolu koncesionara nad sprovođenjem planova zaštite šuma od požara, planovima pošumljavanja i sanacije				
Partneri:	Uprava za šume, koncesionari, lokalno stanovništvo, NVO				
Sredstva:	Formirati Komisiju Nabavka sadnica i pošumljavanje – 8000 eur				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprava za šume, privatni rasadnici, donacije				
Indikatori procesa:	Mapa opožarenih i degradiranih šumskih lokaliteta (nulto stanje) Broj posađenih sadnica Broj sadnica koje su opstale nakon 2 godine Površine koje su sanirane				
Način verifikacije:	Patrolni izvještaji službe zaštite				
Indikatori uticaja:	Povećanje revitalizovanih površina opožarenih lokaliteta (cilj: najmanje 20%)				

Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 2. Razvoj					
Dugoročni cilj: 2.1. Pospješiti poljoprivrednu proizvodnju u Parku					
Operativni cilj: 2.1.1. Do 2025. održati isti broj katuna i stočara na teritoriji Parka u odnosu na nulto stanje (2022)					
Mjere:	Do 2023. izvršiti popis aktivnih katuna i strukture gazdinstava (članovi, broja i tip grla, prerada na gazdinstvu, količine, potrebni resursi itd.) na teritoriji Parka (nulto stanje) Sprovesti anketu potreba katunskih stočara Uspostaviti sistem podsticaja za boravak na katunima (nabavka drva za ogrijev, podsticaj za održavanje pašnjaka i kosidbu, podsticaji za dobre poljoprivredne prakse, subvencije za katunske proizvode) u saradnji sa relevantnim ministarstvima Promovisati katunsko stočarstvo kao dio kulturne baštine kroz komunikacione kanale Parka (dugoročni cilj 3.7) Integrirati katunski način života i proizvode u turističku ponudu				
Partneri:	Katunski stočari, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo finansija, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Savjetodavne službe u poljoprivredi, MONSTAT, Lokalna turistička organizacija, Istarski institut, Biotehnički fakultet				
Sredstva:	Organizacija koordinacionih sastanaka sa relevantnim institucijama (u prvoj godini 5, kasnije najmanje 2 godišnje – troškovi reprezentacije)- 100 eur po sastanku				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, LTO, grant šeme u oblasti poljoprivrede				
Indikatori procesa:	Pripremljena analiza strukture katunskih gazdinstava Anketa potreba katunskih stočara sprovedena (100% katunskih stočara pokriveno) Uspostavljen sistem podsticaja (ogrijevno drvo se dodjeljuje, površine pašnjaka su iste u odnosu na nulto stanje, katunjani koriste subvencije i grant šeme iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja) Mediji izvještavaju o katunskom nasljeđu (najmanje 2 objave godišnje) Broj turističkih agencija koje nude katunski način života u svojoj ponudi (najmanje 3) Patrolni izvještaji službe zaštite Popunjene ankete Press clipping				
Način verifikacije:	Broj katuna, gazdinstava i grla najmanje na nivou nultog stanja Najmanje 3 turističke agencije imaju katune u Parku kao dio ponude				
Indikatori uticaja:	Broj katuna, gazdinstava i grla najmanje na nivou nultog stanja Najmanje 3 turističke agencije imaju katune u Parku kao dio ponude				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija: 2. Razvoj					
Dugoročni cilj 2.1. Pospješiti poljoprivrednu proizvodnju u Parku					
Operativni cilj: : 2.1.2. Do 2026. unaprijediti tržište poljoprivrednih proizvoda iz Parka					
Mjere:	Sprovesti istraživanje tržišta poljoprivrednih proizvoda sa teritorije Parka (trenutna zastupljenost, cijene, potrebe potrošača, prihodi koje proizvođači ostvaruju...) Uspostaviti sistem brendiranja poljoprivrednih proizvoda iz Parka Stvoriti uslove za organizovan otkup poljoprivrednih proizvoda Promovisati poljoprivredne proizvode iz Parka kroz komunikacione kanale Parka (dugoročni cilj 3.7) Uspostaviti saradnju sa HoReCa sektorom za plasman poljoprivrednih proizvoda iz Parka				

	Osmisliti i sprovesti edukativni program sa poljoprivrednim proizvođačima o kvalitetu i bezbjednosti proizvoda				
Partneri:	Katunski stočari, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Privredna komora, udruženja hotela i ugostiteljskih objekata, naučno istraživačke institucije (Biotehnički fakultet)				
Sredstva:	Organizovanje sastanaka sa relevantnim institucijama i organizacijama (najmanje 3 godišnje – troškovi reprezentacije) - 300 eur Troškovi brendiranja- 1000 eur Sprovođenje edukativnog programa za proizvođače o kvalitetu, bezbjednosti, brendiranju, marketingu proizvoda (trodnevna radionica za 20 ljudi, minimum 2 puta) 1000 eur				
Izvori sredstava:	Budžet Parka, grant šeme za poljoprivredu i ruralni razvoj, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Privredna komora, udruženja hotela i ugostiteljskih objekata, projekti sa naučno istraživačkim institucijama				
Indikatori procesa:	Istraživanje tržišta sprovedeno Uspostavljen brend poljoprivrednih proizvoda iz Parka Proizvođači koriste oznaku (cilj 100% katunskih stočara) Mediji izvještavaju o poljoprivrednim proizvodima (najmanje 2 godišnje) HoReCa objekti su uvrstili proizvode iz Parka u ponudi				
Način verifikacije:	Anketa Zapisnici sa sastanaka Liste učesnika na edukativnim radionicama o kvalitetu i bezbjednosti proizvoda Evaluacija edukativnih radionica Monitoring ekonomskih indikatora (prihodi...)				
Indikatori uticaja:	Zastupljenost poljoprivrednih proizvoda na tržištu povećana (cilj: povećanje od minimum 15% u prehrambenim lancima i hotelima i ugostiteljskim objektima u odnosu na nulto stanje) Prihodi proizvođača u sistemu brenda povećani (cilj: minimum 10% na godišnjem nivou)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	2. Razvoj				
Dugoročni cilj:	2.2. Podržati održivo šumarstvo				
Operativni cilj:	2.2.1. Do 2025. unaprijediti održivo gazdovanje šumama				
Mjere:	Davanje mišljenja/stručne ocjene o uticaju planiranih radnji, aktivnosti i djelatnosti na zaštićeno područje za planove i programe gazdovanja šumama za koje nije rađena procjena uticaja na životnu sredinu Sprovoditi redovan monitoring stanja šumskih kompleksa Pratiti koliko planirane aktivnosti doprinose očuvanju i unapređivanju stanja šumskih ekosistema, očuvanja i održavanja prirodne ravnoteže elemenata životne sredine, zemljišta, vode, vazduha, flore i faune. Kontrolisati sprovođenja uzgojnih mjera i mjera njege Po potrebi sprovesti mjere zaštite šuma od biljnih bolesti, štetnih insekata, glodara i drugih štetnih biotičkih i abiotičkih uticaja				
Partneri:	Uprava za šume, Privatni vlasnici šuma, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Agencija za zaštitu životne sredine i prirode				
Sredstva:	Troškovi terenskih obilazaka- 500 eur godišnje				
Izvor sredstava:	Budžet Parka				
Indikatori procesa:	Pripremljena stručna ocjena uticaja planiranih radnji				
Način verifikacije:	Definisan monitoring Monitoring se redovno sprovodi Izveštaji monitoringa				

	Izveštaji sa sastanaka Površine šuma dobrog stanja (cilj: namjanje održati nulto stanje)				
Indikatori uspjeha:	Stabine šumske sastojine Pravilno obnavljanje Dobra struktura šuma prema adekvatnim indikatorima				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.
Funkcija:	2. Razvoj				
Dugoročni cilj:	2.2. Podržati održivo šumarstvo				
Operativni cilj:	2.2.2. Do 2025. uspostaviti šumski red na najmanje 30% teritorije gazdinskih jedinica				
Mjere:	Utvrđivanje lokacija gdje šumski red nije uspostavljen Obilazak šumskih sastojina nakon izvršene sječe Kontrola izvršavanja zakonske obaveze uspostavljanja šumskog reda nakon sječe Prijava za neizvršavanje zakonske obaveze uspostavljanja šumskog reda nakon sječe				
Partneri:	Uprava za šume, Inspekcija				
Sredstva: Izvori sredstava:	Troškovi terenskih obilazaka 500 eur Budžet Parka				
Indikatori procesa: Način verifikacije:	Sistem obilaska i patrola uspostavljen i redovno se sprovodi Protiv prestupnika podnesene prijave Patrolni listovi Broj podnesenih prijava Broj procesuiranih prijava				
Indikatori uspjeha:	Šumski red uspostavljen na gazdinskim jedinicama gdje prethodno nije bio (cilj: najmanje 30%)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	2. Razvoj				
Funkcija:	2. Razvoj				
Dugoročni cilj:	2.3. Podržati razvoj održivog turizma				
Operativni cilj:	2.3.1. Do 2024. uspostaviti sistem upravljanja posjetiocima				
Mjere:	Uspostaviti sistem registracije i monitoringa posjetilaca Osmisliti i postaviti infrastrukturu za posjetioce (info punktovi, signalizacija, mobilijar) Dizajnirati mapu Parka sa atrakcijama za posjetioce (štampana i digitalna verzija)				
Partneri:	Lokalna turistička organizacija, Nacionalna turistička organizacija, planinarska društva				
Sredstva: Izvori sredstava:	Postavljanje 2 info punkta za posjetioce 2.500 eur Postavljanje tabli (info table i signalizacija) 5.000 eur Postavljanje klupa za posjetioce na 5 ključnih tačaka 3000 eur Markiranje staza (čišćenje i krčenje, postavljanje markacija)- 5000 eur Angažman dizajnera za izradu digitalne mape za posjetioce (1 izvršilac, 30 radnih dana) 1200 eur Štampa mape (A2 format, full color, 5000 kom) 1000 eur				
Indikatori procesa: Način verifikacije:	Sistem registracija posjetilaca uspostavljen (vodi se statistika posjeta, porijekla posjetilaca i slično) Infrastruktura za posjetioce dizajnirana i postavljena Mapa pripremljena i dostupna Izveštaji o analizi posjetioca				

	Patrolni izvještaji Službe zaštite Knjige utisaka posjetilaca				
Indikatori uspjeha:	Broj posjetilaca Parka raste (cilj: najmanje 15% do 2025. u odnosu na 2022) Postavljena infrastruktura za posjetioce (cilj: najmanje 2 info punkta, signalizacija ulaza u park, markirane najmanje 3 staze)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.
Funkcija:	2. Razvoj				
Dugoročni cilj: 2.3. Podržati razvoj održivog turizma					
Operativni cilj: 2.3.2. Do 2025. uspostaviti najmanje tri turistička proizvoda u Parku					
Mjere:	Izvršiti analizu turističkog tržišta (ponuda i potražnja, kapaciteti lokalnih aktera) Dizajnirati nove turističke proizvode (planinarske staze, edukativne staze, gastro ponuda, ruralni turizam...) Promovisati nove turističke proizvode				
Partneri:	Lokalno stanovništvo, Lokalna turistička organizacija, Ministarstvo ekonomskog razvoja (sektor turizma), naučno istraživačke institucije iz oblasti turizma, turističke organizacije prisutne u regionu, Sekretarijat za preduzetništvo				
Sredstva:	Angažovanje eksternog eksperta iz turizma (30 radnih dana u prvoj godini) 800 eur				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo ekonomskog razvoja, donacije, grantovi				
Indikatori procesa:	Analiza sprovedena Novi turistički proizvodi osmišljeni				
Način verifikacije:	Izveštaj o analizi				
Indikatori uticaja:	Najmanje tri nova turistička proizvoda su dio ponude turističkih organizacija u regionu				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	2. Razvoj				
Dugoročni cilj: 2.4. Podstaknuti ruralni razvoj					
Operativni cilj: 2.4.1. Unaprijediti kapacitete lokalnih zajednica za unapređenje ruralnog razvoja					
Mjere:	Osmisliti i sprovesti edukativni program na teme: unapređenje konkurentnosti proizvoda ruralnih predjela, unapređenje lanaca vrijednosti proizvoda, zaštita životne sredine, inovacije, održivo korišćenje resursa, društvena inkluzija, Local Action Group (LAG) koncept (trodnevna radionica koja obuhvata date teme) Vršiti obuke lokalnih aktera za projektni menadžment (jednodnevna radionica za projekte)				
Partneri:	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprava za šume, Sekretarijat za preduzetništvo, LTO, UN agencije				
Sredstva:	Angažovanje eksternog eksperta iz oblasti ruralnog razvoja na osmišljavanju i sprovođenju edukativnih programa (jedan izvršilac, 20 radnih dana za osmišljavanje, 3x7 radnih dana za sprovođenje 3.000 eur Sprovođenje edukativnih programa za ruralni razvoj (tri trodnevne radionice za po 20 učesnika) 2.400 eur Sprovođenje radionice za projekte (tri jednodnevne radionice za po 20 učesnika) 1.200 eur				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, grant šeme iz oblasti ruralnog razvoja, UN agencije i drugi donatori, grantovi				
Indikatori procesa:	Edukativni program osmišljen i pripremljen Edukativne radionice sprovedene (3 za ruralni razvoj i 3 za projekte)				
Način verifikacije:	Broj učesnika na edukativnim radionicama-liste učešća Evaluacija radionica od strane učesnika				

Indikatori uticaja:	Najmanje 10% lokalnog stanovništva je prošlo neki od edukativnih događaja Najmanje 5 projektnih ideja za razvoj lokalnih zajednica Najmanje jedna projektna aplikacija u partnerstvu sa lokalnim zajednicama finansirana iz odgovarajuće grant šeme				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	2. Razvoj				
Dugoročni cilj:	2.4. Podstaknuti ruralni razvoj				
Operativni cilj:	2.4.2. Do 2025. unaprijediti putnu i telekomunikacionu infrastrukturu unutar Parka				
Mjere:	Uspostaviti sistem redovnog održavanja puteva Unaprijediti kvalitet telekomunikacionih usluga u Parku Pružiti podršku ugradnji solarnih panela na katunima				
Partneri:	"Putevi" D.O.O, operateri mobilne telefonije, lokalno stanovništvo, Eko fond				
Sredstva:	Troškovi održavanja puteva Nabavka i ugradnja solarnih panela (najmanje 5)				
Izvor sredstava:	"Putevi" D.O.O, operateri mobilne telefonije, Eko fond				
Indikatori procesa:	Putevi se redovno održavaju (pravovremena intervencija relevantnih službi, dužina puteva koji se održavaju 100%, nesmetano obavljanje saobraćaja) Površina pokrivenosti Parka signalom mobilne telefonije Broj katuna sa ugrađenim solarnim panelima (najmanje 5)				
Način verifikacije:	Patrolni izvještaji Službe zaštite Prijave lokalnih korisnika				
Indikatori uticaja:	Putevi su očišćeni od sniježnih nanosa do datuma izdiga na katune Površina pokrivenosti Parka signalom povećana (cilj: minimum 30% u odnosu na nulto stanje) Broj katuna sa ugrađenim solarnim panelima povećan (cilj: najmanje 5)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.1. Unaprijediti administrativne kapacitete Parka				
Operativni cilj:	3.1.1. Do 2023. Park ima usvojena relevantna akta i administrativne procedure				
Mjere:	Pripremiti i usvojiti: Administrativne procedure (sistem unutrašnje komunikacije, korišćenje kolaboracionih alata, čuvanja i korišćenja dokumentacije, izvještavanje) Pravilnike (o održavanju sredstava za rad i opreme, o unutrašnjem redu, o visini naknada za korištenje dobara Parka, o službi zaštite i drugi protokoli, izmjene pravilnika o organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta) Protokole (o postupanju u slučaju nezgode i drugih vanrednih situacija, o vršenju nadzora nad teritorijom Parka i unosu podataka iz patrolnih listova, GIS praćenje vozila)				
Partneri:	Glavni grad				
Sredstva:	Nabavka i pretplata na odgovarajuće kolaboracione alate i softvere (Google sheets, Zoom, MS Teams...) 300 eur Godišnje pretplate za čuvanje podataka (cloud storage)- 300 eur Hardver za backup podataka 800 eur				
Izvori sredstava:	Budžet Parka, Glavni grad				

Indikator procesa:	Dokumenta pripremljena i usvojena				
Način verifikacije:	Dokumenta pripremljena i usvojena				
Indikatori uticaja:	Funkcionisanje Parka omogućava sprovođenje Plana upravljanja i racionalizaciju ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.
Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.2. Uspostaviti saradnju sa akterima				
Operativni cilj:	3.2.1. Park ima uspostavljene mehanizme saradnje sa lokalnim zajednicama i drugim institucijama				
Mjere:	Uspostaviti Savjet Parka (odjeljak 5) Uspostaviti koordinaciono tijelo sa opštinama Andrijevića i Kolašin (odjeljak 5) Uspostaviti međuinstitucionalno tijelo (odjeljak 5) Uspostaviti sistem obavještanja privrednih subjekata u Parku (koncesionari na šume, turističke agencije)				
Partneri:	Opštine Andrijevića i Kolašin, ostale institucije				
Sredstva:	Troškovi organizacije sastanaka (putni troškovi, reprezentacija. Sastanci koordinacionog tijela – najmanje 2 godišnje za 5 osoba; sastanci međuinstitucionalnog tijela najmanje 2 put godišnje za oko 15 članova; sastanci Savjeta Parka – najmanje 2 put godišnje za oko 15 članova) 5000 eur Priprema i štampa informativnog materijala za privredne subjekte (brošura, 4x A4 format, crno-bijela štampa, jednom godišnje, tiraž 50 komada) 100 eur				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, partnerske organizacije				
Indikatori procesa:	Potpisani memorandumi o saradnji sa institucijama Tijela Parka uspostavljena Najmanje 2 sastanka godišnje za svako tijelo Zapisnici sa sastanaka				
Način verifikacije:	Liste učesnika				
Indikatori uticaja:	Predstavnicima lokalnih aktera aktivno učestvuju u radu Savjeta Parka Predstavnicima institucija aktivno učestvuju u koordinacionom tijelu Ciljevi zaštite Parka inkorporirani u planove drugih aktera				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.3. Unaprijediti ljudske kapacitete Parka				
Operativni cilj:	3.3. Do 2024. Park sprovodi plan internog usavršavanja kadrova				
Mjere:	Izvršiti evaluaciju znanja i kapaciteta kadrova Pripremiti program obuka za kadrove Sprovoditi obuke				
Partneri:	Centar za stručno obrazovanje				
Sredstva:	Sredstva za organizaciju i sprovođenje edukativnih programa unutar Parka 3000 eur Sredstva za učešće zaposlenih na treninzima van Parka 3000 eur				
Izvor sredstava:	Donatori, grantovi, NVO sektor, obrazovne institucije				
Indikatori procesa:	Izveštaj o evaluaciji kapaciteta kadrova Broj obuka Broj učesnika koji učestvuju				
Način verifikacije:	Upitnik o samoevaluaciji poznavanja tema Evaluacija obuka od strane učesnika				

Indikatori uticaja:	100% zaposlenih je prošlo makar jedan oblik obuke Znanje zaposlenih se povećalo najmanje 20% u odnosu na početno (prema upitniku o samoevaluaciji)				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.4. Unaprijediti tehničke kapacitete Parka				
Operativni cilj:	3.4.1. Do 2024. Park posjeduje tehničku opremu za rad, monitoring, nadzor na terenu				
Mjere:	Izvršiti nabavku relevantne opreme (terenska vozila, motorne sanke, rampe, računari, mobilni telefoni, radio veze, dron, GPS aparati, kamere za praćenje divljači, senzori za rano otkrivanje požara)				
Partneri:	Glavni grad				
Sredstva:	Nabavka relevantne opreme 42.000				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, donacije				
Indikatori procesa:	Tenderska dokumentacija Oprema nabavljena				
Način verifikacije:	Izveštaj o nabavci opreme Računi-fakture i izvodi iz banke Fotografije opreme				
Indikatori uticaja:	Oprema se aktivno koristi za rad službi				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.4. Unaprijediti tehničke kapacitete Parka				
Operativni cilj:	3.4.2. Do 2024. Park ima opremljen objekat za boravak Službe zaštite unutar Parka				
Mjere:	Izvršiti analizu postojećih objekata u opštinskom ili državnom vlasništvu koji bi bili adekvatni za potrebe Službe zaštite Obezbijediti dozvole za korišćenje objekata Opremiti objekat neophodnom opremom za boravak				
Partneri:	Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo odbrane, Glavni grad				
Sredstva:	Rekonstrukcija i opremanje prostora (kancelarijski i drugi namještaj)- ca 9.000 eur godišnje				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Glavni grad				
Indikatori procesa:	Dokumentacija pribavljena Objekat obezbijeđen Oprema obezbijeđena				
Način verifikacije:	Dokumentacija Fakture i izvodi iz banke				
Indikatori uticaja:	Službe Parka koriste objekat za svoj rad				
Period implementacije:	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.5. Unaprijediti finansijsku održivost Parka				
Operativni cilj:	3.5.1 Do 2025. Park ima uspostavljena najmanje tri mehanizma finansiranja				

Aktivnosti:	Izvršiti analizu finansijskih mehanizama i odabrati tri najadekvatnija Izvršiti ekonomske procjene Uspostaviti mehanizme i praćenje njihove efikasnosti				
Partneri:	Glavni grad, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo finansija				
Sredstva:	Angažovanje eksternog stručnjaka iz oblasti finansija za pravnu i ekonomsku analizu mehanizama finansiranja (20 radnih dana prve godine) 800 eur				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, Glavni grad, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo finansija, donatori				
Indikatori procesa:	Izveštaj analize Odluka o uspostavljanju mehanizma Ostvareni prihodi				
Način verifikacije:	Finansijski izvještaji				
Indikatori uticaja:	Novi mehanizmi finansiranja obezbjeđuju najmanje 20% potrebnih sredstava godišnje od 2025.				
Period implementacije	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.5. Unaprijediti finansijsku održivost Parka				
Operativni cilj:	3.5.2. Park godišnje ima najmanje jedan novi projekat finansiran kroz projektne grant šeme				
Mjere:	Izvršiti obuku zaposlenih za projektni menadžment Uspostaviti redovnu komunikaciju sa potencijalnim donatorima (UN agencije, EU, ambasade, razvojne agencije, međunarodne nevladine organizacije, fondacije) Uspostaviti sistem praćenja poziva za grantove Pripremati najmanje jednu aplikaciju godišnje za grant pozive				
Partneri:	Donatori, NVO sektor				
Sredstva:	Nijesu potrebna posebna sredstva (aktivnosti zaposlenih)				
Izvor sredstava:	Donatori				
Indikatori procesa:	Obuke za projektni menadžment održane (broj zaposlenih koji su prošli obuke) Projektne prijave pripremljene i predate (najmanje 3 godišnje)				
Način verifikacije:	Evaluacija obuka od strane polaznika Odobrena grant sredstva (Ugovor o korišćenju granta)				
Indikatori uticaja:	Najmanje jedan novi odobren projekat na godišnjem nivou Najmanje 5% godišnjeg budžeta finansirano kroz projekte u prve dvije godine, 10% nakon toga				
Period implementacije	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.6. Edukovati i podizati svijest aktera				
Operativni cilj:	3.6.1. Do 2025. Park sprovodi strateški plan komunikacije				
Mjere:	Osmisliti strateški plan komunikacije uključujući: <ul style="list-style-type: none"> • Izraditi vizuelni identitet Parka • Dizajnirati i postaviti web site Parka i profile na društvenim mrežama • Uspostaviti bilten Parka (elektronsko i štampano izdanje) • Uspostaviti sistem redovnog obavještanja medija • Uspostaviti redovno održavanje društvenih mreža • Pripremiti osnovni info-materijal (letak-brošura) o Parku (elektronsko i štampano izdanje) 				

	Sprovoditi plan				
Partneri:	Mediji, NVO				
Sredstva:	Angažovanje eksternog stručnjaka iz oblasti komunikacija (30 radnih dana u prvoj godini) 1200 eur Sprovedenje komunikacionih aktivnosti na godišnjem nivou				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, projekti, donatori, mediji				
Indikatori procesa:	Plan osmišljen Plan se sprovodi (tip, broj komunikacionih aktivnosti) Postavljeni web site Parka i profili na društvenim mrežama Štampani materijali pripremljeni Mediji obavještavaju o aktivnostima Parka				
Način verifikacije:	Broj objava u medijima (press clipping) Web metrics				
Indikatori uticaja:	Ključne ciljne grupe redovno informisane o aktivnostima Parka adekvatnim komunikacionim kanalima Web site se ažurira minimum jednom mjesečno Bilen Parka se izdaje najmanje jednom godišnje Biten Parka 100% distribuiran lokalnom stanovništvu Web metrics – najmanje 3 interakcije dnevno Najmanje 3 objave u medijima godišnje				
Period implementacije	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.6. Edukovati i podizati svijest aktera				
Operativni cilj:	3.6.2. Do 2024. Park ima uspostavljen sistem edukacije lokalnog stanovništva				
Mjere:	Izvršiti procjenu edukativnih potreba lokalnog stanovništva u oblasti životne sredine i zaštite prirode Osmisliti edukativni program Sprovesti edukativni program				
Partneri:	Mjesne zajednice, NVO				
Sredstva:	Organizacija edukativnih radionica za lokalno stanovništvo 1200 eur				
Indikatori procesa:	Izveštaj o procjeni edukativnih potreba pripremljen Edukativni program osmišljen Edukativni događaji sprovedeni (broj edukativnih događaja, broj aktera koji učestvuju u edukativnim događajima) Izveštaji sa edukativnih događaja				
Način verifikacije:	Evaluacija edukativnih događaja od strane polaznika Liste učešća				
Indikatori uticaja:	Organizovana najmanje 2 edukativna događaja godišnje Najmanje 30% lokalnih korisnika Parka pohađalo neki od edukativnih događaja				
Period implementacije	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.6. Edukovati i podizati svijest aktera				
Operativni cilj:	3.6.3. Do 2025. Park ima uspostavljen program edukacije za škole na teritoriji Glavnog grada				
Mjere:	Osmisliti edukativni program za osnovne škole na teritoriji Glavnog grada Sprovesti program				

	Integrirati edukaciju u programe zimskih i ljetnjih škola u prirodi u Dječijem odmaralištu na Veruši				
Partneri:	Osnovne škole, Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta, Zavod za školstvo, Dječiji savez- odmaralište na Veruši, NVO				
Sredstva:	Priprema edukativnog programa i organizovanje edukativnih programa za djecu 3000 eur				
Izvori sredstava:	Budžet Parka, projekti, donacije				
Indikatori procesa:	Program osmišljen (info liste, ishodi učenja, plan predavanja-radionica) Edukativni događaji sprovedeni (broj sprovedenih edukativnih događaja, broj škola koje učestvuju, broj đaka koji učestvuju)				
Način verifikacije:	Evaluacija edukativnih događaja Liste prisustva				
Indikatori uticaja:	100% đaka iz škole „Šćepan Đukic“ (Lijeva Rijeka i područna odjeljenja) prošlo edukativni program Najmanje 30% osnovnih škola u Podgorici učestvuje u realizaciji edukativnog programa				
Period implementacije	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.6. Edukovati i podizati svijest aktera				
Operativni cilj:	3.6.4. Do 2024 Park ima uspostavljen program edukacije ključnih institucionalnih aktera				
Mjere:	Izvršiti analizu edukativnih potreba iz domena zaštite prirode za ključne institucije (Uprava za šume, MUP, sudstvo, tužilaštvo) Osmisliti edukativne programe za ciljne aktere Sprovesti edukativne programe za ciljne aktere				
Partneri:	Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Agencija za životnu sredinu i prirodu, Centar za obuku u sudstvu i tužilaštvo, institucije visokog obrazovanja, institucije obrazovanja odraslih, Centar za stručno osposobljavanje				
Sredstva:	Angažovanje eksternog eksperta za procjenu edukativnih potreba i dizajn edukativnih programa (30 radnih dana u prvoj godini) 800 eur Organizovanje edukativnih programa za ključne aktere				
Izvor sredstava:	Budžet Parka, projekti, donacije				
Indikatori procesa:	Izveštaj o edukativnim potrebama Program osmišljen (ciljna grupa, info-liste, ishodi učenja, plan predavanja-radionica) Edukativni događaji sprovedeni (broj sprovedenih događaja, broj aktera koji učestvuju)				
Način verifikacije:	Liste prisustva Evaluacija edukativnih događaja				
Indikatori uticaja:	Najmanje jedan edukativni događaj godišnje Najmanje 10 učesnika iz najmanje 3 institucije				
Period implementacije	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

Funkcija:	3. Logistika				
Dugoročni cilj:	3.6. Edukovati i podizati svijest aktera				
Operativni cilj:	3.6.5. Do 2023. Park ima uspostavljen volonterski program				
Mjere:	Osmisliti volonterski program u Parku (tip aktivnosti u kojima javnost može da uzme učešće, obaveze i odgovornosti učesnika i Parka. npr. mladi rendžeri, akcije čišćenja,				

	citizens science-učešće u monitoringu i istraživanjima itd)				
Partneri:	NVO, omladinske organizacije, volonterski klubovi				
Sredstva:	Sredstva podrške volonterima 5000 eur godišnje				
Izvori sredstava:	Budžet Parka, projekti, donacije				
Indikatori procesa:	Volonterski program osmišljen i promovisan Javnost aktivno uzima učešća u programu				
Način verifikacije:	Liste prisustva Izveštaji sa događaja Evaluacije učesnika				
Indikatori uticaja:	Osmišljena najmanje 3 volonterska programa Sprovedene najmanje 2 volonterske akcije godišnje Najmanje 10 učesnika po akciji				
Period implementacije	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.

4.6. Dinamika implementacije

U prvom periodu treba da se uspostave preduslovi za rad Agencije i sprovođenje Plana upravljanja, tako da će prioritetne biti aktivnosti koje se odnose na logističku podršku. Osim samog uspostavljanja Agencije i njenog opremanja, prioritet treba da bude dat uspostavljanju saradnje i koordinacije sa korisnicima prostora i drugim institucijama, što treba da bude glavni fokus rada Agencije u prve dvije godine. Uspostavljena partnerstva sa različitim akterima su glavna determinanta uspjeha sprovođenja ciljeva svakog zaštićenog područja.

Paralelno sa time, Agencija treba pokrenuti procese kroz koje će doći do nedostajućih informacija, ali i finansijskih sredstava za adekvatnu implementaciju operativnih ciljeva koji se odnose na zaštitu i razvoj. Vremenski raspored implementacije operativnih ciljeva opisanih u prethodnom odjeljku dat je u tabeli 5.

Tabela 5 – Vremenski raspored implementacije operativnih ciljeva

	Godina				
Operativni cilj	I 2022.	II 2023.	III 2024.	IV 2025.	V 2026.
1.1.1.					
1.1.2.					
1.1.3.					
1.2.1.					
1.2.2.					
1.2.3.					
1.2.4.					
1.2.5.					
1.2.6.					
1.3.1.					
1.3.2.					

2.1.1.					
2.1.2.					
2.2.1.					
2.2.2.					
2.2.3.					
2.3.1.					
2.3.2.					
2.4.1.					
2.4.2.					
3.1.1.					
3.1.2.					
3.2.1.					
3.3.1.					
3.4.1.					
3.4.2.					
3.5.1.					
3.6.1.					
3.6.2.					
3.7.1.					
3.7.2.					
3.7.3.					
3.7.4.					
3.7.5.					
3.7.6.					

4.7. Monitoring i evaluacija

Monitoring sprovođenja Plana upravljanja vršiće se na osnovu indikatora procesa koji su u odjeljku 4.5. definisani za svaki operativni cilj. Ti indikatori omogućavaju jasno praćenje rada Agencije i kvantifikaciju sprovedenih aktivnosti i njihovom analizom na kraju svake godine, kao i petogodišnjeg perioda će se evaluirati efikasnost upravljača na sprovođenju Plana.

Evaluacija uspjeha sprovedenih mjera i aktivnosti u postizanju zacrtanih ciljeva će se sprovoditi na osnovu indikatora uticaja. Oni su takođe definisani u operativnim planu u odjeljku 4.5, a za njihovo praćenje biće potrebno uspostaviti posebne monitoring programe.

Godišnji izvještaji o implementaciji treba da sadrže evaluaciju ova dva tipa indikatora i da na osnovu toga predlažu mjere za naredni period i osiguraju adaptabilnost upravljanja (odjeljak 1.6). Za potrebe monitoringa i evaluacije rada, Plan predviđa uspostavljanje posebne baze podataka-informacionog sistema (operativni cilj 3.5.1) koji će biti zasnovan na indikatorima i obezbijediti jasno praćenje rada, njegove efikasnosti i efektivnosti.

5. Način saradnje sa lokalnim stanovništvom, vlasnicima i korisnicima nepokretnosti

Kao što je prethodno navedeno, saradnja i koordinacija sa različitim akterima je jedna od glavnih determinantni uspjeha sprovođenja ciljeva zaštite i razvoja bilo kog zaštićenog područja. Akteri mogu da budu aktivno uključeni u upravljanje, mogu imati savjetodavnu ulogu ili samo biti obaviješteni o djelatnostima upravljača, a način na koji će upravljač to sprovesti treba da bude sastavni dio planiranja.

S obzirom na to da na teritoriji Parka postoji niz aktera koji ovaj prostor koriste, njihovo uključivanje u rad Agencije je neophodno da bi se postigli ciljevi zaštite. Stoga treba uspostaviti Savjet Parka, koji bi okupio predstavnike grupa aktera koji su prepoznati na ovom prostoru (odjeljak 3.2). Uloga Savjeta bi se mogla definisati na sljedeći način:

- Pružanje informacija Agenciji o bio-fizičkim i socio-ekonomskim aspektima Parka (npr. o korisnicima prostora, važnim ekološkim tačkama, problemima na terenu itd.);
- Inputi za izradu planova upravljanja i kontrola kvaliteta ovih dokumenata;
- Praćenje sprovođenja godišnjih operativnih planova;
- Generisanje projektnih ideja za Park;
- Apliciranje na projektne pozive;
- Podsticanje umrežavanja sa drugim akterima (lokalni akteri, donatori, biznis sektor, ostala zaštićena područja u Crnoj Gori ili inostranstvu);
- Mitigacija konflikata i podrška u rješavanju istih;
- Predlaganje i analiza potencijalnih izvora finansiranja (uvođenje različitih mehanizama finansiranja).

S obzirom da se zaštićeno područje prostire na teritoriji tri opštine, treba se uspostaviti koordinaciono tijelo sa upravljačima Parka prirode Komovi iz Opština Kolašin i Andrijevica. Uloga ovog tijela bi bila:

- Razmjena informacija potrebnih za planiranje i usklađivanje djelatnosti na teritoriji Parka;
- Planiranje zajedničkih akcija (npr. kontrole, monitoring, edukativni i promotivni programi itd.);
- Zajedničko djelovanje prema višim instancama u cilju pospješivanja zaštite i finansiranja zaštite;
- Generisanje projektnih ideja za Park;
- Udruživanje ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta;
- Zajedničko jačanje institucionalnih kapaciteta.

Osim navedenog, Park takođe treba da ima i međuinstitucionalno tijelo za saradnju sa relevantnim državnim i opštinskim institucijama i službama (odjeljak 3.3). Uloga ovog tijela bi bila:

- Razmjena informacija potrebnih za integrisanje aktivnosti Parka u djelatnosti drugih institucija;
- Koordinacija djelatnosti;
- Zajedničko djelovanje u cilju pospješivanja sprovođenja zakona iz domena zaštite prirode i životne sredine;
- Kreiranje instucionalnih, pravnih i finansijskih mehanizama za pospješivanje zaštite prirode i životne sredine (npr. kreiranje posebnih finansijskih mehanizama, kao što je plaćanje usluga ekosistema, subvencije i slično);
- Generisanje projektnih ideja za Park;

- Udruživanje ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta.

Navedena tijela bi se trebala sastajati najmanje dva puta godišnje: krajem kalendarske godine prilikom evaluacije sprovođenja izrade godišnjih akcionih planova i izrade novih, kao i prije početka ljetnje sezone kada počinje aktivnost većine aktera u Parku (izdig, čišćenje puteva, eksploatacija šume, turistička sezona...). Po potrebi, sastanci se mogu zakazivati i češće.

Na kraju, Park treba da ima program redovnog obavještavanja svih korisnika prostora, prvenstveno privrednih subjekata koji koriste resurse (koncesionari na šume i turističke agencije), ali i ostalih (berači borovnica, rekreativci, vlasnici vikendica) o svojim djelatnostima, novitetima, zabranama. Privredne subjekte Park treba da redovno nadzire, periodično obavještava i sa njima održava sastanke najmanje jednom godišnje, dok za ostale korisnike treba pripremiti informativne materijale i objave za elektronske i druge medije, kako je opisano u odjeljku 4.3.

6. Način sprovođenja zaštite, korišćenja i upravljanja zaštićenim područjem

Da bi se sve planirane aktivnosti mogle sprovesti, Agencija treba da ima odgovarajuće kadrovske kapacitete, na čijem unapređenju treba da radi. Trenutna sistematizacija radnih mjesta podrazumijeva sljedeću organizacionu strukturu (prema usvojenom *Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta*):

- Izvršni direktor/direktorica – 1 radno mjesto -1 izvršilac
- Služba za stručno administrativne poslove
  - Šef/ica službe za stručno administrativne poslove – 1 radno mjesto – 1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za zaštitu životne sredine – 1 radno mjesto – 2 izvršioca
  - Savjetnik/ca za ekonomsko-finansijske poslove - 1 radno mjesto -1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za turizam i odnose sa javnošću - 1 radno mjesto – 1 izvršilac
  - Poslovni/a sekretar/ka - 1 radno mjesto – 1 izvršilac
- Služba zaštite
  - Šef/ica službe zaštite – 1 radno mjesto -1 izvršilac
  - Zaštitar/ka – 1 radno mjesto - 3 izvršioca

S obzirom na stanje prirode i resursa, oblike korišćenja i postojeće pritiske koji su prethodno analizirani, predviđena struktura neće biti dovoljna. Stoga se ovim planom predlaže sljedeća kadrovska struktura:

- Izvršni direktor/direktorica – 1 radno mjesto
- Služba za stručno administrativne poslove
  - Šef/ica službe za stručno administrativne poslove – 1 radno mjesto -1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za ekonomsko-finansijske poslove - 1 radno mjesto - 1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za pravne poslove - 1 radno mjesto - 1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za odnose sa javnošću - 1 radno mjesto - 1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za projekte i fundraising - 1 radno mjesto - 1 izvršilac
  - Poslovni/a sekretar/ka - 1 radno mjesto - 1 izvršilac
- Služba za razvoj
  - Šef/ica službe za razvoj – 1 radno mjesto - 1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za zaštitu prirode – 1 radno mjesto - 2 izvršioca
  - Savjetnik/ca za zaštitu životne sredine – 1 radno mjesto -1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za šumarstvo – 1 radno mjesto - 1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za za poljoprivredu – 1 radno mjesto - 1 izvršilac
  - Savjetnik/ca za turizam – 1 radno mjesto - 1 izvršilac

- Savjetnik/ca za edukaciju – 1 radno mjesto - 1 izvršilac

- Služba zaštite

- Šef/ica službe zaštite – 1 radno mjesto - 1 izvršilac

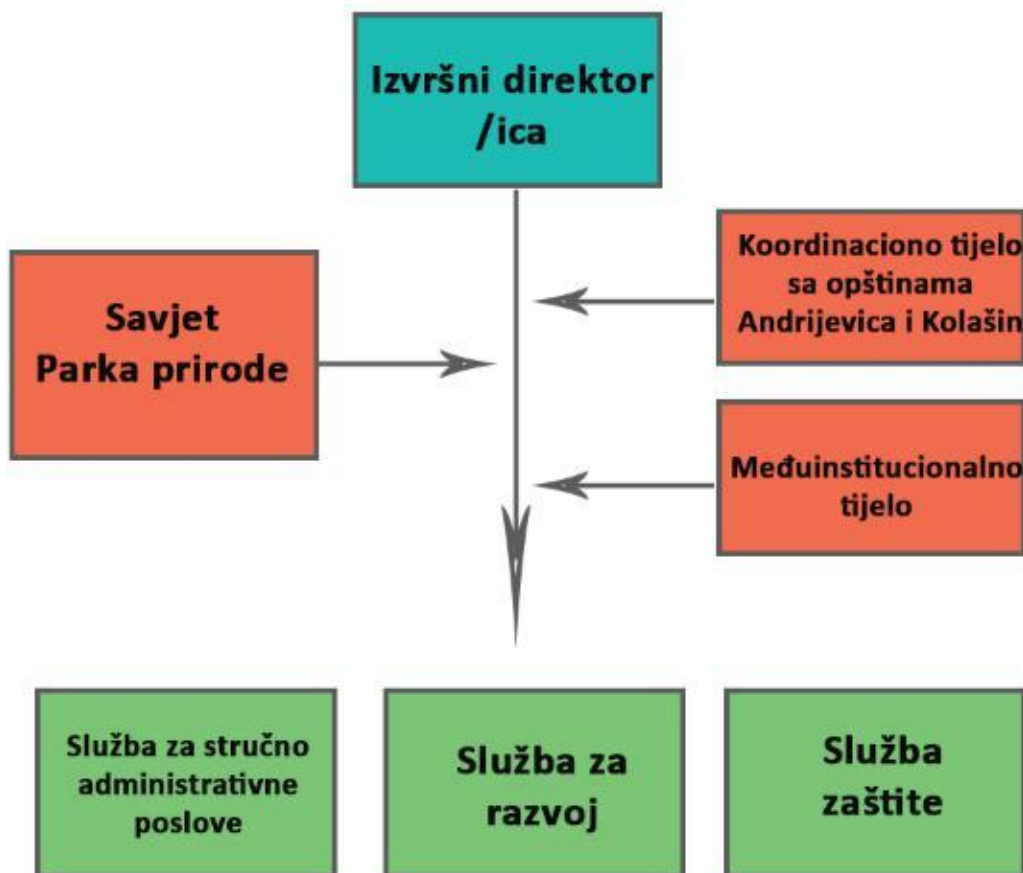
- Zaštitar/ka – 1 radno mjesto - 5 izvršioaca

- Radnik na održavanju ambijentalne higijene i infrastrukture – 1 radno mjesto – 3 izvršioaca (sezonski)

Konkretan opis poslova i potrebna znanja i kompetencije za ova radna mjesta data su u Aneksu 4. S obzirom na ove procjene, Agencija će trebati da pokrene postupak izmjene Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta.

Osim navedenog, Agencija u svom radu treba da uključi i različite aktere koji su svojim djelovanjem prisutni na prostoru Parka i da ostvari koordinaciju sa upravljačima sa teritorije opština Kolašin i Andrijevica, kako je to opisano u odjeljku 5. Na osnovu prethodno rečenog, organizaciona struktura Parka prirode Komovi za teritoriju Glavnog grada bi trebala biti kao što je prikazano na slici 3.

Unapređenje kadrovskih kapaciteta takođe treba biti predmet rada Parka, pri čemu će se na osnovu samoevaluacije pripremiti plan internih obuka za sticanje znanja i vještina potrebnih za sprovođenje Plana. Spisak kompetencija potrebnih za sprovođenje i postizanje svih funkcija zaštićenog područja dat je u Aneksu 4, a urađen je na osnovu IUCN Vodiča za kompetencije u zaštićenim područjima (Appleton 2016).

Slika 3 - Organizaciona struktura upravljača potrebna za postizanje ciljeva upravljanja

Što se tiče finansijskih sredstava potrebnih za sprovođenje Plana, ona će biće obezbijedjena iz različitih izvora:

- *Budžet Glavnog grada*- ta sredstva treba da osiguravaju kontinuitet rada Parka (plate i doprinosi zaposlenih, osnovne tekuće troškove rada), da budu jasno unaprijed opredijeljena i blagovremeno dostupna.
- *Naknade za korišćenje zaštićenog područja* – Zakon o zaštiti prirode predviđa nekoliko tipova naknada, a Agencija u prvom petogodišnjem periodu treba da uspostavi one koje su najadekvatnije za situaciju na Komovima. Naplata i visina naknada će biti definisana posebnim pravilnikom koji Agencija treba da usvoji u prvoj godini implementacije ovog Plana.
- *Projekti* – projekti treba da budu jedan od najznačajnijih izvora finansiranja aktivnosti Plana upravljanja. Zato projektnom menadžmentu treba pristupiti strateški (a ne na *ad hoc* bazi) i u skladu sa prioritetima i dinamikom realizacije Plana. Kao jedan od operativnih ciljeva (3.5.2) je i definisano da Park ima najmanje jedan projekat godišnje koji se finansira iz eksternih sredstava.
- *Pružanje usluga* – Agencija treba da u prvom petogodišnjem periodu uspostavi sistem pružanja usluga, kao što su savjetodavne, edukativne, vodičke, iznajmljivanje infrastrukture i slično, a u skladu sa prethodno sprovedenim procjenama adekvatnosti.
- *Ostalo* – postoji niz alternativnih izvora finansiranja zaštićenih područja, kao što su plaćanje usluga ekosistema, alternativna tržišta (npr. tržište ugljenika), crowdfunding itd., koje vremenom treba istražiti i procijeniti da li su adekvatni i relevantni za ovaj Park.

Uspostavljanje adekvatnih mehanizama finansiranja zahtijeva detaljne ekonomske i pravne analize, te je predviđeno da to bude posebni operativni cilj -3.5.1. *Do 2025. Park ima uspostavljena najmanje tri mehanizma finansiranja.*

Aneks 1 -Pregled biodiverziteta na predmetnom području

NATURA 2000 HABITATI

Na području Komova, kartiranje značajnih tipova habitata obavljeno je tokom 2017/2018. godine, kroz projekat uspostavljanja NATURA 2000 mreže u Crnoj Gori, i kroz izradu Nacrta Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017). Tom prilikom, na dijelu područja Komova koje pripada Regionalnom parku "Komovi", na 44 lokaliteta, identifikovano je 9 NATURA 2000 tipova habitata. To su:

- * 3150 Natural eutrophic lakes with *Magnopotamion* and *Hydrocharition* type vegetation/
3150 Prirodne eutrofne vode sa *Magnopotamion* ili *Hydrocharition*
- * 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine
- * 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice
- * 6520 Mountain hay meadows/6520 Planinske livade košanice
- * 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels (*Thlaspietea rotundifolii*)/
- * 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)
- * 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom
- * 8140 Eastern Mediterranean screes /8140 Istočni mediteranski sipari
- * 91K0 Illyrian *Fagus sylvatica* forests (*Aremonio-Fagion*)/91K0 Ilirske bukove šume (*Fagus sylvatica*)
- * 95A0 High Oromediterranean pine forests/95A0 Visoke oromediteranske šume munike i molike

1.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.64583680 N, 19.64279903 E

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Vaccinium myrtillus*, *Juniperus nana*, *Rosa pendulina*, *Achillea lingulata*, *Dianthus carthusianorum*, *Veratrum album*, *Luzula luzuloides*, *Hypericum richerii*, *Gentiana kochiana*,

Campanula glomerata, Scorzonera rosea, Festuca paniculata, Festuca violacea, Avenella flexuosa, Phleum pratense, Luzula luzuloides, Alchemilla pubescens, Cerastium decalvans.

2.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.65847550 N, 19.63889775 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Veratrum album, Campanula patula, Silene sendtneri, Linum capitatum, Scorzonera rosea, Hypericum maculatum, Alchemilla pubescens, Bromus erectus, Festuca ovina, Danthonia alpina, Deschampsia cespitosa, Anthoxanthum odoratum, Phleum alpinum, Agrostis tenuis, Poa alpina.*

3.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.64875430 N, 19.64282645 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Centaurea triumfettii, Dianthus petraeus, Sesleria tenuifolia, Dryas octopetala, Achillea clavennae, Globularia cordifolia, Trinia glauca, Oxytropis campestris, Oxytropis jacquinii, Aster alpinus, Tanacetum larvatum.*

4.

Lokalitet: Carine, 42.66851799 N, 19.63087470 E

NATURA 2000 tip habitata: 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Silene macrantha, Potentilla clusiana, Silene saxifraga, Campanula rotundifolia, Koeleria sp..*

5.

Lokalitet: Vujadinovića katun, 42.63450244 N, 19.61471455 E

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Centaurea nervosa, Silene sendtneri, Veratrum album, Cerastium moesiicum, Hypericum maculatum, Veronica officinalis, Vaccinium myrtillus*

6.

Lokalitet: Vujadinovića katun, 42.63779553 N, 19.64213726 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Dryas octopetala, Oxytropis campestris, Sesleria tenuifolia, Polygonum viviparum, Antennaria dioica, Alchemilla hoppeana, Parnassia palustris.*

7.

Lokalitet: Vujadinovića katun, 42.63673747 N, 19.63334078 E

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Dryas octopetala*, *Polygonum viviparum*, *Helianthemum nummularium*, *Alchemilla hopeana*, *Achillea clavennae*, *Pinus heldreichii*, *Fagus sylvatica*, *Abies alba*, *Juniperus nana*, *Rosa pendulina*, *Arctostaphylos alpinus*.

8.

Lokalitet: Vujadinovića katun, 42.63945342 N, 19.64582779 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Sesleria tenuifolia*, *Achillea clavennae*, *Dianthus sylvestris* subsp. *bertisceus*, *Polygonum viviparum*, *Onobrychis montana*.

9.

Lokalitet: Vujadinovića katun, 42.63065033 N, 19.62054351 E; N 42.630559, E 19.6206166

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Koeleria pyramidata*, *Festuca* sp., *Festuca paniculata*, *Agrostis tenuis*, *Poa alpina*, *Deschampsia ceaspitoza*, *Avenella flexuosa*, *Linum capitatum*, *Festuca* sp., *Cerastium dicalvans*, *Digitalis grandiflora*, *Hypericum maculatum*, *Achillea millefolium*.

10.

Lokalitet: Carine, 42.66864866 N, 19.63777890 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Onobrychis montana*, *Briza media*, *Dianthus carthusianorum*, *Veratrum album*, *Silene sendtneri*, *Hypericum richeri*, *Campanula glomerata*, *Hypericum maculatum*, *Agrostis tenuis*, *Koeleria pyramidata*, *Festuca varia*, *Leucanthemum vulgare*.

11.

Lokalitet: Carine, 42.66256215 N, 19.63842586 E

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Achillea abrotanoides*, *Achillea lingulata*, *Linum capitatum*, *Veratrum album*, *Hypericum richeri*, *Antennaria dioica*, *Cerastium decalvans*, *Vaccinium myrtillus*.

12.

Lokalitet: Orahovska Bindža (Katun Perića), 42°37'42.39"N, 19°37'45.52"E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Festuca* sp., *Briza media*, *Anthoxantum odoratum*, *Acanthus spinosus*, *Gentiana utriculosa*, *Cerastium decalvans*, *Trifolium montanum*, *Juniperus nana*, *Pinus heldreichii*, *Allium flavum*, *Hypericum reicheri*.

13.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.66178146 N, 19.63293640 E

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Centaurea nervosa*, *Silene sendtneri*, *Achillea lingulata*, *Linum capitatum*, *Veratrum album*, *Luzula luzuloides*, *Avenella flexuosa*, *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium uliginosum*, *Juniperus nana*, *Festuca paniculata*, *Anthoxanthum odoratum*, *Danthonia alpina*, *Carex atrata*, *Deschampsia cespitosa*, *Carex ornithopoda*, *Cerastium decalvans*, *Juncus trifidus*.

14.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.65439537 N, 19.64442858 E

NATURA 2000 tip habitata: 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210

Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Potentilla apennina*, *Sesleria tenuifolia*, *Campanula rotundifolia*, *Edraihthus serpyllifolius*, *Silene saxifraga*, *Achillea clavennae*, *Silene macrantha*, *Potentilla clusiana*, *Valeriana montana*, *Asperula doerfleri*, *Valeriana pancicii*, *Minuartia graminifolia*, *Saxifraga marginata*.

15. (estrapolacija 15a)

Lokalitet: Od Štavne ka Vardi, 42°40'6.76" N, 19°39'31.29" E (15a - 42.67346552 N, 19.66655326 E)

NATURA 2000 tip habitata: 95A0 High Oromediterranean pine forests/95A0 Visoke oromediteranske šume munike i molike

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Brachypodium pinnatum*, *Dactylis glomerata*, *Hieracium murorum*, *Sanicula europaea*, *Galium rotundifolium*, *Pinus heldreichii*, *Abies alba*, *Sorbus aucuparia*, *Fagus sylvatica*, *Juniperus communis*.

16.

Ka Carinama, 42.66526368 N, 19.62980035 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Achillea abrotanoides*, *Achillea clavennae*, *Stachys recta*, *Heracleum spondylium*, *Dianthus sylvestris* subsp. *bertisceus*, *Festuca bosniaca*, *Koeleria pyramidata*, *Sesleria wettsteinii*.

17.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.65315461 N, 19.63343605 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Dianthus carthusianorum*, *Hypericum maculatum*, *Festuca varia*, *Festuca paniculata*, *Vaccinium uliginosum*, *Juniperus nana*, *Rosa pendulina*, *Achillea lingulata*, *Centaurea nervosa*, *Vaccinium myrtillus*.

18.

Lokalitet: Ka Kurlaji, 42.63221034 N, 19.63856601 E

NATURA 2000 tip habitata: 8140 Eastern Mediterranean screes /8140 Istočni mediteranski sipari

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste i mahovine: *Pinus heldreichii*, *Juniperus nana*, *Sambucus racemosa*, *Stachys recta*, *Vicia* sp., *Satureja montana*, *Drypis spinosa*, *Rhamnus fallax*, *Sorbus aria*, *Sorbus chamemaespilus*; mahovine: *Homalothecium lutescens*, *Tortella tortuosa*.

19.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.65589430 N, 19.63685821 E

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine
Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium uliginosum*, *Juniperus nana*, *Centaurea nervosa*, *Homogyne alpina*, *Jasione orbiculata*, *Hypericum richeri*, *Gentiana kochiana*, *Veratrum album*, *Geum montanum*.

20.

Lokalitet: Ka Carinama, 42.66440156 N, 19.62829553 E

NATURA 2000 tip habitata: 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210
Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Potentilla clusiana*, *Achillea clavennae*, *Scrophularia cf. bosniaca*.

21.

Lokalitet: Kučki krš, 42.6989 N, 19.6021 E

NATURA 2000 tip habitata: 91K0 Illyrian *Fagus sylvatica* forests (*Aremonio-Fagion*)/91K0 Ilirske
bukove šume (*Fagus sylvatica*)

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Fagus moesiaca*, *Dryopteris fillix mas*, *Prenanthes purpurea*, *Asperula odorata*, *Oxalis acetosella*, *Lamiastrum galeobdolon*, *Hieracium murorum*; mahovina: *Buxbaumia viridis*.

22.

Lokalitet: Katunište Vasojevičko, 42.7021 N, 19.5898 E

NATURA 2000 tip habitata: 91K0 Illyrian *Fagus sylvatica* forests (*Aremonio-Fagion*)/91K0 Ilirske
bukove šume (*Fagus sylvatica*)

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Fagus moesiaca*, *Acer heldreichii*, *Acer platanoides*, *Epilobium montanum*, *Geranium robertianum*, *Luzula silvatica*, *Senecio sylvaticus*.

23.

Lokalitet: Ka Kurlaji, 42.6269 N, 19.6291 E

NATURA 2000 tip habitata: 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels
(*Thlaspietea rotundifolii*)/ 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Drypis spinosa*, *Rhamnus fallax*, *Sorbus aria*, *Sorbus chaememaespilus*,
Juniperus nana, *Pinus heldreichii*, *Sambucus racemosa*, *Satureja subspicata*, *Stachys recta*, *Vicia* sp..
24; 24a; 24b.

Lokalitet: Ka Kurlaji, 42.6269 N, 19.6291 E; 42°37'54.47"N, 19°37'40.28"E; 42°37'51.87"N,
19°38'12.80"E

NATURA 2000 tip habitata: 95A0 High Oromediterranean pine forests/95A0 Visoke oromediteranske
šume munike i molike

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Pinus heldreichii*.

25.

Lokalitet: Ispod Katuna Vujadinovića, 42.6308 N, 19.6260 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske
krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Juniperus nana*, *Festuca* sp., *Carlina acaulis*, *Cerastium decalvans*, *Leucanthemum vulgare*.

26.

Lokalitet: Katun Carine, 42.6473 N, 19.6394 E

NATURA 2000 tip habitata: 91K0 Illyrian *Fagus sylvatica* forests (*Aremonio-Fagion*)/91K0 Ilirske bukove šume (*Fagus sylvatica*)

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Fagus moesiaca*, *Prenanthes purpurea*, *Asperula odorata*, *Lamiastrum galeobdolon*, *Poa nemorensis*, *Dentaria bulbifera*.

27.

Lokalitet: Orahovska Bindža, 42.6252 N, 19.6419 E

NATURA 2000 tip habitata: 91K0 Illyrian *Fagus sylvatica* forests (*Aremonio-Fagion*)/91K0 Ilirske bukove šume (*Fagus sylvatica*)

Reprezentativnost: C (značajna)

Zabilježene biljne vrste: *Fagus moesiaca*, *Abies alba*, *Dentaria bulbifera*, *Fragaria vesca*, *Aremonia agrimonoides*, *Rubus idaeus*, *Viola* sp..

28.

Lokalitet: Orahovska Bindža, 42.6260 N, 19.6364 E

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Juniperus nana*, *Pinus heldreichii* (žbunasti oblici), *Festuca* sp., *Briza media*, *Athoxantum odoratum*, *Acanthus spinosus*, *Gentiana utriculosa*, *Cerastium decalvans*, *Trifolium montanum*, *Allium flavum*, *Hypericum reicherii*.

29.

Lokalitet: Rikavačko jezero, N 42.5689693, E 19.6026807

NATURA 2000 tip habitata: 3150 Natural eutrophic lakes with *Magnopotamion* and *Hydrocharition* type vegetation/3150 Prirodne eutrofne vode sa *Magnopotamion* ili *Hydrocharition*

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Equisetum fluviatile*, *Polygonum amphibium*, *Ranunculis aquatilis* aggr., *Potamogeton perfoliatus*, i alga pršljenčica.

30.

Lokalitet: Bukumirsko jezero, N 42° 36' 19" E 19° 33' 26"

NATURA 2000 tip habitata: 3150 Natural eutrophic lakes with *Magnopotamion* and *Hydrocharition* type vegetation/ 3150 Prirodne eutrofne vode sa *Magnopotamion* ili *Hydrocharition*

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Eleocharis palustris*, *Nuphar luteum*, *Equisetumpalustre*, *Ranunculus circinatus*.

31.

Lokalitet: Vujadinovića katun, N 42.6310023, E 19.6218851

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Vaccinium myrtillus*, *Juniperus nana*, *Hypericum maculatum*, *Silene sendtneri*, *Achillea millefolium*, *Dianthus carthusianorum*, *Campanula glomerata*, *Centaurea nervosa*, *Festuca paniculata*, *Deschampsia caespitosa*, *Agrostis tenuis*.

32.

Lokalitet: ka Bijelim vodama, N 42.6366901, E 19.6330815

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Juniperus nana*, *Arctostaphylos alpinus*, *Rosa pendulina*, *Dryas octopetala*, *Polygonum viviparum*, *Helianthemum nummularium*, *Alchemilla velebitica*, *Achillea clavennae*.

33.

Lokalitet: ka Carinama, N 42.6639171, E 19.6308092

NATURA 2000 tip habitata: 4060 Alpine and boreal heaths/4060 Alpske i borealne vrištine

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium uliginosum*, *Juniperus nana*, *Centaurea nervosa*, *Veratrum album*, *Antennaria dioica*, *Cerastium decalvans*.

34.

Lokalitet: Komovi, N 42.6531008, E 19.6388496

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Sesleria tenuifolia*, *Dryas octopetala*, *triumfettii*, *Dianthus petraeus*, *Achillea clavennae*, *Trinia glauica*, *jacquini*, *Tanacetum larvatum*, *Aster alpinus*. *Centaurea Oxytropis*

Lokalitet: od Carina ka Rogamu, N 42.6655794, E 19.6295511

NATURA 2000 tip habitata: 6170 Alpine and subalpine calcareous grassland/6170 Alpske i subalpske krečnjačke travne zajednice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Sesleria wettsteinii*, *Festuca bosniaca*, *Koeleria pyramidata*, *Achillea abrotanoides*, *Achillea clavennae*, *Stachys recta*, *Heracleum spondylium*, *Dianthus sylvestris* subsp. *bertisceus*.

36.

Lokalitet: padine iznad Rikavačkog jezera, N 42.5698721, E 19.6006673

NATURA 2000 tip habitata: 6520 Mountain hay meadows/6520 Planinske livade košarice

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Agrostis tenuis*, *Cynosurus cristatus*, *Anthoxanthum odoratum*, *Danthonia decumbens*, *Festuca rubra*, *Lolium perenne*, *Poa pratensis*, *Achillea millefolium*, *Carlina vulgaris*, *Campanula patula*, *Hieracium pillosella*, *Linum catharticum*, *Lotus corniculatus*, *Trifolium pratense*, *Dactylis glomerata*, *Juniperus nana*.

37.

Lokalitet: padine iznad Vujadinovića katuna, N 42.6349164, E 19.630737

NATURA 2000 tip habitata: 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels (*Thlaspietea rotundifolii*)/ 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Valeriana montana*, *Drypis spinosa*, *Achillea clavennae*, *Rumex scutatus*, *Silene marginata*, *Dryas octopetala*.

38.

Lokalitet: iznad Bijele vode, N 42.6375116, E 19.6363026

NATURA 2000 tip habitata: 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels (*Thlaspietea rotundifolii*)/ 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Valeriana montana*, *Drypis spinosa*, *Stachys recta*, *Achillea clavennae*.

39.

Lokalitet: između katuna Sumor i katuna Petrovića, N 42.6494636, E 19.6451276

NATURA 2000 tip habitata: 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels (*Thlaspietea rotundifolii*)/ 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Silene marginata*, *Drypis spinosa*, *Pimpinella* sp., *Stachys recta*, *Valeriana montana*, *Rhamnus fallax*, *Pinus heldreichi*, *Fagus sylvatica*.

40.

Lokalitet: Carine, N 42.6657797, E 19.6333983

NATURA 2000 tip habitata: 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels (*Thlaspietea rotundifolii*)/ 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Valeriana montana*, *Achillea clavennae*, *Koeleria pyramidata*, *Silene saxifraga*, *Sesleria wettsteinii*, *Stachys recta*.

41.

Lokalitet: Carine, N 42.6661183, E 19.6298276

NATURA 2000 tip habitata: 8120 Calcareous and calcshist screes of the montane to alpine levels (*Thlaspietea rotundifolii*)/ 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Euphorbia capitulata*, *Silene bosniaca*, *marginata*, *Scrophularia*
Sesleria wettsteinii, *Achillea abrotanoides*, *Stachys recta*, *Heracleum spondylium*,

42.

Lokalitet: Komovi, N 42.6346186 E 19.6317243

NATURA 2000 tip habitata: 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210

Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Amphoricarpos neumayeri*, *Potentilla clusiana*, *Valeriana pancicii*, *Saxifraga porophylla*.

43.

Lokalitet: Komovi, N 42.6649145 E 19.62862561

NATURA 2000 tip habitata: 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom

Reprezentativnost: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Potentilla clusiana*, *Achillea clavennae*, *Scrophularia bosniaca*.

44.

Lokalitet: Carine, N 42.6682072 E 19.6312347

NATURA 2000 tip habitata: 8210 Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation/8210

Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom

Reprezentativnost: A (odlična)

Zabilježene biljne vrste: *Silene macrantha*, *Potentilla clusiana*, *Silene saxifraga*, *Campanula rotundifolia*, *Koeleria pyramidata*.

Više biljke

U Nacrtu Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017), dat je **pregled endemičnih, endemoreliktnih i zakonom zaštićenih vrsta vaskularnih biljaka na području Komova** (Tabela An1.1), s tim što nisu dati nazivi užih lokaliteta, pa se najveći broj navedenih taksona može voditi samo kao potencijalno prisutni na području PP Komovi, osim za taksona za koje je naveden lokalitet Veruša: ***Cerastium rectum*** Friv., ***Cirsium appendiculatum*** Griseb., ***Dactylorhiza cordigera*** (Fries) Soó subsp. ***bosniaca*** (G. Beck) Soó I ***Orchis ustulata*** L., kao i ***Pinus heldreichii*** Christ. (munika), ***Cerastium malyi*** (Georgiev) Niketić i ***Silene macrantha*** Pančić.

Nacionalno važne vrste koje su evidentirane unutar granica Parka su: ***Asperula doerfleri*** Wettst., ***Silene macrantha*** Pančić, ***Valeriana pancicii*** Hal. & Bald., ***Pinus heldreichii*** Christ..

Tabela An 1.1. - Pregled endemičnih, endemoreliktnih i zakonom zaštićenih vrsta vaskularnih biljaka koje rastu na području Komova.

Status zaštite označen je na sljedeći način: 1 - vrste sa nacionalnim statusom zaštite ("Sl. RCG" br 76/06); 2 - vrste sa međunarodnim statusom zaštite (a - Habitat Direktiva, b - CITES, c – Bernska konvencija).

Ime vrste	Lokalitet/područje	Napomena o statusu zaštite, endemizmu	Nivo endemizma
<i>Acer heldreichii</i> Orph. ex Boiss.	Komovi	Endem, reliktna, zakonom zaštićena vrsta (1)	Ilirsko balkanski
<i>Alchemilla lanuginosa</i> Rothm.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Alchemilla velebitica</i> (Janch.) Degen	Komovi	Endem	Balkanski
<i>Achillea abrotanoides</i> Vis.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Alkanna scardica</i>	Komovi	Endem	Dinarsko

Griseb.			balkanski
<i>Alyssum scardicum</i> Wettst.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Amphoricarposneumayerianus</i> (Vis.)Greuter	Komovi	Endem, relik	Dinarski
<i>Androsace hedraeantha</i> Griseb.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Arenaria gracilis</i> Waldst. & Kit.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Arenaria halacsyi</i> Bald.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarski
<i>Asperula aristata</i> L. fil.subsp. <i>condensata</i> (Heldr. ex Boiss.) Ehrend. & Krendl	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Asperula doerfleri</i> Wettst.	Komovi, N 42.6531008, E 19.6388496	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski
<i>Astragalusglycyphylloides</i> DC. subsp. <i>serbicus</i> (Reichenb.) Vasi & Niketić	Komovi	Endem	Ilirsko balkanski
<i>Astragalus fialae</i> Degen	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Asyneuma pichleri</i> (Vis.) D. Lakušić & F.Conti	Komovi	Endem	Ilirsko balkanski
<i>Athamanta turbith</i> (L.)Brot. subsp. <i>haynaldii</i> (Borbás & Uechtr.) Tutin	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Aquilegia blecicii</i> Podobnik	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarski
<i>Aquilegia dinarica</i> Beck	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarski
<i>Aubrieta columnae</i> Guss. subsp. <i>croatica</i> (Schott, Nyman & Kotschy) Mattf.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Aurinia corymbosa</i> Griseb.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Bunium alpinum</i> Waldst. & Kit.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Bupleurum karglii</i> Vis.	Komovi	Endem	Jadransko ilirsko balkanski
<i>Campanula moesiaca</i> Velen.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Cerastium decalvans</i> Schlosser & Vuk.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Cerastium dinaricum</i> G.Beck &	Komovi	Endem, zakonom	Dinarski

Szysz		zaštićena (1, 2a)	
<i>Cerastium malyi</i> (Georgiev) Niketić	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Cerastium rectum</i> Friv.	Veruša, Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Cirsium appendiculatum</i> Griseb.	Veruša, Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Cirsium boujartii</i> (Piller& Mitterp.) Sch.Bip.subsp. <i>wettsteinii</i> Petr.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Cirsium ligulare</i> Boiss.subsp. <i>albanum</i> Wettst.	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Clinopodium alpinum</i> (L.) Kuntze subsp. <i>majoranifolium</i> (Mill.) Govaerts	Komovi	Endem	Jadranski
<i>Corydalis blanda</i> Schott	Komovi	Endem	Ilirski
<i>Corydalis solida</i> (L.)Clairv. subsp. <i>incisa</i> Lidén	Komovi	Endem	Ilir-balk-pind jon pl-egej pelop-mez
<i>Crepis froelichiana</i> subsp. <i>dinarica</i> (Beck)Gutermann	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Cruciata balcanica</i> Ehrend.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Cytisus tommasinii</i> (Vis.) Rothm.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Daphne blagayana</i> Frey.	Komovi	Zakonom zaštićena (1)	
<i>Dactylorhiza cordigera</i> (Fries) Soó subsp. <i>bosniaca</i> (G. Beck) Soó	Komovi, Veruša	Endem, zakonom zaštićena (1, 2b)	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soó	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Danthoniastrumcompactum</i> (Boiss. &Heldr.) Holub	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Dianthus cruentus</i> Griseb.	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko peloponesko mezijski
<i>Dianthus integer</i> Vis.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Dianthus pancici</i> Velen.	Komovi	Endem	Balkansko mezijski
<i>Dianthus sylvestris</i> Wulfen subsp.		Endem	Dinarsko

<i>bertisceus</i> Rech. fil.	Komovi		balkanski
<i>Draba scardica</i> (Griseb.) Degen & Dërfler	Komovi	Endemična	Balkanski
<i>Edraianthusgraminifolius</i> (L.) A.DC. & DC.	Komovi	Subendem	Jugoistočne Evrope
<i>Edraianthus pilosulus</i> (Beck) Surina & D.Lakušić	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Edraianthusserpyllifolius</i> (Vis.) A. DC.	Komovi	Endem, relik	Dinarski
<i>Epipactis microphylla</i> (Ehrh.) Swartz	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Eryngium palmatum</i> Vis. & Panč.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Ilirsko balkanski
<i>Erysimum linariifolium</i> Tausch	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Euphorbia capitulata</i> Reich.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Festuca korabensis</i> (Markgr.-Dann.) Markgr.-Dann.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Fritillaria messanensis</i> Raf. subsp. <i>neglecta</i> (Parl.) Nyman	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Galium firmum</i> Tausch	Komovi	Jadransko ilirsko balkanski	
<i>Gentiana levicalyx</i> Rohl.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarski
<i>Gentiana lutea</i> L.subsp. <i>symphyandra</i> (Murb.) Hayek	Komovi	Zakonom zaštićena (1,2b)	
<i>Gentianella albanica</i> (Jáv.) J. Holub	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkansko
<i>Gentianella pevalekii</i> Bjelčić& E. Mayer	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Gymnadenia conopsea</i> (L.) R. Br.	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Helleborus multifidus</i> Vis.	Komovi	Endem	Jadransko ilirski
<i>Hieracium baldaccianum</i> Bald.	Komovi	Kuči	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Hieracium calophyllum</i> R. Uechtr.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Hieracium guentheribeckii</i> Zahn	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Hieracium gymnocephalum</i> Pant.	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko

<i>Hieracium incisum</i> Hoppe subsp. <i>ranisavae</i> (Rohlena & Zahn) Zahn	Komovi	Endem	Ilirski
<i>Hieracium macrodontoides</i> (Zahn) Zahn subsp. <i>baljense</i> Rohlena & Zahn	Komovi	Endem	Ilirski
<i>Hieracium naegelianum</i> Pančić subsp. <i>naegelianum</i>	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Hieracium thapsiforme</i> Ascherson & Kanitz	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko
<i>Knautia visianii</i> Szabó	Komovi	Endem	Jadranski
<i>Lactuca pancicii</i> (Vis.)N. Kilian & Greuter	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Lilium albanicum</i> Griseb.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Lilium bosniacum</i> (Beck) Fritsch	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Linum alpinum</i> Jacq.subsp. <i>laeve</i> (Scop.)Nyman	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Linum capitatum</i> Kit. ExSchultes	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Lotus stenodon</i> (Boiss.& Heldr.) Heldr.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Minuartia bosniaca</i> (Beck) K. Malý	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Minuartia graminifolia</i> (Ard.) Jáv. subsp. <i>clandestina</i> (Portenschl.) Mattf.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Minuartia hirsuta</i> (Bieb.) Hand.- Mazz.subsp. <i>falcata</i> (Griseb.) Mattf.	Komovi	Subendem	Jugoistočne Evrope
<i>Myosotis suaveolens</i> Waldst. & Kit. ExWilld.	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Neotia nidus-avis</i> (L.)L. C. M. Rich.	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Nigritella nigra</i> (L.)Rchb. Fil.	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Onobrychis montana</i> DC. subsp. <i>scardica</i> (Griseb.) P. W. Ball	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Onosma stellulata</i> Waldst. & Kit.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Orchis mascula</i> L.	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	

<i>Orchis ustulata</i> L.	Komovi, Veruša	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Oxytropis campestris</i> (L.) DC. subsp. <i>Dinarica</i> Murb	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Oxytropis urumovii</i> Jáv.	Komovi	Endem	Balkanski
<i>Pedicularisbrachyodonta</i> Schlosser & Vuk.subsp. <i>brachyodonta</i>	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Pedicularisbrachyodonta</i> Schlosser & Vuk. subsp. <i>montenegrina</i> (Janka exNyman) D. A. Webb	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Phyteumapseudorbiculare</i> Pant.	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Pilosella serbica</i> (F.W.Schultz & Sch.Bip.) Szeląg	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Pimpinella serbica</i> (Vis.) Bentham & Hooker fil. ex Drude	Komovi	Endemorelikt, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski
<i>Pinus heldreichii</i> Christ.	Komovi	Subendem, zakonom zaštićena vrsta (1)	Balkansko apeninski
<i>Pinguicula balcanica</i> Casper	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Plantago reniformis</i> G.Beck.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski
<i>Polygala croatica</i> Chodat	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Potentilla montenegrina</i> Pant.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Potentilla speciosa</i> Willd. subsp. <i>illyrica</i> Soják	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Pseudorchis albida</i> (L.) A. & D. Löve	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Pseudorchis frivaldii</i> (Hampe ex Griseb.) P.F. Hunt	Komovi	Zakonom zaštićena (1, 2b)	
<i>Ranunculus concinnatus</i> Schott	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Ranunculus seguieri</i> Vill. subsp. <i>montenegrinus</i> (Halácsy) Tutin	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski
<i>Saxifraga blavii</i> (Engler) G. Beck	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Saxifraga federiciaugusti</i> Biasol.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski

<i>Saxifraga prenja</i> G.Beck	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Saxifraga scardica</i> Griseb.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Scrophularia bosniaca</i> G. Beck	Komovi	Endem	Ilirsko balkanski
<i>Senecio hercynicus</i> Herborg subsp. <i>dalmaticus</i> (Griseb.)Greuter	Komovi	Endem	Dinarsko balkansko mezijski
<i>Sesleria wettsteinii</i> Döerfler & Hayek	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Silene sendtneri</i> Boiss.	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Silene macrantha</i> Pančić	Komovi, N 42.6313719 E 19.6409771	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarski
<i>Heliosperma pusillum</i> (Waldst. & Kit.)Hoffmanns. subsp. <i>monachorum</i> (Vis. &Pančić) Niketić&Stevanović	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Silene waldsteini</i> Griseb.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Balkanski
<i>Stachys anisochila</i> Vis.& Pančić	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Stachys officinalis</i> (L.)Trevis. subsp. <i>velebitica</i> (A. Kern.) Hayek	Komovi	Endem	Jadranski
<i>Tanacetum larvatum</i> (Pant.) Hayek	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski
<i>Thlaspi dacicum</i> Heuffel subsp. <i>montenegrinum</i> (F. K.Meyer) Greuter &Burdet	Komovi	Endem, zakonom zaštićena vsta (1)	Dinarski
<i>Thesium auriculatum</i> Vandas	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Traunsteinera globosa</i> (L.) Rchb	Komovi	Zakonom zaštićena vsta (1, 2b)	
<i>Trifolium medium</i> L.subsp. <i>balcanicum</i> Velen.	Komovi	Endem	Ilirsko balkansko mezijski
<i>Trifolium velenovskyi</i> Vandas	Komovi	Endem	Ilirsko balkanski
<i>Trollius europaeus</i> L.	Komovi	Zakonom zaštićena (1)	
<i>Valeriana bertiscea</i> Panč.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski
<i>Valeriana pancicii</i> Hal.& Bald.	Komovi, N 42.6313719	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarski

	E 19.6409771		
<i>Verbascum nicolae</i> Rohlena	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarski
<i>Veronica saturejoides</i> Vis.	Komovi	Endem	Dinarski
<i>Vicia montenegrina</i> Rohl.	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski
<i>Viola elegantula</i> Schott	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Dinarsko balkanski
<i>Viola orphanidis</i> Boiss.subsp. <i>nicolai</i> (Pant.)Valentine	Komovi	Endemična, zakonom zaštićena (1)	Dinarski
<i>Viola speciosa</i> Pantocsek	Komovi	Endem, zakonom zaštićena (1)	Balkanski
<i>Willemetia stipitata</i> (Jacq.) Dalla Torre subsp. <i>albanica</i> (Kümmerle & Jáv.) Kirschnerová	Komovi	Endem	Dinarsko balkanski

GLJIVE (FUNGI)

Gljive predstavljaju jednu od najbrojnijih grupa organizama na planeti Zemlji, ali još uvijek dovoljno neistraženu. Takođe, uloga i značaj gljiva u prirodi je višestruk i nezamjenjiv naročito zbog činjenice da su gljive zajedno sa određenim bakterijama jedine u mogućnosti da razlažu glavni konstitutivni dio biljnog tkiva, lignin i celulozu; dok su mikorizne vrste, koje ulaze u simbiotske odnose sa biljkama, veoma važne za dobro zdravlje šuma. Do sada je u svijetu otkriveno oko 120.000 vrsta gljiva, a očekuje se registrovanje između 2.2 i 3.5 miliona vrsta. Gljive, takođe predstavljaju najmanje istraženu grupu organizama i u Crnoj Gori. Do sada je utvrđeno 2200 vrsta, a očekuje se od 15.000 do 20.000 vrsta.

Gljive predstavljaju jednu od najistraženijih grupa organizama na predmetnoj teritoriji, zahvaljujući višegodišnjim istraživanjima od strane Branislava i Olgice Perić. Na području PP Komovi na teritoriji Glavnog grada do sada je zabilježeno oko stotinjak vrsta gljiva, među njima se nalaze i vrste koje su novoopisane za nauku, kao što je ***Alpova komovianus*** B. Perić & P.A. Moreau 2013. Vrsta je registrovana na više lokaliteta na ovom području i to: Bindža, Vučji potok ispod *Alnus incana* i *Abies alba* (ovo je *locus classicus* vrste); Opasanica, ispod *Alnus incana*; Kurlaj, ispod lišća *Alnus incana* i *Fagus moesiaca*. Lokalitete na kojima je nađena *Alpova komovianus* treba štiti strožijim režimom zaštite i upravljanja. Takođe, potrebno je sprovoditi kontinuirani monitoring populacije vrste i njenog staništa (*pers.comm.* Gordana Kasom).

Na interesnom području, među detektovanim vrstama su: ***Boletus regius*** Krombh (lokalitet: Bukumirsko jezero), vrsta od nacionalnog i međunarodnog značaja (zaštićena je zakonom u Crnoj Gori i nalazi se na Crvenoj listi ugroženih gljiva Evrope, A kategorije ugroženosti) i ***Porphyrellus pseudoscaber*** Secr. ex Singer 1945 (lokalitet: Kurlaj), vrsta od nacionalnog značaja (zakonom zaštićena u Crnoj Gori).

Posebno značajan lokalitet je Bindža na kojem se kontinuirano, sprovode višegodišnja mikološka istraživanja (zahvaljujući naučno-istraživačkom radu supružnika Perić), i na kojem su osim novoopisane vrste *Alpova komovianus* registrovane i druge vrste gljiva, među kojima su: *Cantharellus cibarius* Fr. 1821, *Chalciporus piperatus*(Bull.) Bataille 1908, *Mycena flavipes* Quél 1873, *Mycena pelianthina* (Fr.) Quél 1872, *Mycena pura* (Pers.) P. Kumm. 1871, *Pholiota squarrosa* (Oeder) P. Kumm. 1871, *Polyporus arcularius* (Batsch) Fr. 1821, *Tricholoma scalpturatum* (Fr.) Quél. 1872. (izvor: Nacr Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica, 2017).

FAUNA

Pregled relevantnih literaturnih izvora (Nacrt Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica, 2017.) na području PP Komovi ukazuje da do sada nisu rađena detaljnija istraživanja faune na području PP Komovi, pa uzimajući u obzir da se radi o kompleksnom području sa raznovrsnim ekosistemima i mikroekološkim uslovima za očekivati je da je diverzitet faune vrlo složen i da zasigurno ima mnogo više vrsta nego što je navedeno u priloženim popisima. Najveći broj podataka sa kojima se raspolaže, odnose se na literaturne podatke, dok su recentni podaci veoma oskudni i dati na osnovu ekskurzivnih i nesistematičnih istraživanja.

Iako dati podaci većinom nisu recentni, značajni su jer će biti osnova za planiranje budućih istraživanja faune na ovom zaštićenom prostoru.

Vodozemci (Batrahofauna) i gmizavci (Herpetofauna)

Podaci su dati na osnovu sljedećih referenci: Studiji zaštite Komova (2013), Čađenović (2014), Nacrta Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017), Finalnom izvještaju za NATURA 2000 vrste (2019).

Fauna nacionalno i međunarodno značajnih vodozemaca i gmizavaca, na području PP Komovi koji pripada Podgorici, vezuje se za nekoliko lokaliteta: Lokva u katunu Carine, izvor rijeke Tare, Bukumirsko jezero, Rikavačko jezero.

Pregled nacionalno i međunarodno značajnih vrsta vodozemaca

Ichthiosaura alpestris Laurenti, 1768 – planinski mrmoljak

Lokalitet: lokva na katunu Carine (u stvari, prema datim koordinatama u pitanju je Jezerce Sumor, N 42°38.604', E 19°38.761'), Bukumirsko jezero, Rikavačko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićen u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III) Napomena: planinski mrmoljak registrovan je u lokvi, na Kučkom Komu, koja prvenstveno služi za napajanje stoke. Prema Studiji zaštite Komova (2013) registrovana je veoma brojna populacija ove vrste. Planinski mrmoljak je zaštićena vrsta u Crnoj Gori, a njegove pedomorfne jedinice predstavljaju endemične podvrste za Crnu Goru.

Ichthyosaura alpestris montenegrinus Radovanović, 1951 – bukumirski

triton Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićen u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III)

Napomena: u pitanju je podvrsta planinskog mrmoljka koja je opisana iz Bukumirskog jezera (stenoendem). Podaci za ovaj takson su dati iz literature. Recentno, ona nije zabilježena. Postoje indicije da je ovaj triton nestao poribljavanjem Bukumirskog jezera, ali postoje naznake da i dalje živi u Crnoj Gori, ali na nekim drugim lokalitetima (širi region Skadarskog jezera).

Lissotriton vulgaris Linneus, 1758 – mali mrmoljak

Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićen u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III)

Salamandra salamandra Linneus, 1758 – šareni daždevnjak

Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićen u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III)

Bombina variegata Linneus, 1758 – žutotrbi mukač

Lokalitet: Bukumirsko jezero sa okolinom, Rikavačko jezero, jezerce Sumor, lokva na Širokaru (42.585044 N, 19.5870836 E)

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III)

Bombina variegata scabra (Küster, 1843)

Lokalitet: Bukumirsko jezero, lokva na katunu Carine (N 42°38.604', E 19°38.761')

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; Bernska konvencija (Dodatak III)

Bufo bufo Linneus, 1758 – smeđa krastava žaba

Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III)

Bufo viridis Laurenti, 1768 – zelena krastava žaba

Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak II, strogo zaštićene vrste faune)

Hyla arborea Linneus, 1758 – gatalinka

Lokalitet: Rikavačko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićen u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak II, strogo zaštićene vrste faune)

Rana graeca Boulenger, 1891 – grčka žaba

Lokalitet: Rikavačko jezero, izvor rijeke Tare

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Habitat Direktiva (Dodatak IV); Bernska konvencija (Dodatak III)

Pelophylax ridibundus Pallas, 1771 – velika zelena

žaba Lokalitet: Rikavačko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III)

Pelophylax shqipetarius Hotz, Uzzell, Günther, Tunner, Heppich, 1987 – skadarska zelena

žaba Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; Bernska konvencija (Dodatak III)

Pregled nacionalno i međunarodno značajnih vrsta gmizavaca

Dinarolacerta mosorensis (Kolombatović, 1886) - mosorski gušter

Lokalitet: Bukumirsko jezero, Širokar

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (VU); Habitat Direktiva (Dodatak II); Bernska konvencija (Dodatak II); endem Dinarida

Lacerta vivipara Jacquinii, 1787 – živorodni gušter

Lokalitet: podnožje Kučkog Koma na livadi (zajednica sa *Vaccinium myrtillus* i *Vaccinium uliginosum*)

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak III)

Natrix natrix (Linnaeus, 1758) – bjelouška

Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Habitat Direktiva (Dodatak IV); Bernska konvencija (Dodatak III)

Natrix tessellata (Laurenti, 1768) – ribarica, riječna

bjelouška Lokalitet: dolina rijeke Opananice

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Bernska konvencija (Dodatak II, strogo zaštićene vrste faune)

Podarcis muralis (Laurenti, 1768)

Lokalitet: Bukumirsko jezero

Status zaštite: zakonom zaštićena u Crnoj Gori; IUCN (LC); Habitat Direktiva (Dodatak IV); Bernska konvencija (Dodatak II, strogo zaštićene vrste faune)

Vipera ursinii macrops(Bonaparte, 1835)Lokalitet:Širokar i Bindža (*pers.comm.* Vuk Ikočić)

Status zaštite:IUCN (VU); Bernska konvencija (Dodatak II, strogo zaštićene vrste faune)

Napomena: Prema Finalnom izvještaju za NATURA 2000 vrste, zabilježena je na samo jednom lokalitetu na Komovima; može se smatrati potencijalno prisutnom na predmetnom području jer su njena staništa planinski pašnjacii livade iznad gornje granice šuma.

Ptice (Aves)

Prema Nacrtu Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017), na području PP Komovi koji pripada ovoj Opštini, registrovane vrste ptica date su u Tabeli An1.2. Od prikazanih, 27 vrsta su zakonom zaštićene u Crnoj Gori; 5 vrsta su indikatorske za IBA područje; 7 vrsta štiti Zakon o lovstvu. NATURA 2000 vrste koje se nalaze u Direktivi o pticama (Dodatak I)registrovano je 9 vrsta, i to su: **Aegolius funereus**(Linnaeus, 1758) - ćuk gačasti, planinska kukumavka, **Alectoris graeca** (Meisner, 1804) - jarebica kamenjarka, **Aquila chrysaetos**(Linnaeus, 1758) - suri orao, **Bonasa bonasia**(Linnaeus, 1758) – lještarka, **Bubo bubo**(Linnaeus, 1758) - velika ušara, **Dendrocopos leucotos**(Bechstein, 1803) - planinski djetlić, **Dryocopus martius** (Linnaeus, 1758) - crna žuna, crni djetlić, **Lanius collurio**(Linnaeus, 1758) - rusi svračak

Tetraourogallus(Linnaeus, 1758) – tetrijeb.

Tabela An1.2 Pregled vrsta koje su zabilježene području RP Komovi, sa podacima o endemizmu i statusu zaštite: Rješenje o zaštiti RCG, Zakon o lovstvu, IUCN status, Dodatak I Direktive o pticama, IBA - indikatorska vrsta, * - vrsta registrovana kroz projekat uspostavljanja NATURA 2000 mreže u Crnoj Gori.

Ime vrste	Lokaliteti	Status zaštite
<i>Accipiter nisus</i> (Linnaeus, 1758) (kobac)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
* <i>Aegolius funereus</i> (Linnaeus, 1758) (ćuk gačasti, planinska kukumavka)	42.6922870996 N, 19.6061374000 E	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC), Dodatak I Direktive o pticama
* <i>Alectoris graeca</i> (Meisner, 1804) (jarebica kamenjarka)	Komovi, 42.6736970004 N, 19.6458110002 E	IUCN (NT), Dodatak I Direktive o pticama
<i>Aquila chrysaetos</i> (Linnaeus, 1758) (suri orao)	Veruša, Komovi	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC), Dodatak I Direktive o pticama, IBA
<i>Athene noctua</i> (Scopoli, 1769) (obični ćuk, kukumavka)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
* <i>Bonasa bonasia</i> (Linnaeus, 1758) (lještarka)	Veruša, Komovi, 42.6855159992 N, 19.6151213004 E; 42.6881258613N, 19.6127984674 E; 42.6885349 N, 19.6086936996 E; 42.6902864006N,	Zakon o lovstvu, IUCN (LC), Dodatak I Direktive o pticama, IBA

	19.6140907994 E; 42.6917633041 N, 19.6059926973 E; 42.6921302402 N, 19.6121547370 E; 42.6927085003 N, 19.610879299 E; 42.6930065409 N, 19.5613024013 E; 42.6961226006 N, 19.5633219004 E	
<i>Bubo bubo</i> (Linnaeus, 1758) (velika ušara, buljina)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC), Dodatak I Direktive o pticama, IBA
<i>Buteo buteo</i> (Linnaeus, 1758) (mišar)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Carduelis carduelis</i> (Linnaeus, 1758) (češljugar, štiglic, frkadel)	Veruša	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Corvus corone cornix</i> (Linnaeus, 1758) (siva vrana)	Na teritoriji cijele opštine	Zakon o lovstvu, IUCN (LC)
<i>Cuculus canorus</i> (Linnaeus, 1758) (obična kukavica)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Delichon urbicum</i> (Linnaeus, 1758) (gradska lasta)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Emberiza cirlus</i> (Linnaeus, 1758) (crnogrla strnadica)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
* <i>Dendrocopos leucotos</i> (Bechstein, 1803) (planinski djetlić)	42.6908909997 N, 19.5963402999 E; 42.7021025994 N, 19.5721310002E	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC), Dodatak I Direktive o pticama
* <i>Dryocopus martius</i> (Linnaeus, 1758) (crna žuna, crni djetlić)	42.6902556002 N, 19.6061976007 E; 42.6939281705 N, 19.5988543331 E; 42.6989397286 N, 19.5872225982 E; 42.6993104004 N, 19.5668201002 E	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC), Dodatak I Direktive o pticama
<i>Erithacus rubecula</i> (Linnaeus, 1758) (crvendać)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Falco tinnunculus</i> (Linnaeus, 1758) (vjetroška)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Fringilla coelebs</i> (Linnaeus, 1758)	Na teritoriji cijele	Nacionalna lista zaštićenih vrsta,

(zeba)	opštine	IUCN(LC)
<i>Garrulus glandarius</i> (Linnaeus, 1758) (sojka)	Na teritoriji cijele opštine	Zakon o lovstvu, IUCN (LC)
<i>Hirundo rustica</i> (Linnaeus, 1758) (seoska lasta)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Lanius collurio</i> (Linnaeus, 1758) (rusi svračak)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC), Dodatak I Direktive o pticama
<i>Luscinia megarhynchos</i> (Brehm, C.L., 1831) (mali slavuj)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Motacilla alba</i> (Linnaeus, 1758) (bijela pliska, bijela pastirica)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Motacilla cinerea</i> (Tunstall, 1771) (gorska pliska, potočna pastirica)	Veruša	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Otus scops</i> (Linnaeus, 1758) (ušati ćuk, ćuk)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Cyanistes caeruleus</i> (Linnaeus, 1758) (= <i>Parus caeruleus</i>) (plavetna sjenica, plava sjenica)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Parus major</i> (Linnaeus, 1758) (velika sjenica)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Passer domesticus</i> (Linnaeus, 1758) (vrabac pokućar)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Pica pica</i> (Linnaeus, 1758) (svraka, čkraka)	Na teritoriji cijele opštine	Zakon o lovstvu, IUCN (LC)
<i>Streptopelia decaocto</i> (Frivaldszky, 1838) (gugutka)	Na teritoriji cijele opštine	Zakon o lovstvu, IUCN (LC)
<i>Streptopelia turtur</i> (Linnaeus, 1758) (grlica)	Na teritoriji cijele opštine	Zakon o lovstvu, IUCN (LC), IBA
<i>Sylvia atricapilla</i> (Linnaeus, 1758) (crnoglava grmuša)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Sylvia cantillans</i> (Brehm, C.L., 1855) (riđogrla grmuša)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN(LC)
<i>Tetrao urogallus</i> (Linnaeus, 1758) (tetrijev, terijeb gluhan)	Komovi	Zakon o lovstvu, IUCN (LC), Dodatak I Direktive o pticama, IBA
<i>Troglodytes troglodytes</i> (Linnaeus, 1758) (carić)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Turdus merula</i> (Linnaeus, 1758) (obični kos)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)

<i>Turdus philomelos</i> (Brehm, 1831) (drozd pjevač)	Veruša	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)
<i>Upupa epops</i> (Linnaeus, 1758) (pupavac, baljin kokot)	Na teritoriji cijele opštine	Nacionalna lista zaštićenih vrsta, IUCN (LC)

Ribe (Ichthyofauna)

Na području PP Komovi evidentirani su sljedeći, značajniji, hidrografski objekti:

Jezera: Rikavačko jezero, Bukumirsko jezero, Jezero i Jezerce Sumor; rijeke: Veruša, Opasanica i njihove pritoke (pritoke Tare). Podaci o fauni riba, u dijelu PP Komovi koji se nalazi na teritoriji Glavnog grada Podgorica, su veoma oskudni. U citiranoj literaturi: Katalogu slatkovodnih riba (Osteichthyes) Crne Gore (Marić & Milošević, 2011), Studiji zaštite za RP Komovi (2013), Nacrtu Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017), Finalnom izvještaju za NATURA 2000 vrste (2019), nisu pronađeni konkretni podaci za Opasanicu i Verušu i njihove pritoke. U ovim dokumentima podaci se odnose samo za rijeku Taru, koja nastaje od Opasanice i Veruše, pa se ovi podaci, u vezi sa proučavanjem faune riba mogu smatrati upućujućim.

Hucho hucho (Linnaeus, 1758) – mladica

Thymalus thymalus (Linnaeus, 1758) – lipljen

Barbus balcanicus Kotlik, Tsigenopoulos, Rab & Berrebi, 2002 – balkanska potočna mrena

Barbus barbus (Linnaeus, 1758) – mrena

Chondrostoma nasus (Linnaeus, 1758) – skobalj

Phoxinus phoxinus (Linnaeus, 1758) – gaovica

Telestes agassii (Valenciennes, 1844) – jelšovka

Cottus gobio Linnaeus, 1758 – peš

NATURA 2000 vrste su: ***Hucho hucho*** (Linnaeus, 1758) – mladica i ***Cottus gobio*** Linnaeus, 1758 – peš. U Studiji zaštite za RP Komovi (2013) navodi se da se poribljavanje alohtonim vrstama Rikavačkog i Bukumirskog jezera radi na nestručan način, što je već prouzrokovalo ekološki disbalans i ugrozilo populacije autohtonih vrsta vodozemaca, kao što su mrmoljci, ali se ne navode i vrste kojima su ova dva jezera poribljena.

Beskičmenjaci

Podaci o najbrojnijoj grupi životinja, na koju otpada do 97% ukupne faune, dati su na osnovu Nacrta Akcionog plana za biodiverzitet Glavnog grada Podgorica (2017), Karaman (2014), Karaman (2011), a isti se odnose na sljedeće grupe: Odonata (viline konjice), Hymenoptera, Odonata, Plecoptera, Trichoptera, Coleoptera, Coccinellida, Heteroptera, Lepidoptera. Podaci sa kojima se raspolaže nisu kompletni, i ne sadrže nazive užih lokaliteta, koordinate, opise staništa i druge relevantne podatke.

Pregled literaturnih podataka dat je po abecednom redu. Navedene vrste su registrovane na Komovima, i mogu se voditi samo kao potencijalno prisutne na području PP Komovi (Podgorica) jer za iste nije naveden uži lokalitet. Izuzetak je ***Limax wohlberedti***(Simroth, 1900), vrsta puža golača koji je registrovan na katunu Carine (vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori („Sl. list RCG“ br. 76/06), po IUCN kriterijuma je ugrožena, EN). Od insekata, 5 vrsta sa Habitat Direktive (Dodatak II) registrovano je na području PP Komovi (Podgorica): ***Euphydryas aurinia***(Rottemburg, 1775) – aurinija, ***Hypodryas matura***(Poda, 1761), ***Rosalia alpina*** (Linnaeus, 1758) - alpska strižibuba, ***Morimus funereus***Mulsant, 1862 – bukova strižibuba, ***Callimorpha quadripunctaria***Poda, 1761 (*pers.comm.* Bogić Gligorović).

Pregled faune beskičmenjaka koji potencijalno žive/registrovani suna području PP Komovi

Adalia bipunctata(Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Adalia decempunctata(Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Aeshna cyanea(Müller, 1764)

Status zaštite: nije ocijenjen

Aeshna juncea (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Arion subfuscus (Beyer and Saari, 1978)

Status zaštite: nije ocijenjen

Brumus quadripustulatus (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Buprestis splendens (Müller, 1764)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori ("Sl. list RCG" br. 76/06)

Callimorpha quadripunctariaPoda, 1761

Lokalitet: 42.62554 N, 19.54713 E

Status zaštite: Habitat Direkvita (Dodatak II)

Calopteryx virgo (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Calvia decemguttata (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Coccidula rufa (Herbst, 1783)

Status zaštite: nije ocijenjen

Coccinella quinquepunctata (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Coenagrion hastulatum (Charpentier, 1840)

Status zaštite: nije ocijenjen

Coenagrion puella (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Cordulia aenea (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Crocothemis erythraea (Brullé, 1823)

Status zaštite: nije ocijenjen

Dina lineata montana (Sket, 1968)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori („Sl. list RCG“, br. 76/06)

Deroceras maasseni (Wiktor, 1996)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori („Sl. list RCG“, br. 76/06)

Deroceras turcicum (Simroth, 1894)

Status zaštite: nije ocijenjen

Enallagma cyathigerum (Charpentier, 1840)

Status zaštite: nije ocijenjen

Euphydryas aurinia(Rottemburg, 1775) – aurinija

Lokalitet: 42.70012 N, 19.6071 E

Status zaštite: Habitat Direktiva (Dodatak II); Bernska konvencija (Dodatak II, strogo zaštićene vrste)

Formica rufa (Gösswald 1941)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori („Sl. list RCG“, br. 76/06)

Helix secernenda (Rossmässler 1847)

Status zaštite: nije ocijenjen

Helix vladica (Kobelt, 1898)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori („Sl. list RCG“, br. 76/06)

Helix pomatia (Linnaeus 1758),

Lokalitet: u šumi iznad Rikavačkog i Bukumiskog jezera i njihovoj okolini

Hippodamia (Adonia) variegata (Goeze, 1777)

Status zaštite: nije ocijenjen

Hydroporus discretus (Fairmaire & Brisout de Barneville, 1859)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori („Sl. list RCG“, br. 76/06)

Hypodryas maturna (Poda, 1761) - maturna

Lokalitet: 42.64029 N, 19.55107 E; 42.60195 N, 19.5725 E

Status zaštite: Habitat Direktiva (Dodatak II); Bernska konvencija (Dodatak II, strogo zaštićene vrste)

Ischnura elegans (Vander Linden, 1820)

Status zaštite: nije ocijenjen

Lestes barbarus (Fabricius, 1798)

Status zaštite: nije ocijenjen

Lestes sponsa (Hensemann, 1823)

Status zaštite: nije ocijenjen

Libellula depressa (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Libelula quadrimaculata (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Limax cinereoniger (Wolf, 1803)

Status zaštite: nije ocijenjen

Limax wohlberedti (Simroth, 1900)

Lokalitet: katun Carine, mješovita šuma (bukva, smrča)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori („Sl. list RCG“, br. 76/06), po IUCN kriterijuma je ugrožena (EN)

Lucanus cervus (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: IUCN kategorija LC, Habitat, Direktiva 92/43 EEC, dodatak II i Bernska konvencija, dodatak III. Vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori ("Sl. list RCG", br. 76/06) i kritično je ugrožena.

Malakolimax mrazeki (Simroth, 1904)

Status zaštite: nije ocijenjen; endem Crne Gore

Morimus funereus Mulsant, 1862 – bukova strižibuba

Lokalitet: 42.68815 N, 19.5788 E

Status zaštite: Habitat Direktiva (Dodatak II)

Nephus quadrimaculatus (Herbst, 1783)

Status zaštite: nije ocijenjen

Oryctes nasicornis (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori ("Sl. list RCG", br. 76/06)

Papilio machaon (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori ("Sl. list RCG", br. 76/06)

Parnassius apollo (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori ("Sl. list RCG", br. 76/06)

Pyrrhosoma nymphula (Sulzer, 1776)

Status zaštite: nije ocijenjen

Rosalia alpina (Linnaeus, 1758) - alpska strižibuba

Lokalitet: 42.61613 N, 19.60235 E

Status zaštite: vrsta je zaštićena zakonom u Crnoj Gori; Habitat Direktiva (Dodatak II);
prioritetna vrsta; Bernska konvencija (Dodatak II, stogo zaštićene vrste)

Scymnus (P.) subvillosus (Goeze, 1777)

Status zaštite: nije ocijenjen

Scymnus (P.) pallidivestis (Mulsant, 1853)

Status zaštite: nije ocijenjen

Scymnus quadrimaculatus (Herbst, 1783)

Status zaštite: nije ocijenjen

Somatochlora metalica (Vander Linden, 1825)

Status zaštite: nije ocijenjen

Subcoccinella vigintiquatuorpunctata (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Sympetrum flaveolum (Linnaeus, 1758)

Status zaštite: nije ocijenjen

Vibidia duodecimgutata (Poda, 1761)

Status zaštite: nije ocijenjen

NATURA 2000 VRSTE

VIŠE BILJKE

Prema Finalnom izvještaju za NATURA 2000 vrste iz marta 2019.godine, na prostoru PP Komovi identifikovane su sljedeće vrste prisutne na Habitat Direktivi (Dodatak II)

Adenophora lilifolia(L.) Ledeb.

Lokalitet 1: Kučki Kom-Rogamski Kom, stabilna populacija oko 20 jedinki (terenski rad 2017, Danijela Stešević)

Stanište NATURA 2000: 8210 Krečnjačke stjenovite padine sa hazmofitnom vegetacijom

Kvalitet staništa: odličan, nema antropogenih pritisaka

Lokalitet 2: Kučki Kom (Ljevorečki Kom-Ljuban, ka Međukomju), stabilna populacija 11-50 jedinki (terenski rad 2017, Danijela Stešević)

Staništa NATURA 2000: 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Kvalitet staništa: odličan, nema antropogenih

pritisaka *Cerastium dinaricum*G. Beck & Szysz.

Lokalitet 1: Kučki Kom (Ljevorečki Kom-Ljuban, ka Međukomju), stabilna populacija 11-50 jedinki (terenski rad 2017, Danijela Stešević)

Staništa NATURA 2000: 8120 Krečnjački planinski i alpski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*)

Kvalitet staništa: odličan, nema antropogenih pritisaka

Lokalitet 2: Kučki Kom-Rogamski Kom, stabilna populacija oko 20 jedinki (podatak: Danijela Stešević)

Stanište NATURA 2000: 8210 Krečnjačke stenovite padine sa hazmofitnom vegetacijom

Kvalitet staništa: odličan, nema antropogenih pritisaka

Tozzia carpathica Woloszack

Lokalitet: Komovi (stari literaturni podatak koji je dao Rohlena, 1942: 283)

MAHOVINE (BRYOPHYTA)

Od NATURA 2000 vrsta, na predmetnom području prisutna je prava mahovina *Buxbaumia viridis*, i potencijalno je prisutna jetrenjača *Mannia triandra*(nema podataka).

Buxbaumia viridis (Moug. ex Lam. et DC.) Brid. ex Moug. et Nestl.

Lokalitet: Kučki krš, bukova šuma, 42.6989 N, 19.6021 E

NATURA 2000 tip habitata: 91K0 Illyrian *Fagus sylvatica* forests (*Aremonio-Fagion*)/91K0 Ilirske bukove šume (*Fagus sylvatica*)

Reprezentativnost staništa: B (dobra)

Zabilježene biljne vrste: *Fagus moesiaca*, *Dryopteris fillix mas*, *Prenanthes purpurea*, *Asperula odorata*, *Oxalis acetosella*, *Lamium galeobdolon*, *Hieracium murorum*.

SISARI (MAMALIA)

Medved (*Ursus arctos*)

Prema Finalnom izvještaju za NATURA 2000 vrste iz marta 2019.godine, na prostoru KBA Komovi prisutno je od 11-50 individua. Kao najveće prijetnje identifikovani su: sječa šuma i izgradnja puteva, i druge antropogene aktivnosti.

Vuk (*Canis lupus*)

Prisutan na području Komova, ali u značajnoj mjeri ugrožen lovom i krivolovom. Na području KBA Komovi procijenjeno je da je prisutno od 6 – 10 individua.

PTICE (AVES)

NATURA 2000 vrste koje se nalaze u Direktivi o pticama (Dodatak I) registrovano je 9 vrsta, i to su:

Aegolius funereus(Linnaeus, 1758)- ćuk gačasti, planinska kukumavka

Alectoris graeca (Meisner, 1804)- jarebica kamenjarka

Aquila chrysaetos(Linnaeus, 1758)- suri orao

Bonasa bonasia(Linnaeus, 1758)– lještarka

Bubo bubo(Linnaeus, 1758)- velika ušara

Dendrocopos leucotos(Bechstein, 1803)- planinski djetlić

Dryocopus martius(Linnaeus, 1758)- crna žuna, crni djetlić

Lanius collurio(Linnaeus, 1758)- rusi svračak

Tetraourogallus(Linnaeus, 1758)– tetrijeb

RIBE (ICHTHYOFAUNA)

Na području PP Komovi u Veruši i Opasanici, potencijalno su prisutne sljedeće NATURA 2000 vrste:

Hucho hucho (Linnaeus, 1758) – mladica i **Cottus gobio** Linnaeus, 1758 – peš.

BESKIČMENJACI (INVERTEBRATA)

Od NATURA 2000 vrsta, sa Habitat Direktive (Dodatak II), na području PP Komovi registrovano je 5 vrsta insekata. U značajne taksone spada 1 vrsta puža golača koji je zakonom zaštićen u Crnoj Gori

Limax wohlberedti (Simroth, 1900) – puž golač

Euphydryas aurinia (Rottemburg, 1775) – aurinija

Hypodryas maturna (Poda, 1761) - maturna

Rosalia alpina (Linnaeus, 1758) - alpska strižibuba

Morimus funereus Mulsant, 1862 – bukova strižibuba

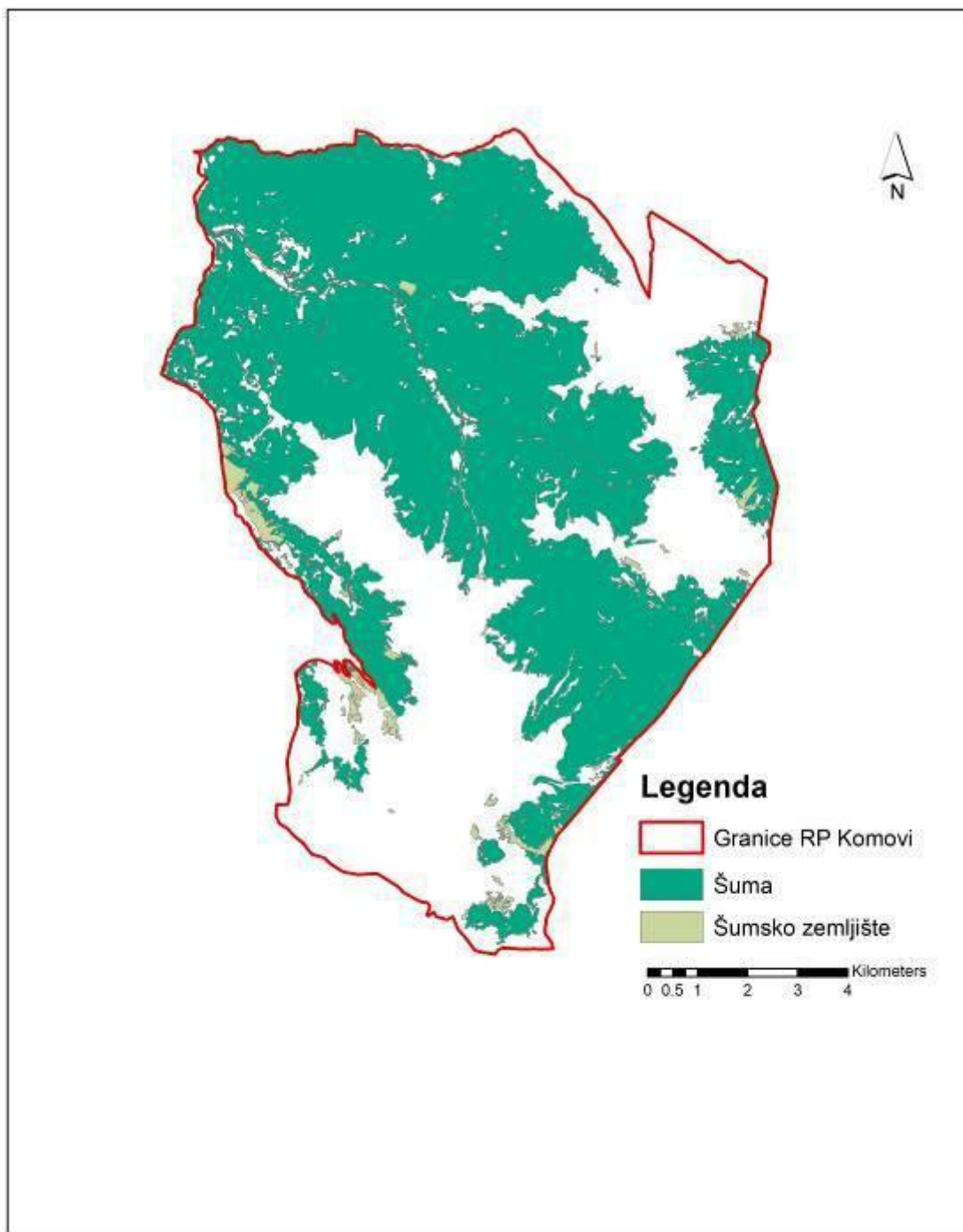
Callimorpha quadripunctaria Poda, 1761.

Aneks 2 - Pregled šumarstva na području Parka prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada

1

Osnovne karakteristike šuma ZP Komovi

Prema podacima Uprave za nekretnine šume se prostiru na 57,38% površine, dok šumsko zemljište zauzima 1,73% ukupne površine ZP "Komovi" (slika An2.1).

Slika An2.1. Rasprostranjenje šuma po podacima Uprave za nekretnine

Šume predstavljaju jedan od najznačajnijih prirodnih dobara ovog područja. Šume su glavno stanište divljači, osnov su biodiverziteta, a predstavljaju ključni faktor u očuvanju i uređenju vodotoka, pružaju zaštitu od erozije na strmom terenu, i daju doprinos neto absorpciji značajnih količina ugljen dioksida. Prema Zakonu o šumama Crne Gore ("Službeni list CG", br. 74/10 i 47/15) šume predstavljaju dobro od opšteg interesa, a načelo trajnosti se postavlja kao osnova. Šume i šumska zemljišta uživaju posebnu zaštitu, koja se ostvaruje:

- trajnim očuvanjem i unaprjeivanjem šuma i šumskih zemljišta i njihovih funkcija;
- održivim i multifunkcionalnim gazdovanjem šumama;
- očuvanjem i unaprjeđivanjem biološke i pejzažne raznovrsnosti šuma, kao i kvaliteta njihove životne sredine.

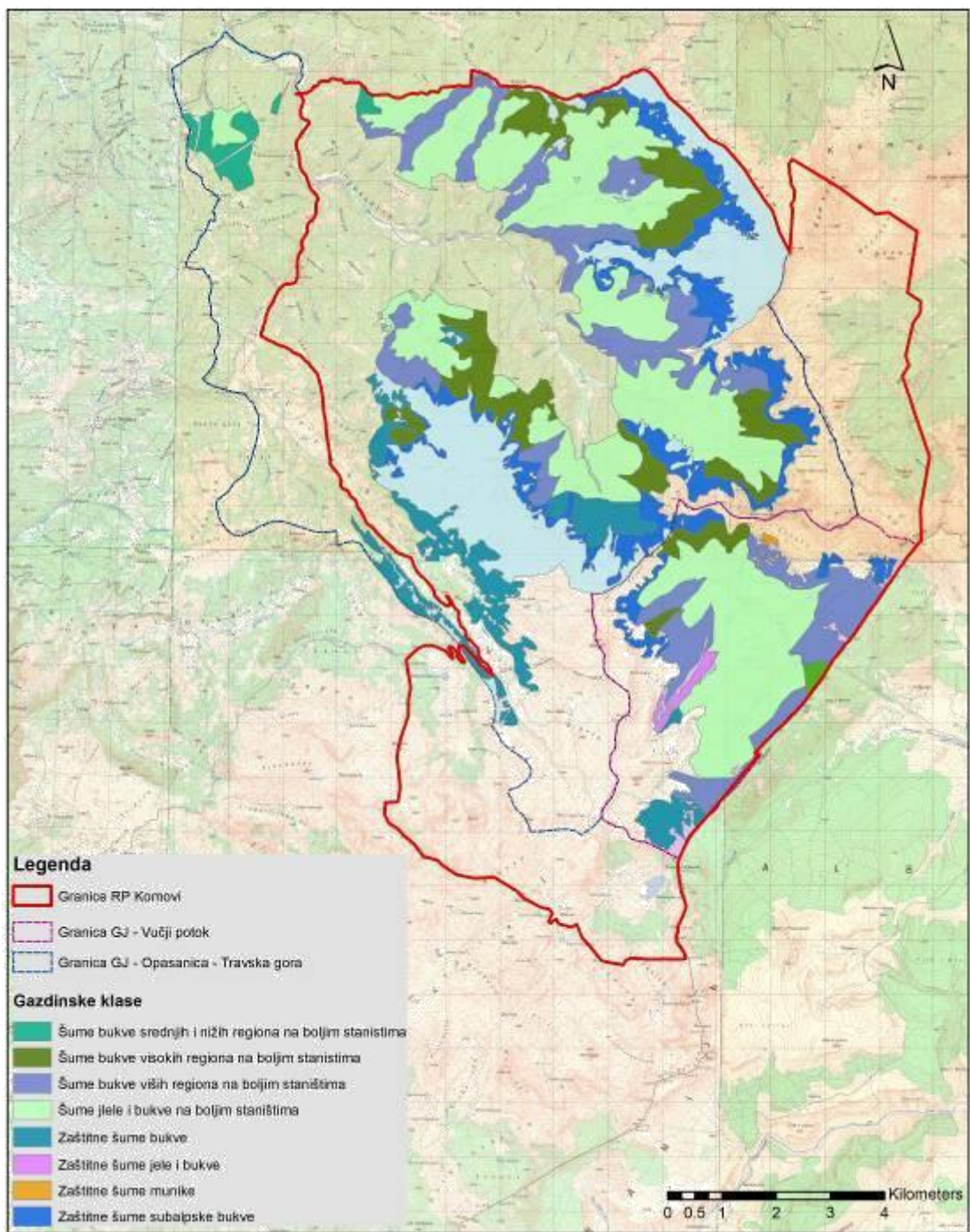
Šumom u smislu ovog zakona, smatra se zemljište koje je obraslo šumskim drvećem u obliku sastojine čija je površina veća od 20 ari. Šumskim zemljištem, smatra se zemljište na kojem se gaji šuma ili zemljište koje je radi njegovih prirodnih karakteristika i uslova gazdovanja, najpovoljnije za podizanje i gajenje šuma.

Drvena biomasa predstavlja osnovnu sirovinu drvne industrije, osnovno je gorivo za grijanje domaćinstava, a tu su i nedrvni šumskim proizvodima (ljekovito bilje, šumsko voće i pečurke) koji daju značajan doprinos životu mnogih ruralnih zajednica. Brojne su mogućnosti korišćenja prostora šuma i valorizacije njihovih socijalnih funkcija. Međutim, osnovni uvid u njihov ekonomski značaj dugo se prvenstveno posmatrao kroz drvnu masu.

Održivo i višenamjensko gazdovanje šumama ostvaruje se donošenjem i sprovođenjem planskih dokumenata u skladu sa zakonom. Planski dokumenti u šumarstvu usklađuju se sa planskim dokumentima višeg reda kao i sa planskim dokumentima drugih sektora vezanih za šume i šumska zemljišta.

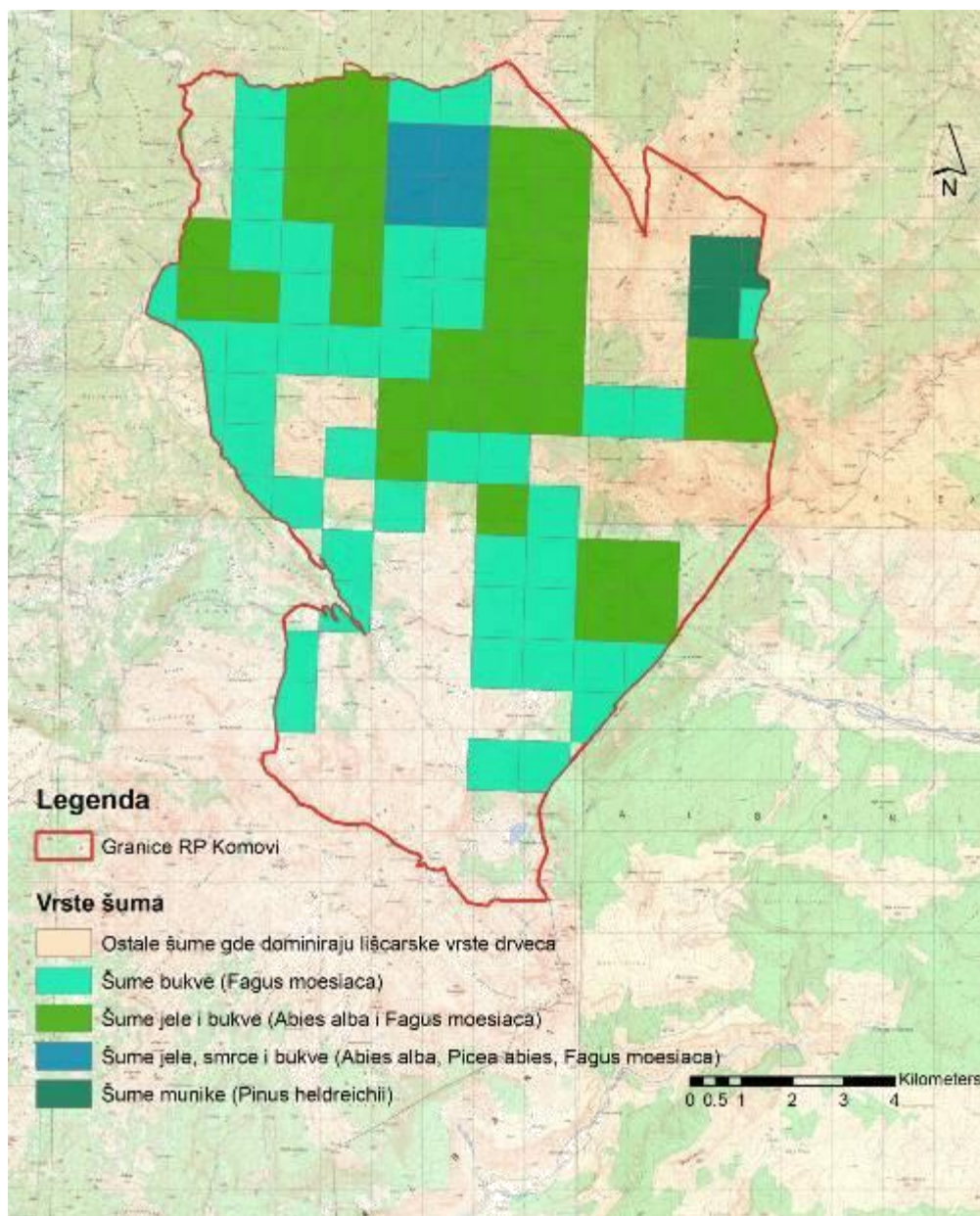
Državne šume na području parka prirode Komovi, a koje se nalaze na teritoriji opštine Podgorica prostorno su podijeljene na dvije gazdinske jedinice (GJ): "Opasanica-Travska gora" i "Vučji potok". Radi se o uređenim šumama za koje je na osnovu uređajne, sastojinske inventure rađena planska dokumentacija. Na osnovu podataka Programa za gazdovanje šuma za GJ "Opasanica-Travska gora" za period 2020-2029 i Programa za gazdovanje šuma za GJ "Vučji potok" za period 2019-2028 izrađena je mapa definisanih gazdinskih klasa na području ZP Komovi (Slika An 2.2).

Prva Nacionalna inventura šuma (NIŠ) je rađena u periodu 2010-2013 i tada je po prvi put istovremeno, za teritoriju kompletne Crne Gore, jedinstvenom metodologijom izvršena inventura šumskog fonda bez obzira na vlasništvo. Za prikupljanje podataka o šumskom fondu korišćena je mreža klastera na pravilnom 2x2 km četvorougonom rasteru (Slika An 2.3).

Slika An2.2 Gazdinske klase na podučju ZP Komovi

SlikaAn2. 3. Šumske zajednice na osnovu podataka NIŠ

2.1 Šume GJ „Opasanica-Travska Gora”

Gazdinska jedinica „Opasanica-Travska Gora” nalazi se na krajnjem sjeveru opštine, zauzimajući sliv vodotokova Opasanice i Veruše od kojih nastaje rijeka Tara. Nalazi se između Travske gore i Veruše na zapadu i do prevoja Rogam i Carine na istoku, zauzimajući zapadne padine planinskog masiva Komova i Crnu planinu.

Izdvajaju se četiri odvojene reljefne cjeline:

- masiv Komova sa najvećim vrhovima na krajnjem istoku spušta se brojnim grebenima do rijeke Opasanice, Kurlaja i Kozeljske rijeke, zauzima najveće površine pod šumom u sjevernom i istočnom dijelu GJ;

- masiv Crne planine sa Gabičinim potokom, sa šumom obraslim padinama koje se strmo spuštaju prema dolinama, nalazi se u centralnom dijelu GJ između Opasanice na sjeveru i Veruše i Mokrog na jugu;

- na krajnjem jugu GJ iznad Mokrog grebenski lanac (Zlokotuša, Rebeža, Toruč) čini prirodnu granicu GJ prema kraškim oblicima reljefa Kučkih planina.

Značajna visinska razlika i geološka podloga utiče na intenzitet erozionih procesa i formiranje reljefnih oblika. Morfometrijske karakteristike ovog terena su:

-preovladavaju sjeveru izložene ekspozicije,

-strm nagib terena ($>20^\circ$) na kojem se najvećim dijelom nalazi GJ,

-padine (strane) i padine ispresijecane sa dolinama kao glavni oblik reljefa.

Geološka podloga na kojoj su se formirala šumska zemljišta pripada silikatno-karbonatnim stijenama fliša tj. glincima i pješčarima. Oko rijeka, potoka i na točilima stvorenim usovinskim procesom na terenima van šumske vegetacije mogu se naći drobine i šljunak. Osnovna karakteristika ovih stijena je laka rastvorljivost, čime su pogodne za formiranje zemljišta, ali ujedno zbog te iste karakteristike na njima se često obrazuju klizišta u njihovim površinskim slojevima.

Polazeći od proizvodno-ekoloških uslova staništa i bioloških zahtjeva pojedinih vrsta drveća, te zahtjeva za očuvanje biodiverziteta šuma, glavne vrste drveća grade autohtone šumske zajednice koje su dobro prilagođene lokalnim uslovima, dobro se prirodno obnavljaju i sposobne su izdržati klimatske i druge stresove uključivši i potencijalnu promjenu klime.

Šume gazdinske jedinice „Opasanica-Travska Gora” pripadaju eurosibirskoj-boreoameričkoj regiji i predstavljaju klimu regionalnu vegetaciju. Na vertikalnom profilu pod uticajem orografskih faktora (naročito nadmorske visine i ekspozicije) i edafskih faktora, diferenciraju se sledeći pojasevi šumskih zajednica:

1. *Fagetum montanum* - šume planinske bukve

Mezofilne šume bukve brdskog i planinskog pojasa (asocijacija *Fagetum moesiace montanum*) javljaju se između 1150-1600 m nadmorske visine. Javljaju se zajedno sa jelom stablimično u nižim djelovima u kontaktu sa *Abieti-Fagetum* i sapratećim vrstama gorskim javorom (*Acer Pseudoplatanus*) i bijelim jasenom (*Fraxinus excelsior*). Zauzimaju 30,6 % obrasle površine GJ.

2. *Fagetum subalpinum* – šume subalpske bukve

Ove čiste šume bukve predstavljaju zajednicu koja raste na najvišim nadmorskim visinama do koje se javlja šumska vegetacija, javljaju se u vidu pojasa na nadmorskim visinama preko 1600-1850 m. Mjestimično je prisutan planinski javor (*Acer heldreichii*) kao prateća vrsta. Zauzimaju 29,6 % površine šuma ove GJ.

3. *Abieti-Fagetum* - šume jele i bukve

Šume jele i bukve zauzimaju visinski vegetacijski pojas na cijeloj površini GJ, na najnižim djelovima dolina oko vodotokova od 1150-1650m nadmorske visine, a ispod pojasa brdske i subalpijske bukve.

Edifikatorske vrste su bukva i jela, a od pratećih gorski javor, smrča se javlja rijetko i stablimično u dolinama Ćurskog potoka, Lučke i Kozeljske rijeke. Prema florističkom sastavu pripadaju asocijaciji *Piceo-Abieti-Fagetum*. Zauzimaju površinu od 39,8 % površine šuma.

Očuvane sastojine su najzastupljenije sa 74 %, uz učešće razrijeđenih od 14 %. Pod sastojinama koje nijesu optimalno očuvane (ili razrijeđene) spadaju šume u kojima može da se popravi stanje u obrastu, smjesi, kvalitetu, zdravstvenom stanju, uz trenutno izostavljanje iz plana korišćenja ili mogu da budu uvrštene u plan korišćenja ukoliko im je zapreminska struktura povoljna.

- Pod devastiranim sastojinama (12 %), uglavnom spadaju zaštitne šume koje rastu pod izraženim uticajem negativnih uslova sredine (usovi, sipari...) na većim visinama na granici šumske vegetacije. Značajan dio devastiranih je privredne funkcije kod kojih su obrast i vrijednosti zapremine značajno poremećeni, uglavnom antropogenim faktorom i pojavom požara.

Dobro zdravstveno stanje sastojina (ispod 10 % oštećene zapremine) je zastupljeno na oko 6 % površine. Srednje zdravstveno stanje sastojina (od 10-25 % oštećene zapremine) je zastupljeno na oko 43 % površine. Preovladava slabo zdravstveno stanje kod bukve pogotovo kod starijih stabala dimenzija preko 50 cm prsnog prečnika usled pojave oboljenja u pridanku.

Što se tiče mješovitosti preovladavaju čiste sastojine u GJ na 52 % površine. Nepotpun (0,7-0,8) i potpun sklop (+0,8) su najzastupljeniji sa 83 %, a rijedak i vrlo rijedak sklop zajedno zauzimaju 17 %.

Ukupna drvena zapremina prosječno iznosi 328 m³/ha obrasle površine. Drvena zapremina četinara iznosi 16 %, a lišćara 84 %. Učešće glavnih vrsta drveća u ukupnoj zapremini je: jela 15,9 %, bukva 83,5 %.

Tekući godišnji zapreminski prirast iznosi 28 396 m³, prosječno 7,1 m³/ha obrasle površine. Intenzitet prirašćivanja je 2,2 %.

Inventurom je registrovano 14 995 komada suvih-mrtvih stabala zapremine 20 379 m³, prosječno 5,1 m³/ha. U odnosu na ukupnu zapreminu, zapremina mrtvog drveta je 1,6 %.

Prema prioritetnoj funkciji namjene šuma, šume GJ „Opasanica-Travska Gora” podijeljene su na privredne šume i zaštitne šume.

Površina privrednih šuma iznosi 2 956,94 ha ili 74 % od površine pod šumom.

Površina zaštitnih šuma iznosi 1 031,02 ha ili 26 % od površine pod šumom.

U gazdinskoj jedinici se nalaze površine mjestimično obrasle munikom (*Pinus heldreichii*), kao subendemskom vrstom Balkanskog i Apeninskog poluostrva, i planinskim javorom (*Acer heldreichii*) endemskom vrstom Balkana.

Zapremina munike u gazdinskoj jedinici iznosi 221 m³ ili 0,02 %. Munika je evidentirana u 92a odjeljenju i nalazi se u zaštitnoj gazdinskoj klasi 921- šume bukve, na padinama uzvišenja Đebeza. Munika ovdje raste sa bukvom, u mjestimičnim grupama, na suvim glavicama, na strmom i vrlo strmom terenu, na krečnjačkoj podlozi.

Zapremina planinskog javora u gazdinskoj jedinici iznosi 186 m³ ili 0,09 %. Planinski javor raste u grupama stabala, uglavnom se javlja na grebenima od 1550-1750 mnv: Sarajevska kosa, Radonjina plana, Bjelega, Javorova glava, Margaritska kosa i Kosa Camovića. Najviše se javlja oko Javorove glave u 10b odjeljenju. Javlja se kao prateća vrsta u zajednici sa bukvom.

Na području Regionalnog parka „Komovi” ustanovljeni su režimi, zone i mjere zaštite prirodnih resursa i dobara.

Zona režima zaštite II stepena – aktivna zaštita, odnosi se na neobraslo visokoplaninsko područje Komova (Rogamski vrh i Suvovrh) i šumski rezervat Kozeljska rijeka (odsjeci 61bc, cijela odjeljenja 62, 63, 64 i odsjeci 65bc, 66bc) sa sljedećim reprezentativnim staništima: 8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom, 8120 Krečnjački planinski i alpijski sipari (*Thlaspietea rotundifolii*), 95A0 Visoke oromediteranske šume munike i moličke, 6170 Alpijske i subalpijske krečnjačke travne zajednice, 6230 Vrstama bogati travnjaci tvrdače (*Nardus stricta*), 9110 Acidofilne bukove šume (*Luzulo-Fagetum*).

Zona režima zaštite III stepena – zaštita predjela (podzona 3a): odnosi se na područje planinskih pašnjaka sa katunima, seoska područja u dolinama (djelovi sela Opasanica, Veruša, Mokro) odnosno sljedeća reprezentativna staništa: 6170 Alpijske i subalpijske krečnjačke travne zajednice,

6230 Vrstama bogati travnjaci tvrdače (*Nardus stricta*), 6520 Planinske visoke mezofilne livade, 3240 Apske rijeke i otvrdla vegetacija sive vrbe, 6430 Hidrofilni rubovi visokih zeleni uz rijeke i šume, 7210 Vlažne livade sa ljutkom (*Cladium Mariscus*), 8210 Krečnjačke stijene sa hazmofitskom vegetacijom.

Zona režima zaštite III stepena – održivo korišćenje šuma (podzona 3b): odnosi se na površinu privrednih šuma na području Komova i obuhvata reprezentativno stanište 9110 Acidofilne bukove šume (*Luzulo-Fagetum*).

Samo područje Travske gore od šuma u državnom vlasništvu ne pripada reprezentativnim staništima u okviru PPPN Bjelasica i Komovi i Regionalnom parku „Komovi”.

- Razvoj ekološke mreže NATURA 2000 je u toku pripreme u Crnoj Gori. U toku pripremnih radova za razvoj ekološke mreže NATURA 2000 pripremljena su potencijalna Emerald područja zaštićenih područja za Crnu Goru.

Površine ovih područja se preklapaju sa površinom predmetne gazdinske jedinice, odnosno značajnim dijelom zahvata potencijalno Emerald područje „Komovi” i dijelom potencijalno Emerald područje „Kanjon Male rijeke”.

Gazdinska jedinica se duž pružanja svoje istočne granice, na višim djelovima masiva Komova poklapa sa zaštićenim područjem prirode obuhvaćenim kroz potencijalno Emerald područje „Komovi”. Obuhvat potencijalnog Emerald područja „Komovi” preklapa se sa površinama sledećih odsjeka i odjeljenja:

- odsjeci pod šumama subalpijske bukve 17c, 18c, 19b, 24c, 25b, 26b, 27b, 28c, 29c, 33c, 34c, 35c, 36b, 37c, 44c, 45c, 46b, 47c, 49c, 50b, 51b i 52c,

- odsijeci pod čistinama (goleti preko granice šumske vegetacije) 17-01, 18-01, 19-02, 24-01, 25-01, 26-01, 27-01, 28-01, 29-01, 33-01, 35-03, 36-01, 37-01.

Gazdinska jedinica se u svom južnom dijelu, od viših djelova Crne planine na sjeveru do Mokrog i uzvišenja Torač na jugu, poklapa se sa zaštićenim područjem prirode obuhvaćenim kroz potencijalno Emerald područje „Mala rijeka”. Obuhvat potencijalnog Emerald područja „Mala rijeka” preklapa se sa površinama sledećih odsjeka i odjeljenja:

- odsjeci pod šumama subalpijske bukve 63b, 64b, 65c, 66c, 67b, 68c, 69c, 70c, 73c, 74c, 80c, 81c, 82c, 85c, 86c, 87b, 88b.

- odsjeci pod šumama bukve 87a, 88a, 88c, 89a, 90a, 91a, 92a, 93a.

- odsijeci pod čistinama (goleti preko granice šumske vegetacije) 63-01, 64-01, 65-02, 66-01, 67-01, 68-03, 69-01, 70-01, 73-01, 74-02, 80-01, 85-02, 86-01, 86-02, 87-01, 87-02, 88-01, 89-01, 90-01, 90-02, 92-01, 93-01.

Svi nabrojani odsijeci pod potencijalnim Emerald područjem su prioritarno zaštitne funkcije.

2.2

Šume GJ „Vučji potok”

G.J. “Vučji Potok” se nalazi sjeveroistočno od Podgorice, i zauzima površi i visove Maglića, Kozelja, Bindže i Planinice na nadmorskim visinama od 1.400 m.n.v. do 2.153 m nadmorske visine.

Područje gazdinske jedinice “Vučji Potok” predstavlja specifično planinsko udubljenje, jako razuđenog reljefnog oblika sa pravcem pružanja sjeverozapad - jugoistok, sa otvorenom stranom u pravcu jugoistoka, dok je sa ostalih strana okružena planinskim masivima preko kojih ide i granica gazdinske jedinice.

Najveći planinski masivi koji okružuju ovu udolinu su: sa sjevera Kurlaja sa nadmorskom visinom 1.957 m.n.v., sa sjeveroistoka Maja Zabeljit 2.130 m.n.v. i sa zapada Čaf Kiša 1.963 m.n.v. i Maglič 2.142 m.n.v

Konfiguracija terena je jako izražena, počev od duboko usječenih potoka i potočića sa strmim stranama do manjih zaravni, glavica, oštih grebena, strmih do vrletnih stijena i izraženih čuka.

Najzastupljenije vrste drveća u drvnoj zapremini gazdinske jedinice su: bukva 90,1% i jela 8,1%.

Ostale vrste su manje zastupljene i čine 2% od ukupne zapremine. Učešće četinaru u drvnoj zapremini je 9% a lišćara 91%.

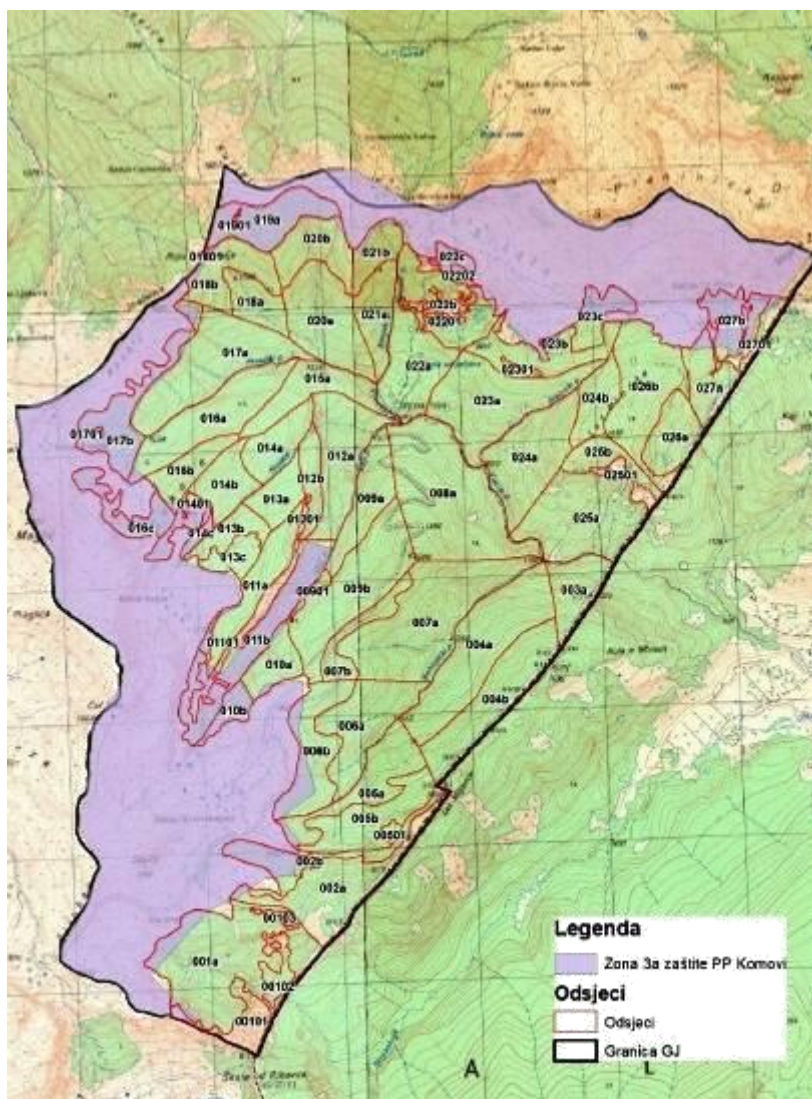
Učešće glavnih vrsta drveća u zapreminskom prirastu: bukva 72 %, jela 27 % i munika 0,2 %.

Prema oštećenosti stabala drvnu zapreminu jele čini 82% stabala bez oštećenja koja je najzastupljenija u debljinskoj klasi od 20-30cm . Ostala oštećenja čine 18% zapremine. Ukupnu zapreminu munike čini 100% stabala bez oštećenja. Kod drvene zapremine bukve 63% čine stabla bez oštećenja, a sa ostalim vidom oštećenja je 37%. Zapremina gorskog javora sa neoštećenim stablima je 70% a ostala oštećenja čine 30% zapremine.

Površina privrednih šuma iznosi 1210,11 ha ili 85 % od površine pod šumom. Drvna zapremina privrednih šuma je 420285 m³, prosječno 347 m³/ha.

Površina zaštitnih šuma 214,67 ha, što iznosi 15% od površine pod šumom. Drvna zapremina zaštitnih šuma je 60988 m³, prosječno 284 m³/ha.

Regionalni park Komovi se preklapa sa predmetnom gazdinskom jedinicom u zoni režima III stepena zaštite – održivo korišćenje sa podzonom 3a-zaštita predjela. U Programu gazdovanja za G.J. "Vučji Potok" dat je prikaz položaja ove gazdinske jedinice u odnosu na zonu zaštite 3a (Slika An2.4)

Slika An2.4. Položaj Zone zaštite 3a I GJ Vučji potok

Lovstvo je Zakonom o divljači i lovstvu („Službeni list CG“, br. 52/08, 40/11 i 48/15) definisano kao djelatnost organizovanog trajnog gazdovanja sa divljači, koje je zbog obezbjeđivanja ekološke, privredne, turističke i rekreativne funkcije, kao i funkcije zaštite i očuvanja divljači i njenog staništa i divlje flore i faune, u javnom interesu. Na osnovu Zakona, divljač je definisana kao prirodno bogatstvo i dobro od opšteg interesa. Gazdovanje sa divljači obuhvata uzgoj, zaštitu, lov i korišćenje divljači. Mjere uzgoja, zaštite, lova i racionalnog korišćenja divljači utvrđuju se programom razvoja lovstva, lovnom osnovom i drugim planskim dokumentima, koji se donose u skladu sa ovim zakonom.

Definisanje prostornih jedinica je preduslov organizovanog lovnog gazdovanja. Radi obezbjeđenja sprovođenja odgovarajućih mjera zaštite, uzgoja i racionalnog korišćenja divljači na određenom prostoru obrazuju se lovišta, koja čine geografske i ekološke cjeline u kojima postoje prirodni i drugi uslovi za život divljači.

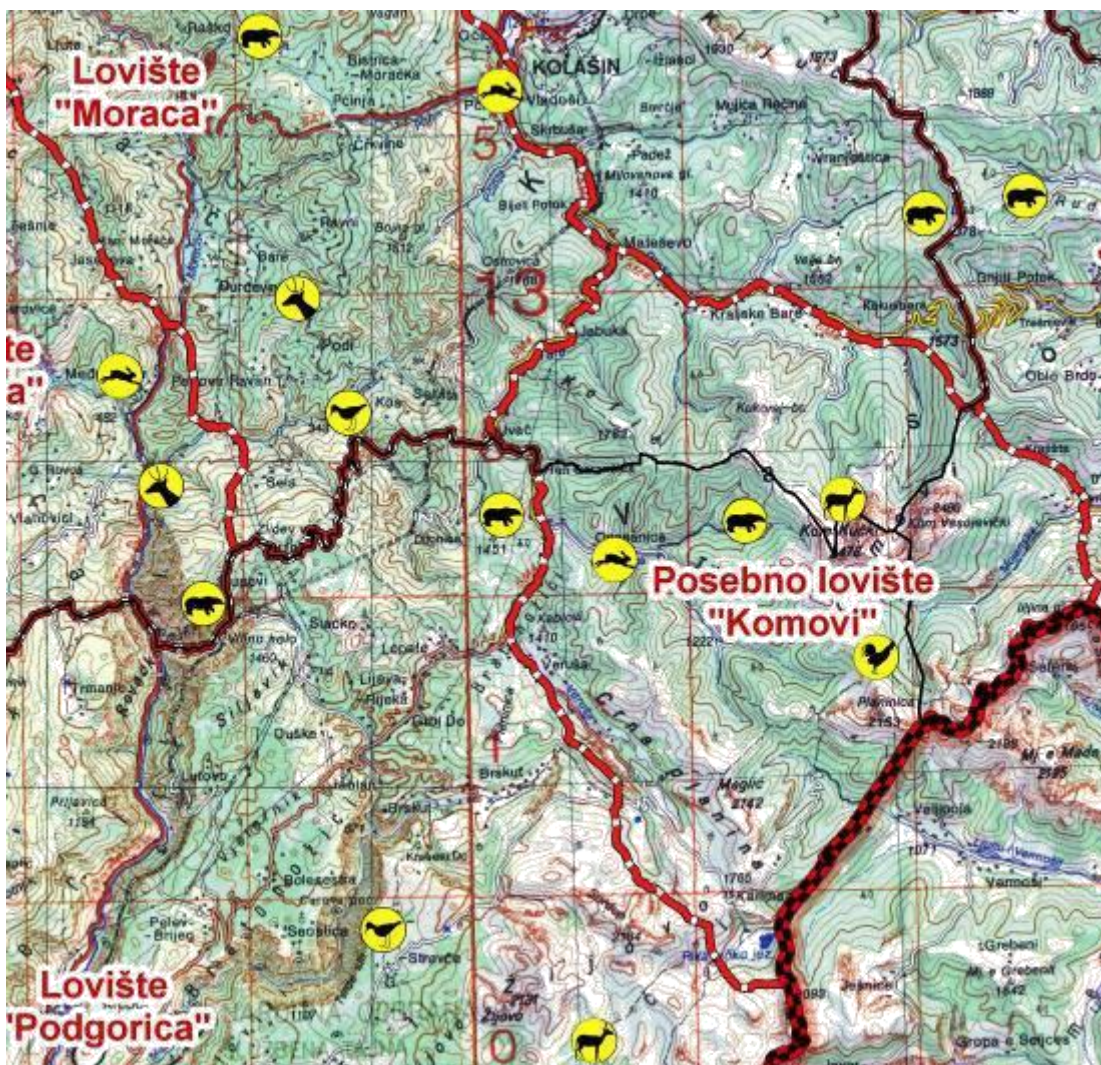
Lovišta predstavljaju prostorne cjeline koje se ustanovljavaju na poljoprivrednim i vodnim površinama, površinama obraslim šumama i šumskom zemljištu, po pravilu, ne manjem od 3000 hektara, koje predstavljaju prirodnu i zaokruženu lovno-privrednu cjelinu i u kojima postoje prirodni i drugi uslovi za uspješan razvoj lovstva.

Prema namjeni lovišta se dijele na lovišta i lovišta sa posebnom namjenom. Odlukom o ustanovljavanju lovišta i osnivanju lovišta sa posebnom namjenom („Službeni list CG“, br. 62/10), na teritoriji Crne Gore, ustanovljeno je 31 lovište i osnovano četiri lovišta sa posebnom namjenom. Na većem dijelu područja ZP Komovi nalazi se Lovište posebne namjene “Komovi”, dok se ovo zaštićeno područje manjim dijelom nalazi na području lovišta “Podgorica 1” (Slika 5).

Lovišta sa posebnom namjenom osnivaju se radi očuvanja i usmjeravanja razvoja populacije divljači i njene životne sredine u najočuvanijim i najkarakterističnijim prirodnim područjima Crne Gore.

Za ustanovljavanje lovišta posebne namjene su birana područja sa očuvanim prirodnim uslovima i kvalitetnim staništima rijetke i vrijednije divljači, da bi se u njima stručno, planski i racionalno potrajno/održivo gazdovalo sa divljači i lovištem kao državnim i opštim dobrom koje se mora očuvati i ostaviti u nasljeđe generacijama koje dolaze. Obično se pri osnivanju lovišta posebne namjene odlučuje za rijetko naseljene prostore planinskih i visoko-planinskih predjela sa povoljnim staništima za vrste sa malim arealom ili vrste divljači poput divokoze, medvjeda, velikog i malog tetrijeba i druge, najčešće ugrožene vrste. U ovim lovišima se mjerama zaštite i mjerama uzgoja preduzimaju neophodne intervencije za održavanje zdravstvene i starosne strukture ovih populacija, stabilnost i uspješan razvoj jedinki koje nastanjuju ta područja

Slika An2.5. Segment karte lovišta Crne Gore

Lovište posebne namjene „Komovi“

Smješteno jednim dijelom uz državnu granicu prema Albaniji, obuhvata masiv Komova u slivu gornjeg toka rijeke Tare, sa izvištima Veruše i Opasanice koje je čine, i više planinskih potoka koji se u njih ulijevaju. Svojom obraslošću i ostalim prirodnim osobenostima predstavlja vrlo pogodno stanište divokoza, medvjeda i velikog tetrijeba.

Vrijedno je pomena da je u području ovog posebnog lovišta već predviđena zaštita 5.298ha, a na prostoru Crne Planine 3.536 ha, po programu Emerald i Natura 2000.

Lovište je tipično visoko-planinsko. Površina lovišta iznosi 23 922 ha.

U njemu postoje povoljni stanišni uslovi za: divokoze, medvjede, vukove, srne, velikog tetrijeba, lještarku, jarebicu kamenjarku, i druge vrste divljači (sisara i ptica) kojima odgovaraju postojeći stanišni uslovi.

Osnovne vrste divljači su: divokoze, medvjedi i veliki tetrijebi. Veličine njihovih stanišnih površina procijenjen Elaboratom o ustanovljavanju lovišta iznose za:

- divokoze – na oko 13.000 ha sa približnim kapacitetom od oko 800 jedinki;
- medvjede – na oko 12.000 ha sa približnim kapacitetom od oko 12 jedinki;
- velikog tetrijeba – na oko 3.000 ha sa približnim kapacitetom od oko 70 jedinki.

Lovišta sa posebnom namjenom osnivaju se radi očuvanja i usmjeravanja razvoja populacija (rijetke i vrijednije) divljači i njene životne sredine, a prema odredbama zakona, koristi ih organ državne uprave nadležan za gazdovanje šumama.

Lovište „Podgorica I“

Lovište „Podgorica I“ pripada submediteranskom lovnom području. Lovište graniči na sjeveru sa opštinom Kolašin, na sjeveroistoku sa lovištem sa posebnom namjenom „Komovi“, na istoku sa Albanijom, na jugu sa lovištima „Podgorica III“ I „Podgorica II“ i sa Nacionalnim parkom „Skadarsko jezero“, na jugozapadu sa opštinom Cetinje, i na sjeverozapadu sa opštinom Danilovgrad.

U lovištu su zastupljena ravničarska, brdska i planinska staništa za divljač. U njemu postoje povoljni stanišni uslovi za: divokoze, medvjede, vukove, srne, divlje svinje, zečeve, jarebice kamenjarke, poljske jarebice, divlje patke, divlje golubove i druge vrste divljači (sisara i ptica) kojima odgovaraju postojeći stanišni uslovi. Osnovne vrste divljači su: srne, divokoze, medvjedi, zečevi, divlje patke jarebice kamenjarke.

Aneks 3 – Management effectiveness tracking tool – METT alat za praćenje efektivnosti upravljanja

Management Effectiveness Tracking Tool – METT je razvila organizacija WWF (2007), a danas se koristi širom svijeta kao praktičan alat za brzu procjenu efektivnosti upravljanja zaštićenim područjem. Ovaj alat takođe koriste veće donatorske agencije – kao što je Global Environmental Facility (GEF), i njegove implementacione agencije Svjetska banka i UNDP, kao indikator uspjeha za svoje projekte. Ovaj alat, naravno, ima ograničenja, i ne treba da bude jedina opcija za evaluaciju uspješnosti upravljanja, ali se svakako preporučuje upravljaču Parka kao dobra osnova za pregled stanja po pitanju upravljanja.

METT sadrži opšte podatke o zaštićenom području (obrazac 1), procjene glavnih prijetnji (obrazac 2) kao i procjene različitih aspekata upravljanja (sami METT formular). Procjenu može sprovesti bilo ko povezan sa zaštićenim područjem, ali je poželjno da ista osoba/osobe budu uključene u periodičnu evaluaciju radi konzistentnosti u ocjenjivanju.

Dodjelom bodova za pojedine aspekte upravljanja dobija se zbir, a upravljač za naredni period može da kao cilj definiše u kojoj mjeri želi taj zbir da poveća, i u kojim aspektima upravljanja.

Ovdje je data prva METT procjena za Park prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada, na osnovu koje se vidi da je trenutni zbir 37 (od ukupno 99). Takva vrijednost odražava da je Park tek u procesu uspostavljanja i da u trenutku izrade ovog dokumenta nema uspostavljene sve elemente upravljanja. METT evaluacija treba da se radi periodično (npr. godišnje), da bi se provjerilo da li su različiti aspekti upravljanja unaprijeđeni, ako nijesu zašto nijesu, i da to bude jedna od osnova za adaptivni menadžment (vidjeti odjeljak 1.6).

Obrazac 1 - Opšti podaci o zaštićenom području				
Ime i pozicija i kontakt osobe koja je ispunjavala METT	Ana Pajević Tošić, Savjetnik za zaštitu životne sredine, Agencije za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice, ana.pajevic@auzp.me Drago Đeković, direktor Agencije za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice, drago.djekovic@auzp.me Marija Vugdelić, nezavisni konsultant, m.vugdelic@t-com.me			
Datum procjene	Septembar 2021.			
Ime zaštićenog područja	Park prirode Komovi na teritoriji Glavnog grada			
Međunarodni WDPA kod (može se naći na www.protectedplanet.net)	555562755			
Kategorija	Nacionalna	IUCN	Međunarodni status	
	Park prirode	V	UNESCO MaB, Emerald	
Zemlja	Crna Gora			
Lokacija	Glavni grad			
Vlasništvo	Državno	Privatno	Lok.zajednice	Drugo
	+			
Upravljačko tijelo	Agencija za upravljanje zaštićenim područjima Podgorice			
Površina (ha)	13208,18ha			
Broj zaposlenih	Stalno		Privremeno	
	3		3	

Godišnji budžet bez plata i doprinosa zaposlenih	50.000EUR			
Glavne vrijednosti zbog kojih je područje zaštićeno	- prisustvo rijetkih, ugroženih i endemičnih vrsta flore i faune - pejzažne vrijednosti - katunsko nasljeđe			
Dva glavna cilja zaštite				
Cilj 1	Zaštita biodiverziteta			
Cilj 2	Lokalni razvoj kroz održavanje katunskog stočarstva i održivo šumarstvo			
Broj ljudi uključenih u ispunjavanje METT-a	3			
Uključujući:	Menadžer ZP	Zaposleni ZP	Ostali službenici	NVO
	+	+		
	Lokalna zajednica	Donatori	Eksterni eksperti	Drugo
			+	
Međunarodni status				
<i>UNESCO Svjetska bastina</i>				
Datum upisa	Ime sajta	Površina	Koordinate	
Kriterijum zbog kog je dobijen status				
<i>Ramsarsko područje od međunarodne važnosti</i>				
Datum upisa	Ime sajta	Površina	Koordinate	
Kriterijum zbog kog je dobijen status				
<i>UNESCO Rezervat čovjek i biosfera – Dio MaB Rezervata Basen rijeke Tare (tampon zona)</i>				
Datum upisa	Ime sajta	Površina	Koordinate	
1976.	Basen rijeke Tare	182,889	42°32' to 43°20'N; 18°50' to 19°45'E	
Kriterijum zbog kog je dobijen status				
<i>Ostalo</i>				
Emerald	Emerald područje–Planinski masiv Komova			

Obrazac 2 – Prijetnje po zaštićeno područje

1. Rezidencijalni ili komercijalni razvoj u zaštićenom području

Prijetnje od naselja i drugih oblika korišćena prostora sa značajnim uticajem osim poljoprivrede

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
	+			1.1Izgradnja objekata za stanovanje i naselja
		+		1.2Komercijalne i industrijske površine
	+			1.3Turistička i rekreativna infrastruktura

2. Poljoprivreda i akvakultura u zaštićenom području

Prijetnje od poljoprivrede usljed intenziviranja aktivnosti

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
		+		2.1 Uzgoj godišnjih ili višegodišnjih biljaka
		+		2.1a Uzgoj droga
			+	2.2 Šumske plantaže
		+		2.3 Životinjske farme i pašarenje
		+		2.4 Akvakulture

3. Proizvodnja energije i rudarstvo u zaštićenom području

Prijetnje od proizvodnje abiotskih resursa

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
			+	3.1 Eksploatacija nafte i gasa
			+	3.2 Rudarstvo i vađenje kamena
	+			3.3 Proizvodnja energije, uključujući iz hidroizvora

4. Transportni i uslužni koridori u zaštićenom području

Prijetnje od transportnih koridora i vozila koja ih koriste, uključujući i smrtnost životinja na putevima

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
		+		4.1 Putevi i pruge (životinje koje stradaju na saobraćajnicama)
		+		4.2 Prenosni sistemi (električni, telekomunikacioni i sl)
			+	4.3 Plovni putevi i kanali
			+	4.4 Avio-putevi

5. Korištenje bioloških resursa i njihovi efekti u zaštićenom

Prijetnje po biološke resursa iz prirode (namjerno ili slučajno)

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
+				5.1 Lov, ubijanje, sakupljanje kopnenih životinja (uključujući ubijanje zbog konflikta sa čovjekom)
+				5.2 Sakupljanje kopnenih biljaka ili biljnih proizvoda (ne drveni)
+				5.3 Sječa šuma
	+			5.4 Ribolov, ubijanje i sakupljanje vodenih resursa

6. Ljudsko prisustvo i uznemiravanje u zaštićenom području

Prijetnje od aktivnosti koje nisu vezane za direktnu eksploataciju kojima se mijenjaju, unistavaju ili uznemiravaju staništa i vrste

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
	+			6.1 Rekreacija i turizam
		+		6.2 Rat, demonstracije, vojne vježbe
		+		6.3 Istraživanje, edukacija
		+		Aktivnosti upravljača zaštićenim područjem (npr. izgradnja infrastrukture, korištenje vozila i sl)
		+		6.5 Vandalizam, namjerne destruktivne aktivnosti

7. Izmjene prirodnih sistema

Prijetnje od ostalih aktivnosti kojima se konveruju ili degradiraju prirodna staništa ili mijenja način na koji funkcionise ekosistem

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
+				7.1 Požari (prirodni i namjerno podmetnuti)
+				Brane, modifikacije hidrološkog režima, upravljanje vodama/ 7.2 korištenje voda
	+			7.3a Povećana fragmentacija staništa
		+		Izolacija od ostalih staništa (npr. deforestacija, pregradjivanje rijeka 7.3b bez adekvatnih koridora za migracije)
	+			7.3c Ostali efekti ivice
	+			7.3d Gubitak ključnih vrsta (npr. top predatora, polinatora itd)

8. Invazivne i druge problematične vrste i geni

Prijetnje od vrsta koje imaju ili se očekuje da imaju negativan efekat na nativni biodiverzitet

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
		+		8.1 Invazivne alohtone biljke
	+			8.1a Invazivne alohtone životinje
		+		8.1b Patogeni (introdukovani ili nativni ali sa novim/jačim uticajem)
		+		8.2 Introdukovani genetski materijal (npr. GMO)

9. Zagađenje

Prijetnje iz tačkastih ili difuznih izvora

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
	+			9.1 Komunalne otpadne vode
			+	9.1a Otpadne vode iz prostorija zaštićenog poručja (npr. hoteli, restorani, centri za posjetioce)
			+	9.2 Otpadne vode iz industrije, rudarstva, vojnih aktivnosti
		+		9.3 Zagađenje iz poljoprivrede
	+			9.4 Smeće i čvrsti otpad
		+		9.5 Zagađenje vazduha
			+	9.6 Zagađenje energijom (npr. zagrijavanje, svjetlost, radijacija...)

10. Geološke prijetnje

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
			+	10.1 Vulkani
		+		10.2 Zemljotresi, cunamiji
		+		10.3 Lavine, odroni
		+		10.4 Erozijska i sedimentacija

11. Klimatske promjene i ekstremni vremenski uslovi

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
		+		11.1 Izmještanje i izmjene staništa
+				11.2 Suše
+				11.3 Temperaturni ekstremi
	+			11.4 Oluje i poplave

12. Specifične kulturne i društvene prijetnje

Visok	Srednji	Nizak	Nije primjenljivo	
+				12.1 Gubitak kulturnih veza, tradicionalnih znanja i praksi korišćena prostora
		+		12.2 Prirodna degradacija kulturnih dobara
		+		12.3 Namjerna destrukcija kulturnog nasljeđa

METT Formular			
Datum procjene:		Septembar 2021.	
Pitanje	Ocjena	Kriterijum	
1. Pravni status: Da li zaštićeno područje ima formalni status?	3	0: Zaštićeno područje nije formalno proglašeno 1: Postoji saglasnost da se zaštićeno područje formalno proglasi, ali proces još nije započet 2: Zaštićeno područje je u procesu proglašenja ali on još nije okončan 3: Zaštićeno područje je formalno proglašeno	
Komentari i sljedeći koraci			
2. Propisi u zaštićenom području: Da li postoje adekvatni propisi za kontrolu korišćenja prostora i aktivnosti?	2	0: Ne postoje propisi za kontrolu korišćenja prostora i aktivnosti u zaštićenom području 1: Neki propisi postoje ali veći broj nedostaje 2: Propisi postoje ali imaju nekih slabosti i nedostataka 3: Propisi postoje i pružaju odličnu osnovu za upravljanje	

Komentari i sljedeći koraci	Zakoni i propisi kojima se uređuje korišćenje prostora i zaštita životne sredine postoje na nivou Crne Gore. Park treba da donese specifične propise kojima se detaljnije uređuje korišćenje prostora (npr. Pravilnik o unutrašnjem redu)	
3. Sprovođenje propisa: Da li osoblje dovoljno dobro sprovodi propise i pravila u zaštićenom području?	1	0: Osoblje nema kapaciteta i resursa za sprovođenje zakona i drugih propisa 1: Postoje veliki nedostaci u kapacitetima i resursima osoblja za efektivno sprovođenje propisa 2: Osoblje ima prihvatljive kapacitete i resurse za sprovođenje propisa ali neki nedostaci postoje 3: Osoblje ima odlične kapacitete i resurse za sprovođenje propisa
Komentari i sljedeći koraci	U planu je zapošljavanje dodatnog kadra i obuke za pospješivanje kapaciteta	
4. Ciljevi zaštićenog područja: Da li se upravljanje vrši u skladu sa usvojenim ciljevima?	1	0: Nema jasno definisanih ciljeva za zaštićeno područje 1: Zaštićeno područje ima usvojene ciljeve, ali se upravljanje ne sprovodi u skladu sa njima 2: Zaštićeno područje ima usvojene ciljeve, ali se upravljanje djelimično sprovodi u skladu sa njima 3: Zaštićeno područje ima usvojene ciljeve i upravljanje se sprovodi u skladu sa njima
Komentari i sljedeći koraci	Upravljač Parkom ima ciljeve, ali oni su donešeni bez plana upravljanja. U trenutku ove procjene u toku je izrada prvog plana upravljanja kojim će biti definisani konkretni ciljevi zaštite	
5. Dizajn zaštićenog područja: Da li je zaštićeno područje odgovarajuće veličine i oblika da zaštiti vrste, staništa, ekološke procese i slivna područja koja su od ključnog konzervacijskog značaja?	2	0: Nedostaci u dizajnu zaštićenog područja onemogućavaju postizanje ciljeva zaštite 1: Nedostaci u dizajnu zaštićenog područja znače da je postizanje ciljeva teško, ali da se sprovode mitigacione mjere (npr. postoje dogovori sa okolnim vlasnicima zemlje o zaštiti koridora za životinje, ili usvođenje mjera za upravljanje slivnim područjem) 2: Dizajn zaštićenog područja ne ometa značajno postizanje ciljeva zaštite, ali bi mogao biti unaprijeđen (npr. u odnosu na ekološke procese koji se odvijaju na širem području) 3: Dizajn zaštićenog područja pomaže u ostvarivanju ciljeva; on je adekvatan za zaštitu vrsta i staništa, kao i održavanje ekoloških procesa na nivou slivova
Komentari i sljedeći koraci	Postoje lokacije u blizini Parka koje sa ekosistemima unutar Parka čine povezanu cjelinu (koridori i slično) te bi se sadašnji dizajn Parka mogao unaprijediti uključivanjem tih lokacija	
6. Granice zaštićenog područja: Da li su granice poznate i označene?	2	0: Granice zaštićenog područja nijesu poznate upravljaču ili lokalnim zajednicama/korisnicima 1: Granice zaštićenog područja su poznate upravljaču, ali ne i lokalnim zajednicama/korisnicima 2: Granice zaštićenog područja su poznate i upravljaču i lokalnim zajednicama/korisnicima ali nijesu adekvatno označene 3: Granice zaštićenog područja su poznate upravljaču i lokalnim zajednicama/korisnicima i adekvatno su označene

Komentari i sljedeći koraci	Obilježavanje granica na terenu je u započeto postavljanjem tabli na nekim lokacijama. U narednom periodu će se nastaviti obilježavanje, kao i promocija samog predjela njegovog geografskog obuhvata. Mape u GIS-u postoje	
7. Plan upravljanja: Da li se plan upravljanja sprovodi?	1	0: Zaštićeno područje nema plan upravljanja 1: Plan upravljanja je u procesu pripreme ili je pripremljen ali se ne sprovodi 2: Plan upravljanja postoji, ali se samo djelimično sprovodi zbog nedostataka finansija ili drugih problema 3: Plan upravljanja postoji i sprovodi se
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku je u pripremi prvi plan upravljanja	
7.a Proces planiranja: Proces planiranja omogućava ključnim akterima da utiču na plan upravljanja	1	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci	Proces izrade plana upravljanja bio je participativan, i uključio predstavnike lokalnih aktera, a proći će i kroz javnu raspravu	
7.b Proces planiranja: Postoji uspostavljen raspored i proces za periodičnu reviziju i unapređenje plana upravljanja	1	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci	Prema Zakonu u zaštiti prirode, planovi upravljanja donose se na period od 5 godina, a sprovode preko godišnjih planova, koji su ujedno i prilika za reviziju	
7.c Proces planiranja: Rezultati monitoringa, istraživanja i evaluacije se rutinski inkorporiraju u proces planiranja	0	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku nema uspostavljenog sistema monitoringa i evaluacije	
8. Operativni plan: Da li postoji radni plan i da li se sprovodi?	0	0: Operativni plan ne postoji 1: Operativni plan postoji ali mali broj aktivnosti se sprovode 2: Operativni plan postoji, i većina aktivnosti se sprovode 3: Operativni plan postoji i sve aktivnosti se sprovode
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku ne postoji, ali je u toku donošenje petogodišnjeg plana upravljanja a zatim i jednogodišnjeg operativnog plana	
9. Resursi: Da li imate dovoljno informacija za upravljanje zaštićenim područjem?	1	0: Postoji malo ili nimalo informacija o ključnim staništima, vrstama, ekološkim procesima, kulturnim vrijednostima zaštićenog područja 1: Postojeće informacije o ključnim staništima, vrstama, ekološkim procesima, kulturnim vrijednostima nijesu dovoljne za planiranje i donošenje odluka 2: Informacije o ključnim staništima, vrstama, ekološkim procesima, kulturnim vrijednostima su dovoljne za ključne oblasti planiranje i donošenje odluka 3: Informacije o ključnim staništima, vrstama, ekološkim procesima, kulturnim vrijednostima su dovoljne za čitav proces planiranja i donošenja odluka

Komentari i sljedeći koraci	Obim postojećih informacija je skroman, i u ovom trenutku nije dovoljan za informisano donošenje odluka. Stoga je u prvom planu upravljanja predviđeno stvaranje informacione baze koja će biti korištena u svrhe upravljanja	
10. Sistem zaštite: Da li postoji sistem kontrole pristupa/korišćenje resursa u zaštićenom području?	1	0: Sistemi zaštite (patrole, dozvole itd.) ne postoje ili nijesu efektivni u kontroli pristupa i korišćenje resursa 1: Sistemi zaštite su samo djelimično efektivni u kontroli pristupa i korišćenje resursa 2: Sistemi zaštite su umjereno efektivni u kontroli pristupa i korišćenja resursa 3: Sistemi zaštite su uglavnom ili u potpunosti efektivni u kontroli pristupa i korišćenja resursa
Komentari i sljedeći koraci	Postoje sistemi dozvola na nacionalnom nivou, ali u Parku jos nijesu uspostavljeni. Njihovo sprovođenje takođe treba da se unaprijedi	
11. Istraživanje: Da li postoji program istraživanja koji je u službi upravljanja?	1	0: Ne postoji program istraživanja u zaštićenom području 1: Istraživanje postoji u malom obimu ali nije u službi upravljanja 2: Istraživanje postoji u značajnom obimu, ali nije u službi upravljanja 3: Postoji opsezan, integrisan program istraživanja koji se sprovodi za potrebe upravljanja
Komentari i sljedeći koraci	Postoje ad hoc istraživački projekti i aktivnosti, ali oni nijesu u službi upravljanja Parkom. Planom upravljanja biće predviđena ciljana istraživanja u svrhe uspostavljanja informacione baze	
12. Upravljanje resursima: Da li se sprovodi aktivno upravljanje resursima?	0	0: Aktivno upravljanje resursima se ne sprovodi 1: Aktivno upravljanje ključnim staništima, vrstama, ekološkim procesima i kulturnim vrijednostima se sprovodi u vrlo malom obimu 2: Dosta aktivnosti na upravljanju ključnim staništima, vrstama, ekološkim procesima i kulturnim vrijednostima se sprovodi ali glavni problemi nijesu adresirani 3: Aktivnosti na upravljanju ključnim staništima, vrstama, ekološkim procesima i kulturnim vrijednostima se sprovodi u značajnoj mjeri ili u potpunosti
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku ne, ali se planira	
13. Broj zaposlenih: Da li je zaposleno dovoljno ljudi za upravljanje zaštićenim područjem?	1	0: Nema zaposlenih 1: Broj zaposlenih je nedovoljan za ključne upravljačke aktivnosti 2: Broj zaposlenih je ispod optimuma za upravljanje 3: Broj zaposlenih je adekvatan za potrebe upravljanja
Komentari i sljedeći koraci	Agencija je i dalje u fazi uspostavljanja. Trenutni broj zaposlenih ne zadovoljava potrebe, ali postoje planovi za zapošljavanje odgovarajućih kadrova	

14. Kapaciteti osoblja: Da li je osoblje adekvatno obučeno za rad na postizanju ciljeva upravljanja?	2	0: Osoblje nema vještine potrebe za upravljanje zaštićenim područjem 1: Vještine zaposlenih su niske u odnosu na potrebe zaštićenog područja 2: Vještine zaposlenih su adekvatne, ali bi mogle biti unaprijeđene za puno postizanje ciljeva upravljanja 3: Vještine zaposlenih su u skladu za potrebama upravljanja
Komentari i sljedeći koraci	Osoblje ima adekvatne kompetencije, ali će one biti unaprijeđene kroz ciljane edukacije kojima će se obuhvatiti specifičnosti zaštićenih područja	
15. Trenutni budžet: Da li je trenutni budžet dovoljan?	1	0: Nema budžeta za upravljanje zaštićenim područjem 1: Raspoloživi budžet je nedovoljan za osnovne potrebe upravljanja i predstavlja barijeru za upravljanje 2: Raspoloživi budžet je prihvatljiv, ali može biti poboljšana da bi upravljanje bilo efektivno 3: Budžet je dovoljan i pokriva potrebe upravljanja
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku raspoloživi budžet pokriva osnovne operativne troškove	
16. Sigurnost budžeta: da li je budžet sigurno obezbijeden?	2	0: Nema sigurnog budžeta za zaštićeno područje, i upravljanje u potpunosti zavisi od sredstava sa strane koja su nepouzdana i varijabilna 1: Postoji vrlo ograničen siguran budžet i zaštićeno područje ne može funkcionisati adekvatno bez finansiranja sa strane 2: Postoji relativno siguran budžet za redovne aktivnosti, ali mnoge inovacije i inicijative zavise od finansiranja sa strane 3: Budžet je siguran i podmiruje potrebe upravljanja
Komentari i sljedeći koraci	Od Agencije se očekuje finansijska samoodrživost	
17. Upravljanje budžetom: Da li budžet zadovoljava kritične potrebe upravljanja?	2	0: Upravljanje budžetom je vrlo loše i značajno podriva efikasnost (npr. Kasno objavljivanje budžeta u finansijskoj godini) 1: Upravljanje budžetom je loše i ograničava efikasnost 2: Upravljanje budžetom je adekvatno, ali bi se moglo poboljšati 3: Upravljanje budžetom je izvrsno i zadovoljava potrebe upravljanja
Komentari i sljedeći koraci	Potrebno je bolje razumijevanje lokalnih vlasti prema potrebi finansiranja zaštite biodiverziteta	
18. Oprema: Da li je oprema dovoljna za potrebe upravljanja?	1	0: Postoji malo opreme ili nema opreme i objekata za potrebe upravljanja 1: Postoji određena oprema i objekti, ali oni nisu dovoljni za većinu potreba upravljanja 2: Oprema i objekti postoje, ali ipak postoje praznine koje sputavaju upravljanje 3: Postoje odgovarajuća oprema i objekti
Komentari i sljedeći koraci	U planu je poboljšanje tehničkih kapaciteta kroz uređenje novih službenih prostorija, nabavku IT opreme, vozila, opreme za rad na terenu	

19. Održavanje opreme: Da li je oprema adekvatno održavana?	2	0: Oprema i objekti održavaju se malo ili nimalo 1: Postoji određeno ad hoc održavanje opreme i objekata 2: Postoji osnovno održavanje opreme i objekata 3: Oprema i objekti su dobro održavani
Komentari i sljedeći koraci		
20. Obrazovanje i podizanje svijesti: Postoji li planirani obrazovni program povezan sa ciljevima i potrebama?	0	0: Ne postoji program obrazovanja i podizanja svijesti 1: Postoji ograničen i ad hoc program obrazovanja i podizanja svijesti 2: Postoji program obrazovanja i podizanja svijesti, ali on samo djelomično zadovoljava potrebe i mogao bi se poboljšati 3: Postoji odgovarajući i u potpunosti implementirani program obrazovanja i podizanja svijesti
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku ne, ali će biti predviđeno planom upravljanja	
21. Planiranje korišćena zemljišta i vode: Da li planiranje korišćena zemljišta i vode prepoznaje zaštićeno područje i pomaže li postizanju ciljeva?	1	0: Planiranje susjednog zemljišta i korišćena voda ne uzima u obzir potrebe zaštićenog područja i aktivnosti / politike su štetne za opstanak na području 1: Planiranje susjednog zemljišta i korišćena voda ne uzima u obzir dugoročne potrebe zaštićenog područja, ali aktivnosti nisu štetne za područje 2: Planiranje susjednog zemljišta i korišćena voda djelomično uzima u obzir dugoročne potrebe zaštićenog područja 3: Planiranje susjednog zemljišta i korišćena voda u potpunosti uzima u obzir dugoročne potrebe zaštićenog područja
Komentari i sljedeći koraci	Trenutni prostorni planovi su donešeni prije nego je Park bio proglašen. Iako u ovom trenutku aktivnosti drugih sektora nijesu posebna prijetnja, treba raditi na tome da se potrebe Parka integrišu u buduće prostorne i sektorske planove	
21a. Planiranje zemljišta i vode za očuvanje staništa: Planiranje i upravljanje slivom ili pejzažom koji sadrži zaštićeno područje uključuje osiguranje odgovarajućih ekoloških uslova (npr. Zapremine, kvalitet i vrijeme protoka vode, nivo zagađenja vazduha itd.) za održavanje relevantnih staništa.	0	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci	Samo kroz procjene uticaja na životnu sredinu	
21b. Planiranje zemljišta i vode za povezanost: Upravljanje koridorima koji povezuju zaštićeno područje osigurava prolazak divljih životinja do ključnih staništa izvan zaštićenog područja (npr. Kako bi se migratornim ribama omogućilo putovanje između mrijestilišta slatke vode i mora ili omogućila migracija životinja).	0	0: Ne 1: Da

Komentari i sljedeći koraci	Samo kroz procjene uticaja na životnu sredinu	
21c. Planiranje zemljišta i vode za usluge ekosistema i očuvanje vrsta: "Planiranje se odnosi na potrebe specifične za ekosistem i / ili potrebe određenih vrsta od važnosti na nivou ekosistema (npr. zapremina, kvalitet i vrijeme protoka slatke vode radi održavanja određenih vrsta, upravljanje požarima radi održavanja staništa savane itd.) "	0	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci	Samo kroz procjene uticaja na životnu sredinu	
22. Državne i komercijalne komšije: Da li postoji saradnja sa susjednim korisnicima voda i zemljišta?	2	0: Ne postoji kontakt između menadžera i susjednih zvaničnih ili korporativnih korisnika zemljišta i vode 1: Postoji kontakt između menadžera i susjednih službenih ili korporativnih korisnika zemljišta i vode, ali malo ili nimalo saradnje 2: Postoji kontakt između menadžera i susjednih službenih ili korporativnih korisnika zemljišta i vode, ali postoji samo neka saradnja 3: Postoje redovni kontakti između menadžera i susjednih službenih ili korporativnih korisnika zemljišta i vode, i značajna saradnja na upravljanju
Komentari i sljedeći koraci	Saradnja Agencije sa drugim korisnicima prostora je u povoju. Planira se uspostavljanje koordinacionih tijela sa njima	
23. Autohtono stanovništvo: Da li autohtoni i tradicionalni narodi koji žive ili koji redovno koriste zaštićeno područje daju svoj doprinos odlukama upravljanja?	0	0: Autohtoni i tradicionalni narodi nemaju nikakav doprinos u odlukama koje se odnose na upravljanje zaštićenim područjem 1: Autohtoni i tradicionalni narodi imaju određeni doprinos u raspravama u vezi sa upravljanjem, ali nemaju direktnu ulogu u upravljanju 2: Autohtoni i tradicionalni narodi direktno doprinose nekim relevantnim odlukama koje se odnose na upravljanje, ali njihovo uključivanje moglo bi se poboljšati 3: Autohtoni i tradicionalni narodi direktno učestvuju u svim relevantnim odlukama koje se odnose na upravljanje, npr. zajedničko upravljanje
Komentari i sljedeći koraci	Na teritoriji nema autohtonog stanovništva/tradicionalnih naroda	

24. Lokalne zajednice: Da li lokalne zajednice koje žive ili su u blizini zaštićenog područja imaju svoj doprinos u odlukama upravljanja?	1	0: Lokalne zajednice nemaju nikakav doprinos u odlukama koje se odnose na upravljanje zaštićenim područjem 1: Lokalne zajednice imaju određeni doprinos u raspravama u vezi sa upravljanjem, ali nemaju direktnu ulogu u upravljanju 2: Lokalne zajednice direktno doprinose nekim relevantnim odlukama koje se odnose na upravljanje, ali njihovo uključivanje moglo bi se poboljšati 3: Lokalne zajednice direktno učestvuju u svim relevantnim odlukama koje se odnose na upravljanje, npr. zajedničko upravljanje
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku oni su imali mogućnost davanja inputa za prvi plan upravljanja. Planira se uspostavljanje kolaborativnih platformi i tijela kojima će se lokalnom stanovništvu dati mogućnost da učestvuju u radu Parka	
24 a. Uticaj na zajednice: Postoji otvorena komunikacija i povjerenje između lokalnog i / ili autohtonog stanovništva, interesnih grupa i upravljača zaštićenog područja	1	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci		
24 b. Uticaj na zajednice: Sprovode se programi za unapređenje dobrobiti zajednice, uz očuvanje resursa zaštićenog područja	0	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci	U ovom trenutku ne, ali se planira	
24 c. Uticaj na zajednice: Lokalno i / ili autohtono stanovništvo aktivno podržava zaštićeno područje	1	0: Ne 1: Da
Komentari i sljedeći koraci	Stavovi prema Parku su generalno pozitivni, i očekivanja su da će pospješiti lokalni razvoj	
25. Ekonomska korist: pruža li zaštićeno područje ekonomske koristi lokalnim zajednicama, npr. prihod, zaposlenje, plaćanje ekosistemskih usluga?	1	0: Zaštićeno područje ne donosi nikakve ekonomske koristi lokalnim zajednicama 1: Prepoznaju se potencijalne ekonomske koristi i razvijaju se planovi za njihovo ostvarivanje 2: Postoji određeni tok ekonomskih koristi za lokalne zajednice 3: Postoji veliki tok ekonomskih koristi za lokalne zajednice od aktivnosti povezanih sa zaštićenim područjem

Komentari i sljedeći koraci	Trenutno ne, ali su prepoznate i radiće se na uspostavljanju mehanizama podrške lokalnom razvoju	
26. Praćenje i evaluacija: Da li se aktivnosti nadgledaju u odnosu na učinak?	0	0: U zaštićenom području nema monitoringa i evaluacije 1: Postoji neko ad hoc praćenje i evaluacija, ali nema sveukupne strategije i / ili nema redovnog prikupljanja rezultata 2: Postoji dogovoreni i implementirani sistem praćenja i ocjenjivanja, ali rezultati ne informisu upravljanje 3: Postoji dobar sistem praćenja i ocjenjivanja, koji se dobro primjenjuje i koristi u prilagodljivom upravljanju
Komentari i sljedeći koraci	Trenutno ne, ali se planira uspostavljanje sistema monitoringa i evaluacije. Plan upravljanja će imati jasne ciljeve i indikatore za te potrebe	
27. Objekti za posjetioce: Da li su objekti za posjetioce adekvatni?	0	0: Uprkos utvrđenoj potrebi, nema objekata i usluga za posjetioce 1: Objekti i usluge za posjetioce neprikladni su za trenutni nivo posjećenosti 2: Objekti i usluge za posjetioce primjereni su trenutnom nivou posjećenosti, ali bi se mogli poboljšati 3: Objekti i usluge za posjetioce izvrsni su za trenutni nivo posjećenosti
Komentari i sljedeći koraci	Trenutno ih nema, ali se planiraju	
28. Operatori komercijalnog turizma: Da li komercijalni turoperator doprinose upravljanju zaštićenim područjem?	0	0: Postoji malo ili nimalo kontakata između upravljača i turističkih operatera koji koriste zaštićeno područje 1: Postoji kontakt između upravljača i turističkih operatera, ali ovo je uglavnom ograničeno na administrativna ili regulatorna pitanja 2: Ograničena je saradnja između upravljača i turističkih operatera kako bi se poboljšala iskustva posjetilaca i održale vrijednosti zaštićenog područja 3: Postoji dobra saradnja između upravljača i turističkih operatera kako bi se poboljšalo iskustvo posjetilaca i održale vrijednosti zaštićenog područja
Komentari i sljedeći koraci	Trenutno ne, ali je u planu uspostavljanje saradnje sa njima	
29. Naknade: Ako se primjenjuju naknade (tj. ulaznice ili novčane kazne), pomažu li upravljanju zaštićenim područjem?	0	0: Iako se teoretski primjenjuju naknade, one se ne naplaćuju 1: Naknade se naplaćuju, ali ne doprinose zaštićenom području ili njegovoj okolini 2: Naknade se prikupljaju i doprinose zaštićenom području i njegovoj okolini 3: Naknade se prikupljaju i značajno doprinose zaštićenom području i njegovoj okolini
Komentari i sljedeći koraci	Trenutno ne, ali je u planu uspostavljanje mehanizama finansiranja. Prihodi će se koristiti za postizanje ciljeva upravljanja i zaštite u Parku	

<p>30. U kakvom su stanju važne vrijednosti zaštićenog područja u poređenju sa vremenom prethodne procjene?</p>	<p>2</p>	<p>0: Mnogo važnih biodiverziteta, ekoloških ili kulturnih vrijednosti ozbiljno se degradira 1: Neke biološke raznolikosti, ekološke ili kulturne vrijednosti ozbiljno se degradiraju 2: Neke biološke raznolikosti, ekološke i kulturne vrijednosti djelimično se degradiraju, ali najvažnije vrijednosti nisu značajno pod uticajem 3: Biodiverzitet, ekološke i kulturne vrijednosti su pretežno netaknute</p>
<p>Komentari i sljedeći koraci</p>	<p>Degradacija se prvenstveno ogleda u šumskim ekosistemima. Planiraju se posebne mjere za sprečavanje dalje degradacije.</p>	
<p>Ukupna METT ocjena (automatski se izračunava)</p>	<p>37</p>	

Aneks 4 – Potrebne kadrovske kompetencije upravljača Parkom prirode

Predlog je pripremljen u skladu sa IUCN vodičem za kompetencije u zaštićenim područjima (Appleton 2016). Spisak potrebnih kompetencija se može koristiti za:

1. Zapošljavanje kadrova – spisak kompetencija se može iskoristiti za pripremu konkursa za zapošljavanje, definisanje radnih zadataka i sistematizacije radnih mjesta u upravljačkoj strukturi
2. Pripremu institucionalnih programa edukacije za kadrove – jer se može procijeniti koje kompetencije iznanja nedostaju i na osnovu toga osmisliti program i usavršavanja
3. Samoevaluaciju zaposlenih – na osnovu čega mogu samostalno razvijati vještine i znanja koja su im neophodna

Tabela An 4.1 – Kompetencije iznanja potrebna za menadžment Parka

Kategorija rada	Oblast rada	Nivo zaposlenih: Menadžment (direktor, šefovi službi)	
		Sta zaposleni treba da radi:	Potrebno znanje
Planiranje i menadžment	Politika zaštite prirode, planiranje i projekti	Razvija i priprema predloge projekata i planove za zaštićeno područje	Potencijalni izvore finansiranja, aplikacioni formati različitih donatora
		Implementacija projekata i planova	Projektni menadžment, sistem monitoringa i evaluacije projekata, primjenu indikatora za monitoring procesa
		Upravljanje projektima izgradnje infrastrukture	Pravni okvir za izgradnju infrastrukture, procedure tendera i dodjele ugovora, koncept procjene uticaja na životnu sredinu i relevantnu legislativu
		Koordinacija aktivnosti u Parku sa ostalim korisnicima prostora	Poznavanje različitih aktera, svojinskih prava, načina korišćena, relevantnih propisa
	Liderstvo i razvoj	Unapređenje institucionalnih kapaciteta Parka	Pricipi razvoja institucionalnih kapaciteta, osiguravanje finansijskih sredstava, nacionalni sistem podrške zaštićenim područjima
		Uspostavljanje procedura za strateško, plansko i adaptivno upravljanje zaštićenim područjem i praćenje uspjeha	Strateško i plansko upravljanje, principi adaptivnog upravljanja, principi monitoringa procesa
		Uspostavljanje saradnje sa drugim organizacijama	Poznavanje svih aktera vezanih za Park, njihovih odgovornosti, uloga i prava, metode komunikacije i umrežavanja, građenja partnerstava
		Uspostavljanje participativnog upravljanja Parkom	Poznavanje aktera, principi učešća javnosti u upravljanju
		Promovisanje i implementacija inovacija u upravljanju Parkom	Poznavanje najnovijih dostignuća i trendova u upravljanju zaštićenim područjima, primjera dobre prakse, novih alata i tehnologija koje mogu pomoci u upravljanju

		Efektivno upravljanje znanjem i informacijama	Principi i prakse upravljanja znanjem i informacijama, informacijski bezbjedonosni protokoli, pravni zahtjevi po pitanju pristupa i korišćena informacija, uspostavljanje sistema za čuvanje i pristup informacijama
		Uvođenje standarda u sistem upravljanja	Poznavanje relevantnih standarda (npr. ISO 9000, ISO 14000, ISO 24000)
	Upravljanje ljudskim resursima	Razvoj organizacione strukture i sistematizacije	Poznavanje normi organizacione strukture, potrebnih kompetencija
		Osiguravanje stabilnog, zdravog, sigurnog radnog ambijenta	Poznavanje legislativne iz domena rada i radnih prava, bezbjednosti na radu
		Pripremanje i sprovođenje programa javljanja kapaciteta	Procjena kadrovskih potreba, tehnike treninga i ucenja, dijapazon opcija za unapređenje kapaciteta
		Nadzor, evaluacija i motivisanje zaposlenih	Procedure vezane za rad, načine procjene uspjeha rada, tehnike motivacije, komunikacije, rješavanja konflikata
	Finansijski menadžment	Priprema biznis plana za Park	Poznavanje principa biznis planiranja, relevantne legislativne, politika i praksi, opcija za diversifikaciju izvora finansiranja
		Priprema godišnjih budžeta, finansijskih planova	Relevantna legislativa i norme za budžetiranje, finansijsko planiranje i racunovodstvene procedure
		Finansijsko izvještavanje	Relevantna legislativa i procedure izvještavanja i revizije
			Osiguravanje sigurnih izvora prihoda za Park
Pregovaranje i nadzor nad ugovorima i koncesijama			Relevantna legislativa, pravila i norme, detalji ugovora
Administracija i izvještavanje		Izvjestavanje o radu Parka	Zahtjevi i formati izvještaja, analitičke vještine
		Obezbjedjivanje dokumentacije	Protokoli sastanaka, tehnike komunikacije i upravljanja sastancima, sistemi cuvanja i pristupa dokumentima, pravni zahtjevi za cuvanje i pristup informacijama i dokumentima
		Nadzor nad radom Parka i izvještavanje o radu	Poznavanje sistema za pracenje uspjeha (npr. METT), nacionalni zahtjevi za monitoring i izvještavanje
Komunikacija i saradnja		Održavanje efektivne komunikacije sa zaposlenima, i ostalim akterima i partnerima Parka	Komunikacione tehnike
		Rješavanje konflikata	Tehnike pregovaranja i rješavanje konflikata
Primijenjena zaštita		Zaštita biodiverziteta	Upravlja programima zaštite ključnih staništa i vrsta
	Upravljanje programima za održivo korištenje prirodnih resursa u Parku		Poznavanje potencijala prirodnih resursa, principa održivog korišćenja, relevantnu regulativu
	Sprovođenje zakona	Upravlja razvojem i sprovođenjem strategija, planova i operativnih procedura za sprovođenje zakona u Parku	Poznavanje relevantne legislativne, sistema sprovođenja zakona,

		Koordinise sprovođenje zakona sa drugim relevantnim službama i institucijama (inspekcije, policija, tužilaštvo, sudstvo)	Poznavanje uloge i nadležnosti drugih institucija, procedure zajedničkog djelovanja
		Upravlja donošenjem propisa na nivou Parka	Poznavanje legislative, pravnih procedura
	Lokalne zajednice i kultura	Upravlja razvojem planova i strategija za uključivanje lokalnih zajednica u rad Parka i stara se o njihovom sprovođenju	Poznavanje propisa, praksi i pristupa za učešće javnosti, poznavanje specifičnosti lokalnih zajednica, njihovih interesa, principa dobrog upravljanja i komenadžmenta, tehnikce participativnog planiranja, vjestine komunikacije, pregovaranja, rješavanja konflikata
		Omogućava aktivnosti koje podržavaju održivi razvoj lokalnih zajednica	Poznavanje potreba lokalnih zajednica, izvora podrške za lokalni ekonomski razvoj
	Turizam, rekreacija, posjecivanje	Upravlja razvojem planova za turizam, rekreaciju i posjećivanje u Parku	Poznavanje sektora turizma, relevantnih propisa i strategija, opcija za turističke aktivnosti u zaštićenom području
		Uspostavljanje infrastrukture za posjetioce (centri za posjetioce, info punktovi i sl.)	Propisi i procesi za izgradnju i postavljanje turističke infrastrukture, principi i prakse smanjenja ekološkog otiska turističke infrastrukture, procedure nabavki, ugovaranja i nadzora nad izgradnjom turističke infrastrukture
		Razvoj biznis planova i sistema naplata za turističke proizvode u Parku	Principi biznis planiranja i budžetiranja, ekonomske analize, formiranje cijena, relevantna legislativa
		Uspostavljanje partnerstava i sporazuma sa lokalnim zajednicama i biznismima za razvoj turizma i rekreacije	Poznavanje lokalne ekonomije i drugih prilika, principa razvoja malih biznisa
	Jačanje svijesti i edukacija	Upravlja razvojem komunikacione strategije Parka	Principi, prakse i tehnike edukacije, podizanja svijesti i društvenog marketinga, participativni proces planiranja
		Upravlja razvojem imidža i brenda Parka	Principi brendiranja za zaštićena područja, tehnike marketinga
		Upravlja dizajnom i implementacijom kampanja po aktuelnim pitanjima	Tehnike sprovođenja kampanja
		Upravlja razvojem medijske strategije za Park	Principi saradnje sa medijima, poznavanje glavnim medijskih aktera i njihovih programa

Tabela An 4.2 – Kompetencije i znanja potrebna za stručne službe Parka

Kategorija rada	Oblast rada	Nivo zaposlenih:	
		Savjetnici u službama za stručno administrativne poslove i za razvoj	
Planiranje i menadžment		Sta zaposleni treba da radi:	Potrebno znanje
	Upravljanje ljudskim resursima	Priprema radnih planova i monitoring njihove implementacije	Ciljevi, očekivani ishodi plana upravljanja
		Priprema i sprovođenje planova obuka i edukacije	Tehnike procjene potreba za obukama, načini kako obezbijediti obuke i edukaciju, metode procjene uspješnosti programa obuke

	Finansijski menadžment	Vodi evidenciju prihoda i rashoda, računa i inventara	Poznavanje propisa iz domena računovodstva, računovodstveni i druge administrativne sisteme organizacije	
		Priprema finansijskih i materijalnih izvještaja	Pravila i zahtjeve po pitanju izvještavanja, revizije, računovodstva	
		Sprovodi procedure nabavki	Poznavanje propisa javnih nabavki	
		Pripremanje budžeta i planova prihoda i rashoda	Poznavanje principa budžetiranja, materijalnih potreba Parka	
	Administracija i izvještavanje	Priprema analiticke i tehnicke izvjestaje i procjene	Poznae strukturu sadržaj specificnih izvještaja i drugih dokumenata, analiticke vjestine	
		Priprema zvanične izvještaje i projekte	Poznae zahtjeve za izvještavanje i formate izvještaja	
		Održava dokumentaciju	Poznae sisteme čuvanja i zavođenja dokumenata, upravljanja informacijama	
	Komunikacija i saradnja	Pismeno i usmeno prezentuje planove, programe i rezultate rada	Poznavanje tehnika prezentacije, različitih kanala komunikacije i audio-vizuelnih pomagala za efektivnu komunikaciju	
		Sprovodi programe obuka i edukacije za zaposlene	Pedagoške i didaktičke metode, dobro poznavanje teme treninga i obuke	
		Fasilitira sastanke i radionice	Tehnike fasilitacije i vodjenja sastanaka i radionica, poznavanje principa participacije, poznavanje protokola i procedura za zvanicne sastanke	
	Primijenjena zaštita	Zaštita biodiverziteta	Osmisljava i sprovodi programe istraživanja i monitoringa staništa i vrsta	Poznavanje ekoloških aspekata ciljanih staništa i vrsta, metode monitoringa, indikatore monitoringa, terenske vještine, statistička obrada podataka, istraživačke vještine
			Doprinosi nacionalnim procjenama i monitorinzima biodiverziteta	Specijalističko znanje o pojedinim taksonomskim grupama i staništima, nacionalne kriterijume za zaštitu ugroženih vrsta i staništa, nacionalne indikatore pracenja stanja biodiverziteta
Upravljanje programima restoracije staništa			Poznavanje ekoloških aspekata, pristupa i najboljih praksi restoracije ugroženih staništa	
Priprema i sprovodi mjere zaštite ciljanih vrsta i staništa			Detaljno poznavanje ciljanih vrsta i staništa, adekvatne pristupe u zaštiti, istraživačke, analitičke, terenske vještine	
Priprema, predlaže i sprovodi mjere za održivo korištenje prirodnim resursima			Detaljno poznavanje ekoloških aspekata, mogućnosti održivog korišćenja, sprovođenje procjena za korišćenje, istraživačke i analitičke vještine	
Sprovođenje zakona		Prikuplja relevantne podatke potrebne za podršku sprovođenja zakona (npr. stanje na terenu, podaci sa GIS-a, informacije od lokalnog stanovništva) i pruža podršku službi zaštite i drugim institucijama	Poznavanje operativnih procedura, metode sakupljanja podataka iz različitih izvora, poznavanje relevantne legislativne i nadležnosti aktera u lancu sprovođenja zakona	
		Saradjuje sa lokalnim stanovništvom na sprečavanju nelegalnih radnji	Poznavanje i saradnja sa lokalnim zajednicama, vještine komunikacije i rjesavanja konflikata	
		Procesuiru prijave protiv prestupnika u Parku	Poznavanje pravnih procesa i operativnih procedura	

	Lokalne zajednice i kultura	Stara se o zaštiti kulturnog nasljedja	Specifčna znanja vezana za očuvanje i restauraciju kulturnog nasljedja
		Održava dobar i produktivan odnos sa lokalnim zajednicama	Poznavanje lokalnih zajednica, vještine komunikacije i rješavanja konflikata
		Osmisljavanja i sprovodi programe i projekte vezane za socio-ekonomska pitanja unutar Parka	Istrazivačke, analitičke, terenske vještine, izvještavanje
		Pružna podršku lokalnom stanovništvu za razvoj projekata i inicijativa	Poznavanje razvojnih potreba i planova lokalnog stanovništva, principa učešća javnosti, izvora finansijskih podrški
		Pružna podršku lokalnom stanovništvu za razvoj malih biznisa	Poznavanje relevantne legislative, planiranje malih preduzeća, marketing, menadžment
	Turizam, rekreacija, posjecivanje	Informisanje i edukacija turista i posjetilaca	Vještine interpretacije
		Nadzor nad ekološkim otiskom turizma i rekreacije u Parku	Monitoring uticaja posjetilaca, poznavanje opcija i praksi za smanjenje uticaja posjetilaca
		Marketing turističkih proizvoda u Parku	Poznavanje opcija i metoda marketinga
	Jačanje svijesti i edukacija	Dizajnira i sprovodi programe edukacije i podizanja svijesti i prateće materijale	Principi ekološke edukacije, poznavanje različitih edukativnih metoda i pristupa
		Planira i organizuje posebne događaje (radionice, sajmovi, otvoreni dani, proslava važnih datuma...)	Principi event menadžmenta
		Upravlja i održava sadržaj o Parku na internetu i društvenim mrežama	Pozna je komunikacionu strategiju Parka, različite aspekte online prezentacija, korišćenje adekvatnih programa i aplikacija
		Osmišljava i sprovodi formalne edukativne programe	Priprema silabusa za formalne edukativne programe (ishodi učenja, plan lekcija i sl), poznavanje edukativnih i pedagoških metoda
		Održava saradnju i komunikaciju sa medijima u cilju plasiranja informacija o djelatnostima Parka	Principi i prakse odnosa sa medijima, poznavanje relevantnih medija i njihovih programa
		Terenski rad	Osmišljava, organizuje i izvještava o terenskom radu (istraživanje, monitoring, periodične posjete)
	Upravlja opremom za terenski rad (plan potreba, nabavke, održavanje, korišćenje)		Procedure inventarizacije, javnih nabavki, osnovnog održavanja
	Tehnologija	Koristi relevantne IT metode za sakupljanje, obradu, čuvanje i pristup informacijama (datoteke, baze podataka, GIS alati...)	Kompjuterska i internet pismenost, poznavanje relevantnih IT alata

Tabela An 4.3 – Kompetencije i znanja potrebna za službu zaštite (nadzornici)

Kategorija rada	Oblast rada	Nivo zaposlenih: Zaštitari	
Planiranje i menadžment		Sta zaposleni treba da radi:	Potrebno znanje
	Upravljanje ljudskim resursima	Nadzor nad radom zaposlenih u Službi zaštite	Osnovne tehnike nadzora i motivacije, detalji poslova i zadataka koji se obavljaju
	Finansijski menadžment	Prati i održava tok finansija, materijala i opreme potrebne za službu	Poznavanje osnovnih principa vođenja finansijskih podataka, inventara, procedure održavanja opreme
	Administracija i izvještavanje	Vodi evidenciju rada	Poznavanje formata dokumenata i sistema njihove evidencije (djelovodnici i sl)
		Priprema izvještaje o radu	Poznae formate izvještaja i zahtjeve za izvještavanjem
Komunikacija i saradnja	Efektivno komunicira planove i rezultate rada	Komunikacione i prezentacione vještine	
Primijenjena zaštita	Zaštita BD	Prepoznaje i identifikuje glavne ekosisteme, staništa, biljne i životinjske vrste Parka	Poznae bioloske i ekološke karakteristike ciljanih vrsta i staništa
		Prepoznaje prijetnje po važnu floru i faunu i promjene i stanistima i populacijama	Poznavanje prijetnji, nultog stanja biodiverziteta
		Adekvatno biljezi zapazeno stanje i promjene na terenu	Vodjenje zapisnika i partolnih listova, korištenje mapa i GPS-a, izvještavanje
		Pruža podršku programima istraživanja i monitoringa	Poznavanje ciljanih vrsta i staništa, monitoring protokola
	Sprovođenje zakona	Sprovodi nadzor nad prostorom Parka i operativne procedure (partoliranje, inspekcije, sakupljanje informacija i dokaza itd)	Poznavanje operativnih procedura, terenske vještine, vodjenje zapisnika, izvještavanje
		Identifikuje nelegalne radnje i prijetnje po prirodu unutar Parka	Poznavanje nelegalnih aktivnosti, promjena u staništima i vrstama
		Komunicira sa lokalnim korisnicima prostora o pravilima, pravima i zakonima koji vaze na teritoriji Parka	Poznavanje relevantne legislative, komunikacione vještine
		Procesuiru prestupnike unutar Parka	Sprovođenje pravnih procedura u skladu sa zakonima (privodjenje, oduzimanje opreme, pisanje prijave...)
		Pruža podršku posebnim akcijama sprečavanja nelegalnih radnji unutar Parka	Relevantna legislativa, saaradnja sa drugim institucijama
		Adekvatno reaguje u slucaju fizickih, verbalnih i neverbalnih napada i prijetnji i nenasilnih konflikata	Poznavanje relevantne legislative i operativnih procedura, tehnike rješavanja konflikata i komunikacione vještine

	Lokalne zajednice i kultura	Komunicira sa lokalnim stanovništvom	Poznavanje lokalnih prilika, mentaliteta, tradicija, praksi, vještine komunikacije
		Ucestvuje i programima saradnje i podrške lokalnim zajednicama	Poznavanje lokalnih prilika, mentaliteta, tradicija, praksi, vještine komunikacije
	Turizam, rekreacija, posjecivanje	Održava i upravlja korištenjem turističke infrastrukture	Održavanje rampi, info punktova i slično, vještine komunikacije, interpretacije i prodaje
		Pružanje informacija i podrške posjetiocima	Vještine komunikacije i interpretacije, poznavanje bioloških, ekoloških, socijalnih, ekonomskih i drugih aspekata prostora
		Reagovanje prilikom nezgoda i hitnih slučajeva u kojima ucestvuju posjetioci	Prva pomoć, procedure hitnih intervencija
	Jačanje svijesti i edukacija	Pružna osnovne informacije o Parku	Znanje različitih aspekata Parka, komunikacione vještine
	Terenski rad	Organizacija zaštite od požara	Procjena rizika od požara, principi prevencije i sprečavanja sirenja požara, procedure djelovanja u slučaju požara
		Mapiranje u prostoru	Poznavanje topografskih mapa i GPS aparata, principi mapiranja
		Vrši intervencije u prostoru (košenje, uklanjanje otpada, čišćenje korita rijeke...)	Adekvatno korištenje alata (kosilice, motorne sege, busilice...)
		Obilazak terena	Upravljanje vozilima i plovilima, prva pomoć, plivanje, korišćenje opreme za komunikaciju
	Tehnologija	Korišćenje audiovizuelne opreme (kamere, dronovi...)	Poznavanje opreme, čuvanje podataka

Korišćena literatura i izvori podataka:

Zvanični dokumenti:

Grupa autora (2013): Studija zaštite za Regionalni park "Komovi", stručna podloga. Zavod za zaštitu prirode Crne Gore. Podgorica.

Grupa autora (2017): Akcioni plan biodiverziteta Glavnog grada Podgorice, Nacrt. Podgorica.

Strateški dokumenti navedeni u odjeljku 1.4.

Treći nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama 2020.

Zvanične baze podataka:

Agencija za zaštitu prirode i životne sredine Crne Gore – www.prirodainfo.me

MONSTAT – monstat.org

Stručna literatura:

Appleton, M.R. (2016). A Global Register of Competences for Protected Area Practitioners. Gland, Switzerland:
IUCN

Čađenović, N. (2014): Katalog faune Amphibia Crne Gore. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Katalog 10. Odjeljenje prirodnih nauka, Knjiga 9. Podgorica.

Iković J. (2018) – Analiza krivično pravne i prekršajno pravne zaštite životne sredine u Crnoj Gori za period 2013-2018 (2016-2018), Centar za zaštitu i proučavanje ptica

Karaman, M.G. (2011): Katalog faune mrava (Hymenoptera: Formicidae) Crne Gore. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Katalog 3. Odjeljenje prirodnih nauka, Vol. 2. Podgorica.

Karaman, B.J. (2014): Catalogue: Fauna of land and freshwater snails Gastropoda (Mollusca) of Montenegro. Montenegrin academy of sciences and arts. Catalogues 9. The Section of Natural Sciences, Vol. 8. Podgorica.

Laković, I. (2017) – Katuni Kučke planine, monografija; Univerzitet Crne Gore, Istorijski institut, Biotehnički fakultet

Marić, D. & Milošević, D. (2011): Katalog slatkovodnih riba (Osteichthyes) Crne Gore. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Katalog 5. Odjeljenje prirodnih nauka, Knjiga 4. Podgorica.

Rohlens, J. (1941/42): Conspectus florae Montenegrinae. Preslia, XX-XXI: 1-506, Prag.

Saveljić, D. & Jovićević, M. (2015): Popis ptica Crne Gore sa bibliografijom. Centar za zaštitu i proučavanje ptica. Podgorica.

Saveljić D, Vizi A, Vešović-Dubak N, Jovićević M (2007) – Područja od međunarodnog značaja za boravak ptica u Crnoj Gori, CZIP

Župan, D. & Hošek, M. (Eds.) (2019): Final species reports. Project: Establishment of NATURA 2000 network – Montenegro. AAM Management Information Consulting Ltd. (AAM) & Ministry of Sustainable Development and Tourism (MoSDT). Podgorica

Važna biljna staništa u Crnoj Gori – IPA program

<https://natura2000infocentar.files.wordpress.com/2011/07/draft-publication-ipa-montenegro.pdf>

WWF (2007) – Management Effectiveness Tracking Tool

Izvori podataka za mape

Topografska karta 1:25000 - Uprava za nekretnine Crne Gore, 2009.g.

Granice opština i naselja - Uprava za nekretnine Crne Gore

Granica PP Komovi zone zaštite – sajt Agencije za zaštitu prirode i životnesredine
www.prirodainfo.me

Prostorno urbanistički plan opštine Podgorica, “Sl. list CG – opštinski propisi”, broj 6/2014, Winsoftd.o.o, Podgorica.

Prostorni plan Crne Gore do 2020.g., “Sl. list CG”, br. 24/08, Montenegro inženjering, IAUS, Urbanistički institute Republike Slovenije

Ortofoto 2018 – Uprava za nekretnine Crne Gore

Google Earth map

